

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

СВЯТИЙ

ДИМИТРІЙ ТУПТАЛО

ЙОГО ЖИТТЯ Й ПРАЦЯ

1960

ВІННІПЕГ

Митрополит Іларіон

СВЯТИЙ ДИМИТРІЙ ТУПТАЛО

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН

СВЯТИЙ

ДИМИТРІЙ ТУПТАЛО

ЙОГО ЖИТТЯ Й ПРАЦЯ

ІСТОРИЧНО-ЛІТЕРАТУРНА МОНОГРАФІЯ

1960

ВІННІПЕГ

ВИДАВНИЦТВО
“ВІРА Й КУЛЬТУРА”

**СВЯТИЙ ДИМИТРІЙ ТУПАЛО,
МИТРОПОЛИТ РОСТОВСЬКИЙ
1651-1709.**

I.

ЧАС ПРАЦІ ДИМИТРІЯ ТУПТАЛА.

1. ПОЛІТИЧНИЙ СТАН УКРАЇНИ ЗА РУНИ.

Святитель Димитрій Ростовський, на світське прізвище Тупталенко, — яке це велике ім'я в історії Української Православної Церкви, в історії української духовної культури взагалі! Це один із тих передових українських великих духовних мужів, що реально вели вперед розвій Української Церкви, і що позоставили плідні сліди своєї видатної праці в кожній закутині українського релігійного й культурного життя.

Святитель Димитрій Тупталенко упокоївся в Бозі 28 жовтня 1709-го року, і цього 1959-го року вся Українська Православна Церква любовно святкує 250-ліття одного з найславніших синів своїх, Святого Митрополита Димитрія Тупталенка.

Димитрій Тупталенко, його життя — це видатна й видайна доба в українській історії взагалі. Він працює в усіх ділянках тодішнього бурхливо-

го українського життя, скрізь позо-
ставляючи великі наслідки.

А час праці Дмитрія Тупталенка
був неймовірно тяжкий, — над Укра-
їною шаліла смертоносна буря, звана
Руїною, і обертала в грузи Україн-
ську Землю.¹ Кращі сини України від-
давали всі сили свої на боротьбу з
Руїною, але розбурхана українська
історія не спинялася.

Політичний стан України був тоді
зовсім не вяснений і незакінчений,
— Великий Гетьман Богдан Хмель-
ницький занадто просто піддав Ук-
раїну Московії, бо глибоко їй вірив,
що вона зле не зробить, тому й не
склав належних офіційних актів під-
дання України. Час був страшний:
поляки силою кинули в Україну смер-
тоносну унію, а весь народ її жахав-
ся і вимагав піддатися Московії, —
Богдан був безсилий спинити народ
на цій дорозі.²

І зараз таки, особливо по смерті
Великого Гетьмана (†1657), ясно ви-
явилося, що акт Переяславської Ради
8 січня 1654-го року був мало про-
думаний і рішуче шкідливий для Ук-

---

1 Час жахливої Руїни я описав у своїй
монографії: "Українська Церква за час Ру-
їни", Вінніпег, 1956 рік.

2 Див. М. Іларіон: "Українська Церква
за час Богдана Хмельницького", Вінніпег,
1956 рік.

раїни. І Україна, в особах своїх кращих синів, стала латати Переяславського акта, а Москва вперто тягла всю справу на піддання України. Сусіди не дивилися спокійно на те, що Московія, через приєднання України, відразу стає грізною реальною силою на Сході, і так само кидалися на Україну, і ще побільшували Руїну.

Наступники Богдана Хмельницького, українські гетьмани вже були в своїй більшості москвофіли, — настав час повного заколоту й завірюхи, і Москва їх “обирала”, Москва їх піддержувала, і ці гетьмани змушувані були грати таки в московську дудку. Гетьман Іван Мазепа, один з найкращих дипломатів цього часу, мусів так само тягнути цього згубного московського воза.

2. СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ЗА РУЇНИ.

Україна й Православна Церква опинилася на страшному роздоріжжі: її тягли до себе і Польща, і Москва. Та й простий народ за час Богдана Хмельницького заговорив тепер рішучою революційною мовою. Іти під Польщу — значило напевно: приймати унію й полячитися, іти під Москву — утрачати волю Церкви. Та зрештою український народ у своїй масі рішуче висловився р. 1654-го проти Польщі. Українська Право-

славна Церква опинилася над безоднею... Унія була смертоносна: убила гін України до незалежності і пхнула її під Москву, те саме вона зробила і з Церквою.

Але жодного повороту до Польщі не було, — була одна реальна дорога: вигідно домовитися з Московою. І Україна в особах своїх провідників, світських і духовних, стала на цей тоді єдиний шлях.

Політичні світські провідники ставали міцніше й рішучіше на московську дорогу, духовні провідники виявляли в цьому велику оглядність. Духовенство ясно бачило, що це воно одне спасло Україну від національної загибелі, врятувавши її від католицької унії. У цьому власне заслуги Української Православної Церкви були величезні, і вона відкрито гордилася тим, бож у боротьбі за Православ'є, щєбто у боротьбі за українську національну відрубність православне Духовенство пролило ріки й своєї крові, і склало стоси своїх жертв... Уже тим воно заслужило собі право на голос і в політичних справах своєї Батьківщини.

А Москва цієї родючої заслуги Української Православної Церкви визнати не хотіла, бо на все дивилася тільки з політичного погляду, — тому й не розуміла того. Українська Церква своїм духовним станом силь-

но й ясно перевищувала Церкву Московську, але та — осліплена своєю віковичною політичною гордістю, — не могла цього зрозуміти!

Історія Церкви ясно показує, що Київська Українська Церква ще в XI віці запровадила й організувала в півн. Русі Православ'є, тому була фактично Матір'ю для неї. А невдячна Донька, забувши про Правду, тепер себе ставить Матір'ю, а Українську Церкву зве фальшиво Донькою, перекручуючи історію...

Багато з вищого Духовенства в Україні все це ясно розуміли, і постановили ні за що не втрачати своєї церковної відрубності, і під московського Патріярха не йти. Українська Церква була тоді під Патріярхом Вселенським Царгородським, і під ним позоставати воліла й надалі.

3. ПІД МОСКОВСЬКОГО ПАТРІЯРХА НЕ ПІДЕМО.

І багато-багато Ієрархів і вищих Духовних на цьому міцно стояли й боронили незалежність Української Церкви. Це були, скажемо для прикладу: Митрополит Йосип Тукальський, Архієпископ Лазар Баранович, Архимандрит Варлаам Ясинський, Ігумен Мелетій Дзик, Ігумен Інокентій Монастирський, і багато-багато інших. До них належав і о. Димитрій Тупталенко.

Правда, не всі ці особи були однакових поглядів на справу незалежності своєї Церкви. Бо були й такі, як напр. Архієпископ Лазар, що не боялися єднатися з Російською Церквою, але своєї волі втрачати не годилися.

Навпаки, світські провідники були проти цього, і гетьман Іван Самойлович постарався 1685-1686 р. офіційно передати Українську Церкву під Московію, а гетьман І. Мазепа прийняв це, як доконаний факт.

Славний російський учений А. Н. Пипін правдиво писав про українське тогочасне Духовенство: “Необхідність підпорядкуватися Московському Патріярхові ставала все більше ясною, раз установа була залежність політична. Але українська Ієрархія продовжувала дивитися на московську церковну владу недовірливо. На півдні пам’ятали старі заслуги своєї Ієрархії, і соборне управління своєї Церкви ставили вище, аніж одноособову владу Патріярха в Москві. Зрештою, в Україні не були високої думки про московську ученість. Збереглися замітки Святителя Димитрія, і з них видно, що всі ці думки поділяв і він разом зо своїми українськими собратами”.³

---

3 А. Н. Пыпинъ: Исторія русской литературы, 1907 рік, видання третє, т. II ст. 384.

А на іншому місці (ст. 341) той же академік Ол. Пипін твердить ще сильніше: “У Києві ставились до московських людей з деякою зневагою, як до невіж, що й доводилось тим фактом, що Москва потребувала помочі киян у тих книжних справах, які були тоді для неї першорядними церковними й державними потребами, і в яких у москвичів справді часом бракувало простого знання грамоти. Таке недовірливе ставлення до москвичів ми знаходимо не тільки у завзятих прихильників Київської школи, але навіть у такої лагідної людини, як Дмитрій Ростовський”.⁴

Цей же учений, що відомий був своєю науковою об'єктивністю, так писав про час, коли працював Святитель Дмитрій: “Час був повний тривоги і в політичному, і в церковному станах. Україна тільки що приєдналася до Москви, і жила в неясних стосунках, бо Москва бажала підвести її під звичайний рівень свого правління, а Україна вперто, але й ляжливо намагалася берегти свою осібність”.

“Те саме було і в справах церковних: Українська Церква і далі залежала від Костянтинопольського Патрі-

---

4. А. Пипін, там само, ст. 341. Ів. Огієнко: Українська культура, Київ, 1918 р., ст. 133.

ярха, і пильнувала скільки можна віддалити неминущу підлеглість Патріярхові Московському. Недовірливість була обопільна”.

“Деякі історики, напр. Соловйов, пояснювали небажання Київської Ієрархії піти під Москву честолюбством Владик, звиклих під номінальною владою Костянтинопольського Патріярха до більшої незалежності й політичного впливу. Але були й глибші побудки: у Києві добре знали заслугу Української Церкви в тяжкій віковій боротьбі проти Католицтва, тому бачили в цьому право на своє достоїнство і певну самостійність. Так само почували свою вищість над Москвою в шкільному знанні”.

“Давне й тісне сусідство з Польщею все таки надало й самому побутові українського Духовенства особні риси, невідомі в Москві: українські Ієрархи грали й політичну роль. Школа, з рисами й світського знання, зближала духовних і мирян, як зближала їх і вікова боротьба за незалежність Православія. У життя проходили культурніші західні звичаї, а в церковну думку просякали деякі відгомони католицької схоластики”.

“Московські книжники, що ревно берегли букву передання, вкінці помітили ці ухили, і стали сумніватися

в чистоті самого Православія українців, а при цьому показали і своє невіглавство в тих справах, що були звичайними по українських школах. Українські вчені не могли не бачити цього, і не могли не почувати своєї вищости”.

“Але в Москві не могли обійтися без українців, а звідси й виникли сутички двох напрямків, якими повна особливо друга половина XVII століття”.

“Св. Димитрій Тупталенко без сумніву з самого початку виховався в київських поняттях, і був по стороні оборонців самостійности Української Церкви, і недолюблював московських порядків та вмішування в церковні справи”.⁵

Так свідчить великий російський учений, член Академії Наук.

4. УТКАННЯ ДУХОВЕНСТВА ДО МОСКВИ.

У Москві не раз підіймали відкриття підозру до чистоти Православія українців, особливо за тяжкого Патріярха Якима Савелова (26. VII. 1674 — 17. III. 1690). Піднята була дискусія про час Перетворення Дарів у Тіло й Кров Христову (Епіклеза), і на Українську Церкву кинули безпідставне неправдиве обвинувачення,

---

⁵ Там само, ст. 381-382.

бож вона здавна берегла правдиву грецьку православну науку. Усяке намагання боронити осібність української релігійної науки в Москві вважали просто схильністю до унії.

Запитували р. 1689-го про ці справи й Київського Митрополита Гедеона Четвертинського (1685-1690), запитав його і гетьман Іван Мазепа. Митрополит був хворий, і доручив своєму Ігуменові Димитрію Тупталенкові відповісти гетьманові. Димитрій написав: “Ми не вважаємо себе винними за тих кількох “руських”, що були втягнені обманом в унію з римським костелом, і від самовлади Папи були заражені багатьма ересями й були одностудні з ним. Про форму освячення Євхаристії, чули ми, роздумують грецькі або греко-латинські вчителі в Москві, але цей спір не дійшов до нас. Як ми навчилися від наших Отців, так і ісповідуємо. Бог дасть, під управлінням Вашої Вельможности знаючі й благочестиві люди подадуть про те науку”.⁶

Час був тяжкий, і Ігумен Димитрій, проповідник Мазепин, мусів боронитися. На жаль, гетьман Мазепа

---

6 Архієп. Филаретъ (Гумілевський): “Житія Святихъ”, за місяць жовтень, ст. 282, Спб. 1900 рік. Тут початкове речення зіпсуте.

справою самостійности Української Церкви реально цікавився мало, бо не міг. З вищою українською Ієрархією він взагалі ближче не дружився, і пускав її самопасом.

Це сильно пошкодило всій Україні.

Але це могло бути й так, що гетьман І. Мазепа добре знав, що без політичної незалежности України не може бути вільною й її Церква, і тому всю справу відкладав на час повного визволення України з-під залежности від Москви.

Тяжко було жити тоді православному Духовенству в Україні: на Правобережжі Польща силою відіймала Церкви й монастирі, і передавала їх уніятам, а на Лівобережжі точилася “холодна війна” проти Москви за незалежність своєї Церкви. І багато-багато Духовенства, особливо сильнішого, щоб мати й “святий спокій”, безпереривно виїздило в Москву, з чого раділи і поляки, і уніяти. Втікання в Московію, що розпочалося ще з XV віку, і все з однієї причини: насильне перетягування на католицтво чи на унію, у другій половині XVII віку прийняло великі розміри, шкідливі для Української Церкви, і це втікання захопило і Лівобережжя, і ніколи вже не спинялося: Москва-Росія була переповнена українським Духовенством, яке щиро працювало

на всіх ділянках культурного й церковного життя в Росії.⁷

5. БЕЗКОНЕЧНІ УТИСКИ ЦАРЯ ПЕТРА I

Час був такий, що з р. 1689-го розпочалося тяжке урядування московського царя Петра I, розпочиналися й його тяжкі реформи. Спочатку це управління ніби не було надто помітним, але скоро почало ставати все дошкульнішим. Вмішування Петра I в церковні справи розпочали його революцію. Саме щоденне життя московського царя творило всеросійський і всеукраїнський соблазн, безсоромну спокусу, яка ставала все дошкульнішою. Петро на кожному кроці сильно чавив Православну Церкву, її не розумів, бо виховався на протестантизмі. Українська Церква тяжко страждала під Петром, а гетьман Мазепа реально допомогти не міг.

Оце такий був час і стан, коли жив і працював славний син України, — Димитрій Тупталенко. Знаючи цей стан, нам буде легше зрозуміти й саму працю великого працівника на славу Української Церкви й народу.

---

7 К. В. Харламповичъ: Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь. Казань, 1914 рік. Том I. Див. ще М. Іларіон: Українська Церква за Богдана Хмельницького, розділ XI: Українська імміграція в Московію, ст. 114-132.

II.

МОЛОДІ РОКИ ДАНИЛА ТУПТАЛЕНКА.

1. РОДИНА СОТНИКА С. ТУПТАЛА.

У місті Макарові, в 40 верстах від Києва, жив козацький сотник Макарівської сотні Київського полку Сава Григорович Туптало.⁸ Перше він служив у війську польському, пізніше вступив до війська козачого. І в родині цього сотника в місяці грудні 1651-го року народився син Данило. Народився він або 11 грудня, в день пам'яті Данила Стовпника, або 17 грудня — в день Пророка Данила.

Сотник Сава Туптало трохи пізніше перенісся до міста Києва, де була влада головно московського воєводи, але було тут і козаке військо. В акті 1684-го року про нашого сотника читаємо: “Савва Туптало, сотник козацький Київський”, який жив у Ки-

---

⁸ Назва походить від слова туптати — топтатися на одному місці. Туптало — повільний, забарний, тупцюн. Син його писався Дмитрій Савич Тупталенко.

єві на Подолі “близ пляцу некгдись Салтановского”.⁹

На одному з портретів сотника Сави Туптала є такий напис: “Савва Туптало, сотник Київський, жив у до-лішньому місті в Києві. Був 103 літ від народження. Упокоївся в день Богоявлення Господнього (6-го січня) о третій годині дня року 1703, і похований в Київському Кирилівському монастирі, в якому й ктитором він був”.*

Сотник Туптало був людиною багатою, був шляхтичем, і мав свого родового герба.¹⁰ Родина сотника Сави складалася з трьох доньок і одного сина Данила.

Батько й мати Туптали були гли-

---

9 “Житія Святихъ” Арх. Филарета, 1900 р. місяць жовтень, ст. 362. Закревський на ст. 581 подає, де саме знаходився на Подолі дім С. Туптала.

* Н. Закревський: Описаніє Кієва. Москва, 1868 р., ст. 581. Цей цінний напис знаходиться на портреті збірки К. Тромоніна. Портрети Сави Туптала знаходяться в Києві в Церквах Скавицькій та Троїцько-Кирилівській, див. Закревський, ст. 581. Сотник Сава Туптало й його дружина Марія поховані в Кирилівській Церкві при лівій стіні, див. Закревський ст. 353.

10 На митрополичій печатці Дмитрія Ростовського був його шляхетський герб та знаки Святительства, — див. там само ст. 287.

боко побожні та благочестиві, і такими виховували й своїх дітей, а тому й молодий Данило Тупталенко вже з молодих літ був глибоко релігійний, і всією душею полюбив Бога свого.

Можна припускати, що ця велика релігійність усієї родини сотника була причиною, що він переїхав до міста Києва назавжди, — у Києві було тоді, у тяжкий час Руїни, спокійніше, і була там повна можливість належно заспокоювати свої духові потреби по багатьох київських Церквах та монастирях.

Сотник Сава був людиною щедрою, і сильно уподобав собі Кирилівський монастир під Києвом (3 верстві), і став його ктитором. Монастир цей заснований був ще в середині XII столітті, але року 1240-го татари його поруйнували. У XVII столітті, з р. 1605-го монастир став відживати, чому багато спричинився в другій половині XVII в. сотник наш Сава Туптало. Видатні Ігумени цього монастиря, такі як о. Мелетій Дзик, о. Інокентій Монастирський і ін. багато попрацювали для слави цього монастиря, і були в близьких стосунках зо своїм ктитором С. Тупталом.

Усі три дочки сотника Туптала пішли на службу Господеві, і стали черницями. Батько С. Туптало будував у Києві Йорданського жіночо-

го монастиря, і віддав його під завідування Кирилівського монастиря, ще за часу Ігумена Василія Красовського. І в цьому жіночому монастирі три сестрі Тупталівні були Ігуменями одна за одною.

Йорданський жіночий монастир у Києві, якого поставив сотник С. Туптало, уперше згадується в завіщанні Митрополита Київського Гедеона Четвертинського року 1689-го, і тут згадуються і три сестрі Тупталівні, як перші Ігумені цього монастиря.¹¹

Наймолодша Тупталівна звалася Параскевою, померла 1710-го року, як Ігуменя Йорданського монастиря. Перед смертю вона завіщала монастиреві “двор свій отечній близ Притисского Николи”.¹²

2. ПЕРША ОСВІТА ДАНИЛА ТУПТАЛЕНКА.

Першу науку молодий Данило проходив удома, — учився читати, писати й молитов. Але настав час вступати в школу, — і Данила віддали в славному Могилянську Колегію, куди вступали тоді всі, хто шукав належної освіти. Молодий Тупталенко вступив у Колегію в 11 літ, року 1662-го, за ректорства славного нашого письменника о. Іоанікія Галятовського.

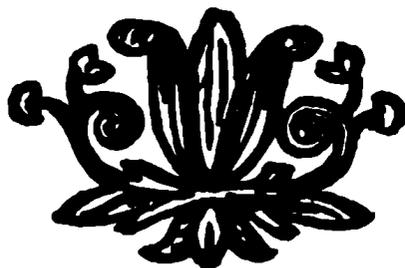

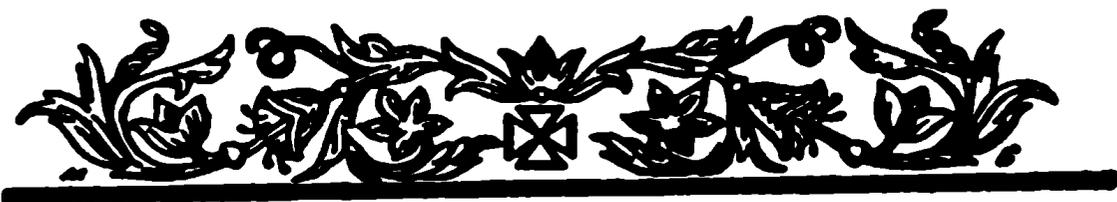
11 “Життя Святих” А. Филарета, X, 362.

12 Там само.

Про науку молодого Тупталенка в Колегії мало що знаємо. Але дослідники звичайно подають, що Данило учився дуже успішно, навчався тут грецької, латинської та церковнослов'янської мов. Сильно любив вірші та красомовство, чого тоді добре навчали в Колегії. Одним з його вчителів був о. Мелетій Дзик, який любив молодого Тупталенка й багато йому дав у науці. І молодий Данило щиро прив'язався до свого вчителя о. Мелетія, і дружився з ним аж до його смерти.

Але Данило Тупталенко пробув у Колегії тільки три роки (1662-1665). Року 1665-го, при нападі гетьмана П. Дорошенка на Київ, Колегія була сильно зруйнована, і науки в ній спинилися через неспокійний військовий час. І з класи риторики Данило мусів вийти, і більше він уже не зміг вертатися до Колегії. Правда, не виключено, що молодий Тупталенко міг навчатися й приватно, бо жив у Києві, а батько Сава був впливовий в церковних колах, і вчителя для сина міг легко знайти.

III.

ПОЧАТКИ ДУХОВНОЇ ПРАЦІ.

1. МОЛОДИЙ ТУПТАЛЕНКО ПРИЙМАЄ МОНАШЕСТВО.

По спиненні навчання в Могилянській Колегії о. Мелетій Дзик став Ігуменом Кирилівського монастиря. Кирилівський монастир знаходиться не так далеко від Подолу, де жив ктитор монастиря, Сава Туптало. І сталося само собою, що молодий Данило став докінчувати свою науку в кирилівського Ігумена.

Мелетій Дзик був монахом високоосвіченим і глибоко релігійним, і належав до впливового Духовенства в Києві. Він ще в Колегії добре пізнав талановитого Тупталенка, і тепер багато навчав його. Данило був тихий і спокійний, сильно схильний до богословських наук. Та й родинне життя сотника Туптала було глибоко побожне та чеснотне, а три сестрі Дмитрові заміж не пішли.

Ось тому нема нічого дивного, що молодий юнак у 18 літ життя поста-

новив стати ченцем. Уся родина тільки раділа з того, бо всі були схильні до монашого життя. І 5-го липня 1668-го року 18-літній юнак постригся в ченці і став Димитрієм.¹ Постригав о. Ігумен Мелетій у своєму монастирі.

І молодий чернець Димитрій вступив у число братті Кирилівського монастиря,* і пильно продовжував свою науку під рукою о. Ігумена Мелетія Дзика. Молодий чернець сильно любив молитву, любив постити, не пропускав Богослужб. Кирилівський монастир мав добру бібліотеку, але в Києві книг взагалі не бракувало, і чернець Димитрій любив сидіти за

---

1 За стародавнім звичаєм при постризі в ченці конче міняється ім'я, а з старого ім'я позостається тільки початкова буква. Деякі вчені подають, що Данило Тупталенко постригся в монахи в 17 літ, але в Завіщанні сам Святитель подає, що мав у час постригу 18 літ.

* Кирилівський монастир славився в Києві, про нього розповідає Закревський на ст. 338-359. Ігуменами цього монастиря були: Василій Красковський 1605-1614, Кипріян Жеребило-Лобунський 1614-1626, Софроній Жеребило-Лобунський 1626-1650, Інокентій Гізель 1650-1652, Лазар Баранович 1652-1657, Мелетій Дзик 1657-, Інокентій Монастирський 1681-17.I.1697, Димитрій Савич Тупталенко 1697 по 10 червня.

книжками, і набув собі самоосвітою високу й видатну освіту.

Задоволений батько Сава Туптало, на пам'ятку вступлення його сина в монашество, побудував для Кирилівського монастиря коштовного трапезного Храма на честь Св. Великомученика Димитрія Солунського (святкується 26 жовтня), Ангола Хоронителя молодого ченця Димитрія.

2. ВИСВЯЧЕННЯ НА ДИЯКОНА.

Ігумен Дзик, бачачи талановитість Димитрія, попильнував, щоб він скоріше прийняв перший духовний сан, — Диякона, бо монах був до того готовий. І в березні місяці 1669-го р. чернець Димитрій поїхав з листом о. Мелетія в м. Канів, де тоді пробував Митрополит Київський Йосип Нелюбович-Тукальський (1663-1675), і той рукоположив його в Диякони, і чернець став Ієродияконом. Це був переломовий час у житті о. Димитрія.

Треба тут зазначити, що на той час Митрополит Йосип Тукальський був стовпом патріотичного українського Духовенства, яке боронило незалежність своєї Церкви. Митрополит був близьким дорадником гетьмана Петра Дорошенка, що мечем виборював незалежність своєї батьківщини. Тому звичайним було, що ані Польща, ані тим більше Москва не

визнавали Митрополита Йосипа, і Москва в Київ його не пускала.

Але все вище Духовенство глибоко шанувало й підтримувало свого гонимого Митрополита. Інокентій Гізелъ, високоавторитетний Архимандрит, Києво-Печерської Лаври, писав про Митрополита Й. Тукальського, що він “Православія преславний ревнитель, Віри Святої Восточної стовп непохитний”.²

І все таки чернець Димитрій поїхав на висвячення не до кого іншого, а тільки до Митрополита Тукальського. Це ясно вказує, що молодий чернець уже тоді належав до тих видатних мужів Української Церкви, що стояли за її самостійність і непідлеглість Москві.

Найглибший дослідник життя Димитрія Тупталенка, проф. І. Шляпкин твердить, що навіть така лагідна людина, якою був Св. Димитрій Ростовський, і той “був прихильником самостійности Малоросійської Церкви, і не надто любив Московську державу”.³

Нововисвячений Ієродиякон жив і далі в Кирилівському монастирі під розумною рукою свого вчителя Ігу-

---

2 А. Н. Пыпинъ: Исторія русской литературы, 1907 р., т. II ст. 382.

3 Св. Димитрій Ростовскій и его время, Спб. 1891 р. ст. 11-12.

мена Дзика. Димитрій багато вправляється в проповідництві, і взагалі продовжує свою богословську науку.

3. ВИСВЯЧЕННЯ НА ІЄРЕЯ.

Ігумен о. Мелетій щиро опікувався своїм ченцем вихованцем, і вирішив простелити йому й дальшу дорогу. Треба було конче, щоб о. Димитрій став Священиком, цебто Ієромонахом, а потому одержав належне місце. Митрополит Й. Тукальський лежав уже хворий.

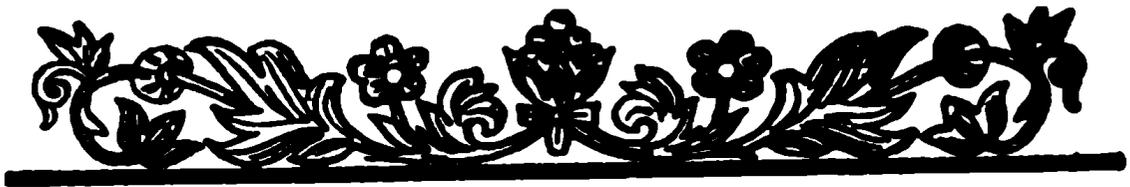
І року 1675-го Ігумен Мелетій звернувся до Митрополичого заступника Лазаря Барановича, Архиепископа Чернігівського. Той погодився поставити о. Димитрія в Ієромонахи й дати йому належне місце. І року 1675-го в місяці травні в Густинському монастирі біля Прилук Архиепископ Лазар Баранович висвятив о. Димитрія в Ієреї, і той став у 24 роки Ієромонахом.

Архиепископ Лазар зараз же запросив молодого монаха до себе в Чернігів проповідником. І з того часу розпочалася невпинна служба Ієромонаха Димитрія Богові службою його українському народові.

Відразу виявилось, що о. Дмитро має Божого Дара добре проповідувати.

І з цього часу о. Дмитрій Тупталенко близько зійшовся з Архiepіскопом Лазарем Барановичем, і все життя шанував його, як рідного батька.

IV.

ДИМИТРІЙ ТУПТАЛЕНКО — ПРОПОВІДНИК І ІГУМЕН.

1. ПЕРША ПИСЬМЕННИЦЬКА ПРАЦЯ о. Д. ТУПТАЛЕНКА.

У XVII ст. в Українській Церкві був звичай, щоб окремі Єпархії та більші Церкви й монастирі, а то й Братства мали в себе окремих “казнодіїв” чи проповідників. Проповідництво сильно тоді розвинулося, бо Українська Церква наочно бачила, які великі користі воно приносить народові, а тому шанувала проповідників і видвигала їх уперед на службі. Українська Церква добре бачила, як сильно їй потрібне вчене Духовенство, і не жаліла коштів на його добре виховання.

Лазар Баранович, Архієпископ Чернігівський (1657 — 3. IX. 1693), довголітній Місцєблюститєль (заступник, 1657-1685) Київської Митрополії,¹ сам був першорядним пропо-

---

¹ Про нього див. у моїй монографії “Українська Церква за час Руїни”, 1956 р., ст. 163-168.

відником і вченим, і тому по-батьківському прийняв 24-літнього вченого монаха Димитрія. Вони близько зійшлися.

Чернігівський Архієпископ мав тоді добру свою друкарню, що знаходилась у Новгороді Сіверському, і вона корисно обслуговувала Чернігівську Єпархію. У Чернігові знаходився славний Іллінський монастир, а в ньому була стародавня Чудотворна Ікона Божої Матері, — і Лазар Баранович задумав видати книжкою опис чуд цієї Ікони. Причина до того була така.

Під Черніговом на Болдиних горах був стародавній Успінський чи Єлецький монастир, заснований ще 1060 року. Архимандритом цього монастиря, коли монастир вернувся до православних від уніятів, став славний письменник Іоаникій Галятовський. Року 1676-го 23 серпня Галятовський випустив в Новгороді Сіверському свою працю: “Скарбниця потрібная”, і в ній описав чуда Єлецької Ікони Божої Матері. Книжка відразу прославила Єлецького монастиря, і тепер Архієпископ Лазар Баранович доручив молодому Ієромонахові скласти таку ж саму книжку і про чуда Іллінської Божої Матері.

І молодий монах Димитрій засів за цю працю, — зібрати всі відомі чуда Іллінської Божої Матері, а також по-

дати історію цього монастиря. В чернігівських церковних архівах було повно матеріялів, і о. Димитрій Тупталенко легко позбирав їх.

І скоро появилася перший письменницький труд Ієромонаха Димитрія: “Чуда Пресвятої і Препоблагословенної Діви Марії, діючіїся от Образа єї чудотворного в монастиру Св. славного Пророка Ілії Чернігівском”. Книжку віддали друкувати в Новгород Сіверський, і вона вийшла з друку 7 квітня 1677-го року, на 48 листах (96 сторінок).*

Ця книжка мала великий успіх серед читачів. Вона описує 22 (потім — 24) чуда. Мова її — жива українська мова, яка панувала тоді в нашій літературі. Ця нова книжка звернула увагу всіх на її талановитого молодого автора.

Це не був простий опис самих чуд, — книжка мала складний зміст. Кожне з чуд складалося з чотирьох частин: 1. саме чудо, 2. бесіда на це чудо, 3. відповідна мораль на нього і 4. подібне чудо в інших краях. Це був поважний богословський твір, ясною простою мовою написаний.

---

* Див. І. Огієнко: Руно Орошенное Св. Димитрія Ростовского. “Записки Кам. Под. Університету, т. II ст. 71-76. 1920 р.

2. ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ЦЕНТР.

Чернігів з глибокої давнини конкурував з Києвом у творенні духової культури. Але доля Чернігівської Землі була тяжкою вже з давнини. Уже з XV віку Москва відбила Чернігівське Князівство з-під Литви, і володіла ним до початку XVII в., коли, за Деулинським миром, 1618 р. відступила його знову Литві, а власне — Польщі. Та незабаром, з часу повстання Богдана Хмельницького, Чернігівщина вернулася до України.

Оце довге перебування Чернігівщини під Москвою поклато на неї видні ознаки і в мові, і в політичній психології людности. Польща за час свого останнього 30-літнього володіння просто знущала з Православної Віри, і жорстоким насиллям відбирала від православних їхні вікові Святині й передавала їх уніятam. Чернігівці протестували, як могли, і придумали тоді сильний спосіб пасивного протесту, — усі цуралися тих Святинь, які захопили уніяти, і вони стояли порожніми й руйнувалися...²

Унія внесла на Чернігівщину глибокий духовий розклад, і посіяла там тяготіння до Москви. І справді, ми бачимо, що Чернігівські Архиереї,

---

2 Іларіон: Українська Церква за час Руїни, 1956 р., ст. 256-300 і 316.

українці з походження, завжди шукають спасіння Православної Церкви від унії в Москві.

Яке було співжиття молодого вченого ченця з своїм Архієпископом Лазарем Барановичем? Архієпископ Баранович відкрито проповідував, що треба йти з Москвою, але вибороти в неї права для своєї Церкви. Москву треба скубити матеріяльно, але нічого не здавати зо своїх вольностей... Це була небезпечна ідеологія, і більшість українського Духовенства бодай назовні з нею не погоджувалися, і відкрито стояли за волю своєї Церкви.

Але події йшли рішуче так, як говорив старий і сильний дипломат Архієпископ Лазар Баранович (1620-1693), — Духовенство змушене було йти за реальною політикою своїх гетьманів, і Ів. Самойловича (17. VI. 1672 — 23. VII. 1687), і Ів. Мазепи (25. VII. 1687 — 1708). Але національне Духовенство таки ввесь час боролось, і своєї Церкви під Московського Патріярха не здавало. З ними разом пішов і о. Дмитро Тупталенко.

Уже зовсім похилого віку Архимандрит Єлецький Іоаникій Галятовський († 1688) був українським патріотом, і стояв за незалежність Української Церкви. У нього о. Димит-

рій Тупталенко багато міг повчитися.

Справді, це був час, коли в Чернігові зійшлися найкращі три славні проповідники та вчені, — між ними о. Тупталенко був наймолодший.

Перша праця Ієромонаха Тупталенка “Чуда” 1677-го року написана під впливом праці І. Галятовського “Скарбниця потребная” 1676 року, — обидві вони написані для однієї цілі, обидві вони складені за близьким планом, обидві написані хорошою українською мовою.

Року 1675-го молодий монах знову зійшовся зо своїм учителем-ректором, в якого він навчався в Могилянській Колегії, — Іоаникієм Галятовським. Ця зустріч і праця в одному Чернігові дала багато науки Ієромонаху Дмитрієві. Молодий Ієромонах працював же на посаді проповідника, і міг багато навчитися від знаменитого автора “Ключа Розуміння” 1659-1660-1663-1665 років.³

Арх. Лазар Баранович надзвичайно багато зробив для зміцнення й розросту своєї Чернігівської Єпархії, а сам Чернігів перетворив на культурний центр. Року 1674-го він за-

---

3 Іларіон: Архимандрит Іоаникій Галятовський. Див. “Українська Церква за час Руїни”, 1956 р., ст. 311-318, тут і вся література.

снував друкарню в Новгороді Сіверському, а через 5 літ, р. 1679-го переніс її в Чернігів, і вона в історії української культури зробила надзвичайно багато.

Архиєпископ Баранович заснував у Новгороді Сіверському і школу, а р. 1689-го переніс її в Чернігів, і добре її поставив, і все намагався зробити з неї високу Колегію. Не встиг, але його наступник Архиєпископ Іван Максимович р. 1700-1702-го перетворив цю школу на Борисоглібську Колегію.⁴

Архиєпископ Лазар стягував до Чернігова всіх, кого міг: тут працювали Архимандрит Іоаникій Галятовський († 1688), Ієромонах Дмитро Тупталенко, Феодосій Углицький (1678-1696), а трохи пізніше і Іван Максимович (1651-1715), ровесник о. Димитрія. І Чернігів став великим культурним центром, який сильно вплинув на всю Україну.⁵

3. ВИІЗД О. ІЄРОМОНАХА НА БІЛОРУСІЮ.

У цей час трапилася подія, яка відірвала Ієромонаха Димитрія аж на два роки від Чернігова. Уніяти шалі-

---

4 Будинок цієї Колегії реставрований р.р. 1952-1953.

5 Див. Іларіон: Українська Церква за час Руїни, 1956 р., ст. 323-336.

ли на Волині, і при допомозі польської влади відбирали від православних і монастирі, і Церкви.

На Волині, в урочищі Новий Дворець, був тоді Новодвірський монастир, який славився своєю Чудотворною Іконою. Цю Ікону написав ще Митрополит Київський Петро (†1326), що жив уже в Москві. Петро був родом волиняк, і спершу був Ігуменом Ратського монастиря, і тут і написав Ікону Божої Матері. Ця Ікона стала Чудотворною.

Року 1677-го уніяти насиллям захопили Новодворського монастиря. Монахи врятували Чудотворну Ікону, і Ієромонах Яків переніс її до Архiepіскопа Лазаря Барановича, і вмістив на збереження в Чернігівській Успенській монастир, а пізніше була вона і в Новгород-Сіверському Спаському монастирі. Переховувалась вона і в монастирі Суразькому. Монахи принесли мистецьку копію Новодворської Ікони й подарували Архiepіскопові Л. Барановичу, і вона знаходилася в його келії.

Монахи слізно просили Архiepіскопа заступитися за них і рятувати їхнього монастиря від насилля уніятів. Архiepіскоп вислав до них Ієромонаха Димитрія.

Димитрій Тупталенко виїхав на Волинь до Новодворського монастиря, але там нічим допомогти вже не

міг. Тут його запросили до м. Слуцька, де тоді жив Білоруський Єпископ Феодосій Василевич. Ієромонах Дмитрій осівся в Слуцькому Спаському монастирі, скрізь проповідував і близько зійшовся з старим Єпископом Феодосієм.

Це була дружба і корисна, і о. Дмитрієві приємна. Єпископ Феодосій мав великий життєвий досвід, і широко розповідав молодому о. Дмитрові про церковну політику і Польщі, і Москви. Він був проти обох їх, і міцно стояв за самостійність Української Церкви. Крім того, Феодосій був ревний оборонець Православія, а це все відповідало духовим нахилам о. Дмитрія.

Ієромонах позостався в Слуцьку біля року, — тут проповідував, часто виїздив і поза Слуцьк. Виїздив він навіть і до м. Вільна, і перебував там у монастирі Св. Духа, скрізь проповідуючи.

Перебування в Білій Русі дало молодому проповідникові широкий досвід, — він ясно побачив усі насилля, які робили поляки та уніяти над православними, і на свої очі переконався, що під Польщею чи з уніятами православним життя нема... А куди ж іти? Під Москву? Але вона забере волю нашої Церкви...

Ось до такого роздоріжжя допровадила унія рідний народ...

Національна українська свідомість нашого Ієромонаха Дмитрія за цей час сильно зросла й скріпилась, і він багато роздумував, де правдива дорога до спасіння Православія? Тільки не під Польщею, бо вона тягне в Рим...

Цього часу, 1679-го року, упокоївся Єпископ Слуцький Феодосій Василевич, і о. Дмитрій утратив улюбленого вчителя церковної політики.

Перебуваючи в Слуцьку, Ієромонах Дмитрій близько зійшовся також і з ктитором братського Спаського Слуцького монастиря Іваном Скоцкевичем, який і допомагав йому. Року 1679-го помер і п. Скоцкевич, і наш о. Дмитрій позостався самотнім.

4. ІГУМЕН Д. ТУПТАЛЕНКО СТАЄ ГЕТЬМАНСЬКИМ ПРОПОВІДНИКОМ.

І о. Ігумен Тупталенко поспішив вернутися до Чернігова, до свого духового батька Архиепископа Лазаря Барановича. Докладно все розповів йому, що виробляє Польща проти Православія, і як дивиться на це народ, і як тягнеться до Москви. Розповів йому і свої довгі розмови з покійним Єпископом Феодосієм.

Усе це докладно знав Архиепископ Чернігівський, який не хотів поклатися ані на свою владу світську,

ані на владу духовну. Візьме гору той, хто сильніший.

Тяжко було це слухати молодому Ігумену, що міцно вірував у Божу Правду в світі.

Але з службою о. Дмитрія Тупталенка тепер вийшла велика зміна.

Цього часу вченого проповідника запросили до гетьманської столиці Батурина, і він туди й виїхав. Архiepіскоп поблагословив йому нову службу.

Гетьман Іван Самойлович прийняв о. Димитрія, як свого проповідника, прийняв “милостиво і благодітельно”. Гетьманська столиця була галасливою, а це тихому й спокійному монахові не зовсім подобалось. Оселився він спочатку в Крупицькому Миколаївському монастиреві.

Манастир цей був заснований у XV віці, але кримські татари й литовці зруйнували його. У XVI ст. манастир був відновлений, і тут була багата бібліотека. Дмитро Тупталенко речно виконував обов'язки батуринського проповідника, а вільного часу навчався, бо книжок було досить.

5. ПЕРЕРОБЛЕННЯ “ЧУД” НА “РУНО ОРОШЕННОЕ”.

Архiepіскоп Лазар Баранович просив о. Димитрія доповнити свою працю про чуда Іллінської Божої Мате-

рі, бо перше видання з р. 1677-го розійшлося. Д. Тупталенко охоче виконав це прохання, переробив і доповнив книжку, і вона вийшла р. 1680-го вже в Чернігові (сюди була перенесена друкарня з Новгорода Сіверського) під новою назвою: “Руно Орошенное”. Книжка ця, писана простою українською мовою, мала великий успіх, і видержала аж 8 видань: роки 1677, 1680, 1683, 1691, 1697, 1702 й інші.*

Цього ж 1680-го року о. Дмитрія запросили стати Ігуменом улюбленого йому Кирилівського монастиря в Києві, бо кирилівський Ігумен о. Мелетій Дзик упокоївся в Бозі. Отець Дмитрій сильно хотів переїхати в Київ, але гетьман Самойлович рішуче не відпустив свого доброго проповідника, і Ігуменом Кирилівським став видатний учений і відомий український патріот Інокентій Монастирський.

6 ІГУМЕН МАКСАКІВСЬКИЙ.

Року 1681-го о. Дмитрій таки вірвав з шумного Батурина, і став Ігуменом Максаківського монастиря. Спаський Максаківський монастир знаходиться на лівому березі річки

---

* Проф. І. Огієнко: “Руно Орошенное” Св. Дмитрія Ростовского. 1920 року.

Десни, біля с. Максаків, Борзенського повіту на Чернігівщині. Заснований він був недавно, — р. 1640-го, монастир був ще молодий.⁶

Ієромонах о. Димитрій таки впросив гетьмана Самойловича відпустити його. Гетьман погодився, і написав хорошого листа Архiepіскопу Барановичу про молодого вченого проповідника, бо Максаківський монастир належав до Чернігівської Архiepіскопії.

Сильно зрадив старий Архiepіскоп, коли Ієромонах Димитрій явився до нього і подав йому гетьманського листа. Та Л. Баранович сказав: “Не читаючи листа, говорю: нехай поблагословить вас Господь Бог не тільки Ігуменством, але за ім'ям Димитрій бажаю вам і Митри! Димитрій нехай одержить Митру!”⁷

Архiepіскоп Лазар Баранович любив такі словні жарти, і ними переповнені його твори. Але слова свого Архiepіскоп додержав, і Димитрій одержав Митру. Мало того, Архiepіскоп подарував новому Ігуменові і свого посоха. А це все свідчить про добрі стосунки між Архiepіскопом і о. Д. Тупталенком.

І з 1-го березня 1681-го року о. Д.

---

6 А. Лазаревській: Описаніє старої Мароссіи, т. II ст. 150-157, Київ, 1893 рік.

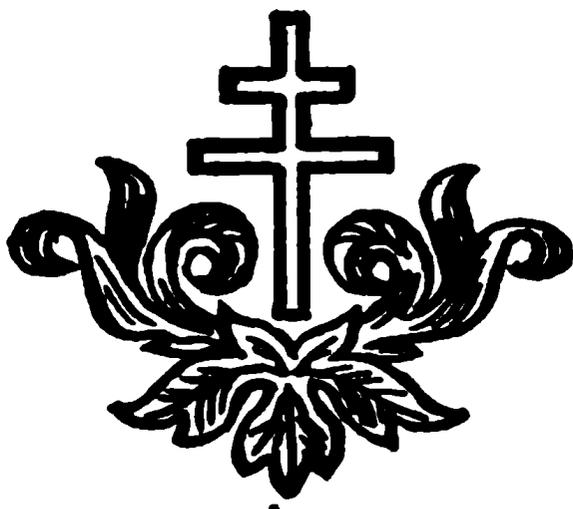
7 “Життя Святих” Филарета, X. 280.

Тупталенко став Ігуменом Максаківського монастиря. Адміністративна праця займала в ученого багато часу, він ревно працював, але задоволений не був.

Та тут наш учений чернець довго не був, і з 1-го березня 1682-го року його таки забрав назад гетьман Самойлович Ігуменом Крупицького монастиря під Батурином. Це був монастир тоді жіночий, славився часточкою Мощів Св. Великомучениці Варвари та Чудотворним Образом Св. Миколая. Див. вище, ст. 40.

І півтора року пробув тут іще Ігумен Дмитрій, виконуючи обов'язки і Ігумена, і гетьманського проповідника.

Найвідповідніше місце для монаха науковця в цей час було тільки в Києві, — і до Києва кличуть Батуринського Ігумена не раз. Сюди тягла о. Дмитрія і вся духовна істота його.

V.

ДИМИТРІЙ ТУПТАЛЕНКО В КИЄВІ.

1. ІГУМЕН ДИМИТРІЙ ПОЧАВ СКЛАДАТИ “ЖИТТЯ СВЯТИХ”.

І нарешті р. 1683-го Ігумен Димитрій таки зміг вирватися з Батурина й перебраться в рідний Київ до Печерського монастиря. Сповнилося повсякчасне прагнення о. Димитрія, — працювати в Києві! Тепер він був призначений проповідником Печерської Лаври.

Печерський монастир віковічно був культурноосвітнім центром України, і всіх до себе тягнув.

У Печерській Лаврі була велика й цінна Бібліотека, і о. Димитрій тепер міг завжди користатися нею. Архимандритом Печерської Лаври якраз став тоді славний Варлаам Ясинський (1684-1690), пізніший Митрополит Київський (з. VIII. 1690-1707). Архимандрит добре знав о. Димитрія, як видатного ученого богослова, і постановив використати його на належному місці, — у нього явилася історична церковна думка: складати

Життя Святих, т. зв. Четьї-Мінеї, цебто Мінеї (місячники) до читання.

Думка про складання повного збірника Житій Святих рано появилася в Києві, але зреалізованою свого часу вона не була. Тепер Архимандрит Варлаам Ясинський вирішив таки зреалізувати цю пекучу й конечну потребу Церкви, і вговорив Ігумена Дмитрія Тупталенка взятися за цю велику й святу працю.

З Божого Благословення Ігумен Тупталенко на працю погодився, зрозумівши її величезне значення для Церкви та для народу. За працю він засів 6-го травня 1684-го року, і два роки (1684-1685) працював у Києві без перешкод, — писав Життя, не відриваючись. Але про працю о. Дмитрія над складанням Житій Святих я розповідаю докладно далі в окремому IX розділі. Двадцять літ (1684-1705) працював Ігумен Дмитрій над цією великою працею, працював при найбільших перешкодах, але працю таки покінчив!

2. УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА ПЕРЕЙШЛА ПІД МОСКОВСЬКОГО ПАТРІЯРХА.

У Києві Ігумен Дмитрій пережив трагічні моменти з життя Української Церкви. Усе вище українське Духовенство, як ми вже бачили, стояло рішуче проти церковної політики

свого гетьмана Самойловича, — щоб таки віддати Українську Церкву під Московського Патріярха.

Але таки знайшовся кандидат на Митрополита москвофіл, що згоден був на все, — це був Єпископ Гедеон, князь Святополк-Четвертинський, що року 1684-го втік з м. Луцька на Волині від уніятського переслідування, а тут, на спокої, готовий був на все... Та він був і в родстві з гетьманом: молодша гетьманівна була за племінником Єпископа.

На Петра й Павла 29-го червня 1685 р. відбувся в Києві всеукраїнський Собор для обрання нового Митрополита. Гетьман Самойлович уперто робив своє. На Собор він прислав свого генерального осавула Івана Мазепу з чотирьома полковниками, і вони мали гетьманового наказа обрати на Митрополита таки москвофіла, Єпископа Луцького Гедеона...

Місцеблюститель Київського святительського престолу старий Архiepіскоп Лазар Баранович ясно побачив, до чого йде, тому на Собор не прибув, не прибуло й вище Духovenство. Усі думали, що цим зірвуть Собора, бож на ньому не було Голови Церкви. Архiepіскопа Лазаря... А Собор без Митрополита — неканонічний за 9 Каноном Антіохійського Собору 341 р., а також Апостольське 34 Правило.

Але полковники та генеральний осаул Іван Мазепа своє зробили, — “Собор” відбувся, обрали Єпископа Гедеона, акта про обрання підписали, — і вже незабаром по цьому, 8 жовтня 1685-го року, новий Митрополит Гедеон Четвертинський у самій Москві присягнув на вірність Патріярху Московському... А наступного 1686-го року турки, на прохання Москви та гетьмана Самойловича, силою змусили Царгород. Патріярха Діонісія відмовитися від Київської Митрополії...¹

Це була дія ясно й рішуче неканонічна на основі 3-го Канону Св. Отця Кирила Олександрійського: “Рукописання відречення, дане за власним бажанням, але з примусу, зо страху і через залякування”, не дійсне.

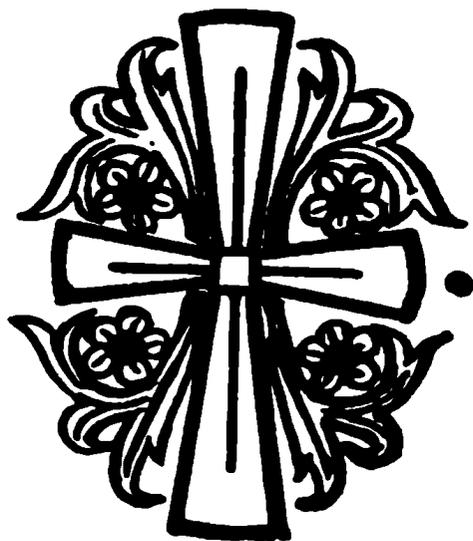
Усе це пережив у Києві Ігумен Дмитрій. У Києві він був у центрі того вищого Духовенства, що було рішуче проти віддання Української Церкви під Москву. Зробив це віддання гетьман Самойлович при допомозі своїх полковників та своїх прихильників, осіб світських. Духовенство мусіло мовчати, заціпивши зуби, але не забуло цього ані Самойловичу, що незабаром упав (23.VII.1687),

---

1 Іларіон: Українська Церква за час Руїни, 1956 рік, ст. 447-463, тут і література.

ані новому гетьманові Івану Мазепі, що став гетьманом 25. VII. 1687 року.

Час був грізний і розкладовий, бо попередні прагнення стали мріями, а Москва наступала реально. Треба було бодай пасивно з нею боротися. Та й що було робити, коли світська влада щедро обдаровувала Церкви й монастирі, але за волю Церкви не стояла... А деякі полковники наввипередки самовільно віддавали Церкви своїх Полковництв під Москву... Була Руїна!...

VI.

ЗНОВУ В СТОЛИЦІ БАТУРИНІ.

1. ТЯЖКИЙ ЧАС У БАТУРИНІ.

Спокійно й легко було працювати Ігуменові Дмитрієві в Києві, але життя його було неспокійне, бо час був такий, і вимагав ширшої праці. Гетьман Іван Самойлович таки знову вговорив о. Тупталенка, бо він був сильно потрібний у Батурині. Довелося о. Дмитрієві погодитися на те, щоб провадити свою всежиттєву працю над “Життям Святих” разом з іншими обов’язками. До цього кликало й реальне життя.

І о. Дмитро р. 1686-го став удруге Ігуменом Крупницького монастиря, а разом із тим і проповідником гетьманським. Монастир був великий, рухливий, і забирав майже весь час від Ігумена. Багато праці було в Батурині взагалі, бо ж о. Дмитрій був і при гетьмані Самойловичі.

Праця в Батурині мало задовольняла патріота українця. Батурин був переповнений росіянами, яких понасилала сюди Москва ніби допомага-

ти гетьманові, а насправді — підглядати за ним. Ігумен Димитрій усіх їх знав і бачив їх працю... Самостійність України явно падала, а з тим явно падала і незалежність Української Церкви...

А Батурин бодай назовні був явно москвофільський, і того навчав усю Україну...

Ігуменом Батуринського монастиря і гетьманським проповідником о. Димитрій пробув тепер шість років (1686-1692). Був він при двох гетьманах, що змушені були піддати Українську Церкву під Москву. Звичайно, тяжко було такого часу працювати в Батурині, де помалу зникали ознаки української незалежності.

Певне через це не зійшовся о. Ігумен Димитрій і з новим гетьманом Мазепою (25. VII. 1687-1708), — з Ів. Самойловичем він стояв ближче. Гетьман Мазепа взагалі з вищим Духовенством сходився мало, стояв осторонь його, хоч для Церкви робив матеріально безмірно багато.

Гетьман Мазепа безсилий був не допустити Української Церкви іти під Москву. Він правильно мислив, — буде Україна незалежна, то вільною буде й Церква.

Духовенство не розуміло гетьманської політики, і відкрито говорило, що гетьман Мазепа не любить пра-

вославною Духовенства...* Через це гетьман Мазепа не приблизив до себе високоталановитого вченого Ігумена, і той ідеологічно був чужим у Батурині.

Зате о. Тупталенко, коли мав час, увесь віддавався своїй улюбленій праці, — складанню “Житій Святих”, яка хоч помалу, але все йшла вперед.

Час був дуже тяжкий. На патріяршому престолі в Москві сиділа сильна й волево-жорстока людина, Патріярх Яким Савелов (26. VII. 1674 — 17. III. 1690). Він став виразно чіплятися до Української Церкви, в якій усе йому здавалося католицьким чи уніятським, бо було відмінне від московського. Упав удар і на самого о. Ігумена Тупталенка, — Патріярх Яким року 1688-го наказав йому вернути позичені Життя Святих Митрополита Макарія. А це власне визначало, — спинити працю...

Ігумен Дмитрій всі 12 томів повернув, повідомив, що місяці вересень-жовтень-листопад уже здані в друкарню, як том I “Четъїх Міней”, і смиренно просив Патріярха поблагословити друк I тому. Патріярх Яким нічого не відповів... Це була недобра ознака.

---

* Н. Костомарвъ: Мазепа и мазепинцы, 1882 р.

Року 1689-го нарешті, по п'ятилітній праці, вийшов том I "Четъїх Міней" Ігумена Димитрія. Для Української Церкви це було велике Свято. Власне, це було радісне Свято для всієї Православної Церкви всіх слов'ян! А Патріярх Московський Яким мокрим рядом накинувся на Києво-Печерську Лавру, як вона сміла видрукувати таку книжку без його Благословення... І наказував надалі брати в нього Благословення на друк кожної окремої книжки...² Патріярх Яким відкрито недовіряв Українській Церкві...

2. ПОЇЗДКА В МОСКВУ ПРИ ГЕТЬМАНІ МАЗЕПІ.

Багато складалося такого, що новий гетьман Іван Мазепа мусів показатися в Москві. І він туди виїхав р. 1689-го, взявши з собою 300 осіб почоту, і незліченні подарки та гроші, бо в Москві всім треба буде давати. Узяв гетьман Мазепа з собою і вчених Ігуменів: Кирилівського Іннокентія Монастирського та Батуринського Димитрія Тупталенка, — узяв, бо знав, що в Москві не раз треба буде

---

² Проф. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 269. Див. ще Ів. Огієнко: Українська культура, Київ, 1918 р. ст. 154-155.

боронитися перед місцевими книжниками.

І 10 серпня 1689-го року величний Мазепин караван в'їхав у Москву, де їх відразу належно прийняли. Почалися офіційні візити. Ігумен Дмитрій кілька разів був у Патріярха Якима на авдієнції, подарував йому видрукований I том “Четьїх Міней”, смиренно просив поблагословити йому продовжувати працю й позичити йому вдруге великі “Четьї Міней” Макарія. Патріярх Яким, припертий до стіни, працю поблагословив, але Макарієвих Міней не видав...

Ігумен Дмитрій був смиренным і мовчаливим. Не таким був Кирилівський Ігумен Інокентій Монастирський: він говорив вільно й сміло боронив київську науку, і за це “був проклятий і відісланий назад”, власне був таємно вивезений із Москви, і пригадано, що він “родом жидовин”...³

Час візити в Москву гетьмана Мазепи був дуже невдалий, і мало не покінчився катастрофою. Росією правила тоді царівна Софія, а власне її коханець кн. В. В. Голіцин. Якраз у час приїзду Мазепи Петро I порвав з сестрою Софією і вирішив вирвати владу з рук її та В. Голицина. Цар

---

3 А. Пыпинъ: История русской литературы, 1907 р., т. II ст. 386.

Петро втік у монастир Св. Тройці, за ним стали втікати всі незадоволені Софією.

Гетьман Мазепа опинився в дуже скрутному стані, бо його й поставив гетьманом власне В. Голіцин. Але Мазепа розумно й собі подався в Св. Тройцю до царя Петра з дорожми подарунками і з доносом на кн. В. Голіцина.⁴ Мазепа “бил челом, чтобы Великий государ держал его всегда в своей милости со всем малороссийским народом”.⁵

Дипломатія гетьмана перемогла, і цар, на прохання Мазепи, ласкаво погодився прийняти малоросійський народ під свою опіку...

У кінці вересня 1689-го року Мазепа і його почот вибралися назад до Батурина. Іще все могло статися, і смиренний Ігумен Димитрій у день виїзду з Москви коротко написав у своєму Дияріуші (Деннику): “Господи, поспіши!”⁶

3. ЗБІЛЬШЕННЯ ПРАЦІ ЗА ПАТРІЯРХА АДРІЯНА.

Поїздка в Москву в гетьманському почоті ясно показувала о. Д. Тупта-

---

4 Н. Костомаровъ: Мазепа, 1882 р., ст. 36-37. А. Пыпинъ, т. II ст. 385.

5 Там само.

6 А. Пыпинъ: Исторія русской литературы, 1907 р., том II ст. 386.

ленкові, що воля України стоїть на вулкані, — цар Петро може кожного часу зробити, що захоче.

І благочестивий смиренний Ігумен став ще частіше втікати від батуринського світу й віддаватися на побожну працю складання “Четьїх Міней”. При Батуринському Крупицькому монастиреві, якого ігуменом він був, стояв окремих усамітнений скит, — і до нього перенісся тихий Ігумен, і весь віддався молитві та праці. Тут уже мало хто заважав йому.

У цей час трапилася велика подія: 17 березня 1690-го року помер Патріярх Московський Яким Савелов, душитель Української Церкви! Уся Українська Церква зітхнула спокійніше, й чекала, що буде далі. І 24 серпня 1690-го року Патріярхом став Адріян (народився 1636 року, упокоївся 15 жовтня 1700 р.), людина смиренна й тиха, до українців прихильна.

Новий Патріярх зовсім по-новому поставився до працюючого вченого монаха Димитрія, і 3 жовтня 1690 р. прислав йому похвальну грамоту за його працю: “Сам Бог нехай нагородить тебе, — писав Патріярх, — усяким Благословенням за твої Боговгодні труди писання, виправлення й тихого видання дуже корисної книги “Житій Святих” за перші три місяці. Той же Господь нехай поблагословить, зміцнить і допоможе тобі

потрудитися, (щоб написати Життя) на цілий рік!”⁷

Ігумен Димитрій був сильно підбадьорений цим патріяршим Благословенням, і з побільшеною силою прийнявся за дальшу працю. Попрошив він у Патріярха Адріяна Макарієві Мінеї, і той зараз таки прислав їх йому.

Шість літ (1686-1692) служив о. Димитрій Батуринському монастиреві, як його Ігумен, а по цьому часі він звільнився з ігуменства, і весь віддався праці над складанням “Житій Святих”.

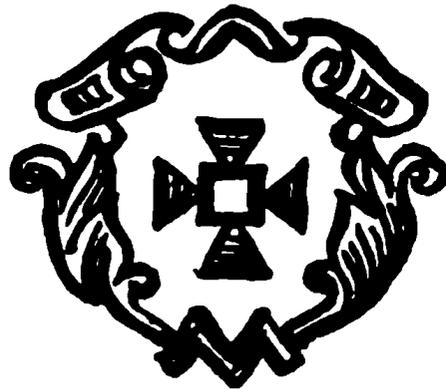
Серед цієї праці року 1693-го померла в страсну п'ятницю мати, жона сотника Туптала. Через 10 літ, року 1703-го помер і батько, Сава Григорович Туптало. Обое поховані, як ктитори, в Храмі Кирилівського монастиря в Києві.

Того ж року 1693-го 3-го вересня упокоївся в Бозі великий Ієрарх український, Архиепископ Лазар Баранович, організатор Чернігівської Єпархії. Це був перший опікун черця Димитрія Тупталенка, це був його вчитель і оборонець. Його заступив на катедрі Феодосій Углицький ще р. 1692-го, коли Архиепископ Лазар почав сильно недомагати. Але Феодо-

---

7 “Життя Святих” Арх. Филарета, X. 283.

сій керував недовго, — 5 лютого 1696-го року і він упокоївся в Бозі (а через 200 літ, року 1896-го канонізований до хору Святих).

VI.

МАНДРУВАННЯ ПО МОНАСТИРЯХ.

1. У ГЛУХОВІ.

Та запопадливому вченому не давали спокою й тепер, бо час був тяжкий. Року 1694-го новий Чернігівський Архієпископ Феодосій Углицький таки впросив о. Димитрія стати Ігуменом Глухівського Петропавлівського монастиря. І о. Димитрій Тупталенко три роки ігуменував у цьому монастирі.

Петропавлівський монастир дуже старий, заснований ще р. 1230-го над річкою Клевень (монастир у 24 верстах від м. Глухова). А в трьох верстах від монастиря, на прехорошому місці Ігумен Димитрій, серед густого лісу, мав собі самотню келію. Тут він викопав для себе криницю і насадив багато лип, які збереглися ще й досі.

І в цьому самотньому скиту звичайно жив о. Димитрій, віддаючи весь вільний час своїй улюбленій праці над Життями Святих.

Року 1697-го упокоївся в Бозі Ігумен Св. Кирилівського монастиря в

Києві Інокентій Монастирський. Це був учений і трудолюбний монах, приятель Дмитрія Тупталенка. Браття монастиря негайно обрали своїм Ігуменом о. Дмитрія, сина ктитора свого Монастиря.*

Ігумен Інокентій Монастирський був дуже освічений і скрізь мав великі зв'язки. Він так добре поставив свого Кирилівського монастиря, що він стояв вище всіх інших Київських монастирів. Ржищівський монастир зо всіма своїми добрами з р. 1687-го був приписаний до Кирилівського.

Ігумен Інокентій з р. 1685 по 1690 р. багато працював при Київському Митрополиті Гедеонові Четвертинському, і він посилав його не раз з порученнями чи до гетьмана, чи в Москву.

А р. 1690-го Ігумен Інокентій був головою Собору, який обрав Київським Митрополитом Варлаама Ясинського, і Інокентій багато допомагав і новому Митрополитові (див. Закревський, ст. 352).

А р. 1692-го Митрополит Варлаам посилав Ігумена Інокентія до гетьмана Мазепи, — закласти в гетьманській столиці Батурині Протопопію, яка була б другою по Києву, а також

---

* Про Ігумена Ін. Монастирського див. працю проф. І. Шляпкина в "Журналі МНПр." 1885 р. кн. X ст. 234-244.

Архимандрію, і на неї думали покликати Архимандритом Дмитрія. Гетьман Мазепа погодився, але справа не дійшла до кінця (див. Закревський, ст. 353).

2. ІГУМЕН ДИМИТРІЙ СТАВ АРХИМАНДРИТОМ.

Ігумен Дмитрій з радістю переїхав до Києва, з радістю зустрівся тут зо своїм батьком та сестрами. Але ця радість його була недовга, — Чернігівська Єпархія по упокоєнні р. 1696-го Арх. Феодосія Углицького стояла невпорядкована, і Митрополит року 1697-го в місяці липні призначив Ігумена Дмитрія Архимандритом Чернігівського Успінського Єлецького монастиря. Дмитрій послухався, і того ж 1697-го року був возведений в найвищий перед Єпископством сан, — в Архимандрити.

Праці було повно, а тут ще вдарив сильний голод. І Архимандрит Дмитрій всі свої сили віддав на годування голодних. Видавав на це і всі свої кошти, які мав.¹

А року 1698-го Архимандрит Дмитрій Туптало прийняв під свою опіку ще й Спаський монастир у Новгороді Сіверському.

Це вже була остання праця Архи-

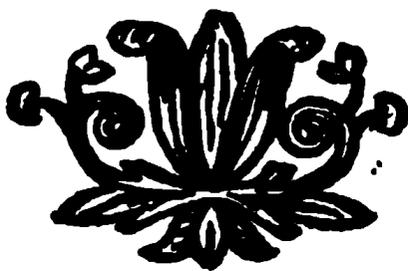

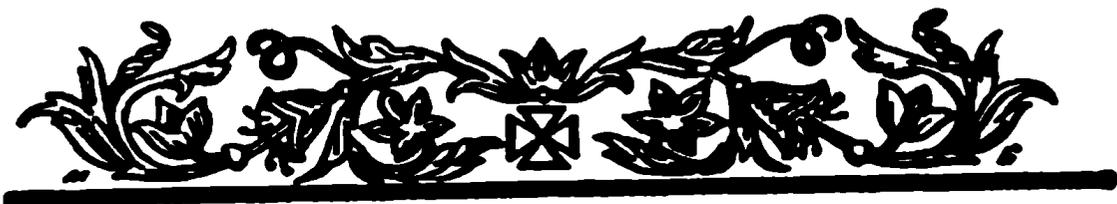
1 "Життя Святих" Филарета, X. 284.

мандрита Димитрія в Україні. Мав він 48 років, а що був часто недужий та кволий, то виглядав старим.

Усі останні 30 літ життя віддав він на службу Богові та Його українському народові. Довелося о. Димитрієві послужити в багатьох містах, і скрізь він позоставив по собі гарну й вдячну пам'ять.

Увесь час працював для самоосвіти, і став одним із найкращих українських учених. І увесь час був українським патріотом, піддержував волю Української Церкви. Довший час був гетьманським проповідником у Батурині. Тепер був уже Архимандрит, цебто кандидат в Єпископи.

VIII.

ДИМИТРИЙ ТУПТАЛЕНКО, ЯК ПРОПОВІДНИК

1. ПРОПОВІДЬ В УКРАЇНІ.

У XVII віці Україна вславилася своїми проповідями, — помалу проповідь в Україні ставала живою, не читаною. Навпаки, в Москві проповідь була тільки читаною, — під час Богослуження Священик читав проповідь з якої священної книги.

І вже в XVII ст. в Україні появилося багато видатних проповідників, що вславилися своїм проповідництвом. Звичайно, кожен Єпископ, кожен більший монастир чи більша церква мали свого т. зв. “казнодія” — фахового проповідника, що мав талант проповідувати. Ці “казнодії” роз’їздили по всій своїй окрузі, і скрізь проповідували. Видатні Церковні Братства так само мали своїх проповідників.

Найславнішими проповідниками в Україні були: Архимандрит Іоаникій Галятовський († 1688), Ігумен Антоній Радивиловський († 1688), Архи-

єпископ Лазар Баранович († 1693) й інші. Усі вони позоставили по собі великі збірники проповідей, що розійшлися не тільки по Україні, але й далеко за нею.

2. ПРОПОВІДІ о. Д. ТУПТАЛЕНКА.

Славним “казнодієм” був і о. Дмитрій Тупталенко. Він так само розїздив по всій тій окрузі, яку обслуговував, і скрізь проповідував. Слава про о. Дмитрія, як сильного проповідника, широко котилася по всій Україні. Знаємо, що Архиепископ Лазар Баранович, сам славний проповідник, любив і шанував проповіді Ігумена Тупталенка.

За молодих років, як ми бачили вище, Данило-Дмитрій Тупталенко жив у Кирилівському монастирі в Києві. Ігумен цього монастиря о. Мелетій Дзик любив Дмитрія як сина, і він же славився своїми проповідями. Отож, першим добрим учителем проповідництва для о. Дмитрія був Ігумен Мелетій Дзик.

Тогочасні проповідники славилися тим, що вони давали в своїх проповідях добру справедливу науку, що вони свою освіту вкладали в свої проповіді. Через це Ігумен був запрошений в гетьманську столицю Батурин, і довгі роки був гетьманським про-

повідником, — і в гетьмана І. Самойловича, і в гетьмана І. Мазепи.

Перші проповіді о. Димитрія Тупталенка були схоластичні, мало живі, за звичаєм свого часу. Але далі вони все більше й більше позбувалися абстрактности, і набирали життєвого змісту.

Ігумен Тупталенко добре готувався до проповіді. Був сильний і талановитий промовець, і його проповіді стягували багато слухачів. Свої проповіді о. Тупталенко завжди виголошував простою тодішньою мовою, доступною широким масам народнім.

Димитрій Тупталенко звернув на себе загальну увагу, як талановитий проповідник, ще від початку своєї служби. Два роки, 1675-1676 Ієромонах Димитрій проповідував у Чернігові в Катедрі, — і відтоді рознеслася про нього слава, як про сильного проповідника. І його завжди запрошували на проповідь до тих чи інших місцевостей.

Улюбленими темами проповідей о. Димитрія були теми морального змісту, особливо ж тема, що “любов вища над усе!”

Історик А. С. Трачевський пише про проповіді о. Димитрія Тупталенка: “Його проповіді вирізнялися задушевністю та поетичністю”.²

---

2 Русская Исторія, 1895 р., т. II ст. 132.

Більшість проповідей о. Димитрія не дійшли до нас. До нас дійшло їх тільки 94, — усе проповіді ясні, жваво написані, глибокі змістом. Найстаріша його проповідь дійшла тільки з 1685-го року.

3. ПРОПОВІДІ ПРОТИ ЦАРЯ ПЕТРА.

Проповідував о. Димитрій все своє життя. Ставши Митрополитом Ростовським, Димитрій так само багато проповідував. Проповідував головню на моральні теми, а теми політичні рішуче обминав. У Москві тоді вже греміли деякі проповідники українці, і часто на політичні теми, вихвалюючи дії царя Петра I. Часто говорив на ці теми, але значно спокійніше, і близький приятель Димитрія Митрополит і заступник Патріярха Стефан Яворський.

Митрополит Димитрій Ростовський не раз бував у Москві і часто там проповідував, — і надто не хвалив Петрових діл... Навпаки, часом виступав проти нього і них.

Цар Петро I, приступивши 1689-го року до влади, дуже скоро вславився як жорстокий тиран, для якого скатувати людину було річчю звичайною. Петро пив безперестань, і більшого п'яниці на всю Росію не було. Цар Петро виховався серед протестантів, і тому Православної Віри

не любив. Святинь не поважав, Церкви відкрито грабував. Видав наказа, що для військових піст не обов'язковий. І т. д., і т. д., — протирелігійних діл Петра I не перелічити.

Усе це вся Церква знала — й дрижала, бо Петро I не спинявся ні перед чим у катуванні. І Архиепископи й Митрополити змушені були славити і самого Петра I, і його беззаконні діла...

Але не робив того Митрополит Ростовський Димитрій, — він умисне оминав політичні свіжі теми. Але часом не видержував, і хоч здалека, але картав царя Петра, і то де, — у самій Москві!

Коли р. 1708-го Митрополит Димитрій був у Москві, то він сказав проповідь, в якій представив три особі: Венеру, Бахуса та Марса. Розповів, що Венера привикла царювати, вона володіє й царями (натяк на Петра, що скандально водився з непотрібними жінками). “А щодо Бахуса, каже Митрополит, то, як бачу, це бажання любе й нашим, що звать себе християнами. Наші кажуть: не держати постів — то не гріх. День і ніч п'ячити — то людське. Гулянки витворяти — то дружба. А що кажуть, ніби по смерті душі звелять, куди їй іти, то видумка...”

“Каже Бахус, ненаситний божок зо своїм учеником Мартином Лютером:

у полках треба не сповняти постів, і жерти м'ясо і в піст, щоб військові були сильнішими на війні, в боях міцними, щоб не ослабли від посту й стримання на війні... Але воїнство Гедеонове побило мадянитян і постячи”...

Тут Бахус — божок п'яцтва, Венера — розпусти, а Марс — війни. А разом під ними виводиться Петро I.

І проповідник ще каже, що між сучасниками нема царів Костянтинів, нема Володимирів, які любили пишноту Господнього Дому, “а ми про Його Храми жодної опіки не маємо”...³

Усі наведені місця — це безумовно сміливі напади на царя Петра та на його “діла”, про які греміла вже вся Росія, звучи його Антихристом. А це свідчить про велику сміливість Митрополита Ростовського в справах релігійних та церковних

Цар Петро I був незвичайно запальний і нездержливий, і на цю тему не раз проповідував Митрополит Ростовський, бувавши в Москві. Звичайно, все здалека.

І тільки те, що Святитель Димитрій так рано упокоївся, тільки це спасло його від дикої царевої розправи...

Проти царя Петра Святитель Ди-

---

3 А. Пыпинъ: История русской литературы, 1907 р., т. II, ст. 392-393.

митрій часом виступав і в своїх творах. Так, в одному місці свого “Келейного Літописця” Святитель виступає проти грабування церковних маєтків. Він пише: “А коли ти хочеш грабувати церковне, то спитайся Іліодора, скарбника сирійського царя Селевка, що прийшов був в Єрусалим ограбувати Церкву, та руки Анголів убили його”...⁴ Це направле-не просто проти царя Петра, і цього місця нема в друкованих виданнях “Літопису”. Як бачимо, Святитель був однієї думки з Митрополитом Арсенієм Мацієвичем, а того за таку думку цариця Катерина II позбавила сану й заморила в Ревельському казематі на смерть († 28 лютого 1772 року).

Проповіді Святителя Димитрія ще належно не вивчені, а може й не всі зібрані.

Але й ті проповіді, які видані, мають багато побутового матеріялу, ранні — українського, а по 1700 р. — ростовського та московського. Ці проповіді завжди виголошувались жвавіше, ані ж були написані.

4. ПРОПОВІДІ СОЦІАЛЬНОГО ЗМІСТУ.

Дуже цікаві ті проповіді, з яких видно соціяльні погляди Святителя.

---

4 Поселянин, ст. 46.

У Ростовській Землі він бачив неймовірні утиски, та й сам його царський доглядач був жорстоким до селян. Але цензура пильно пересіювала проповіді Святителя, щоб у них не позосталося чогось спокусливого.

В одній проповіді Святитель говорить: “Коли багач їсть, то труди бідних він їсть... А коли п’є — кров людську п’є, людськими слізьми вмивається... Хто (за людською думкою) чесний в житті — багач! Хто безчесний — убогий! Хто благородний — багач! Хто худородний — убогий! Хто премудрий — багач! Хто дурний — убогий! Багач, хоч би й який був дурний, але через те, що багатий, його роблять розумним!”⁵

Як бачимо, це місце про багачів нагадує своєю силою проповіді проти багачів Св. Івана Золотоустого, і тільки їм і уступає в огні та в силі.

У російській проповідничій літературі нема нічого подібного!

5. ДЕ ПОДІТИСЬ ЦАРСТВУ БОЖОМУ НА ЗЕМЛІ.

В одному своєму Слові Святитель дає глибоке й сильне оповідання, як колись ходило по землі Царство Боже.

“Було воно в палатах знатних

---

5 Е. Поселянин, ст. 48.

людей, але там побачило багатство, зібране грабунком, крадіжкою, кривдою...

“Пішло воно до купців, — а там обманна міра, обманна вага...

“У міністерствах і по ратушах Царство Небесне знайшло саму несправедливість, і стоїть там, плачучи, Пророк Михей. Царство Небесне запитало його, чого він плаче, а він відказав: Горе мені, бо між людьми нема вже правдочинця!”

“Наблизилось воно до дому вельможі, аж там пир. Увійшовши Царство Небесне бачить, що там їдять, п'ють, і разом поїдають замість хліба людей Божих: один одного ганяють, один одного осуджують, один одному зла бажають, словами підлещують, а серцем зле думають... А потім і до бійки дійшло, і Царство Боже покидає ці палати...

Пішло Царство Боже, і зустрівся йому цар Давид, і питає, куди воно йде. Те відповідає, що в місті не знайшло собі місця і тепер думає оселитися між простими людьми. Але Давид попереджає, що й там життя вже зіпсувалося, і там тепер багато такого, що й згадати сором...

Думає Царство Боже: піду в Церкву, там же перебуває Господь, і мені личить там перебувати. Увійшло воно до Церкви. І бачить: одні дримають, інші говорять один з одним

про мирське, а ті тільки тілом у Церкві стоять, а розум їх не до молитви, не відомо де літає. Клирики читають і співають безуважно. Священики з Дияконами у Вівтарі лаються, а часом і б'ються...

І кінчило Царство Боже тим, що оселилося на селі, серед простих страдальців, бож: "Царство Боже подібне до скарбу, захованому на селі..."⁶

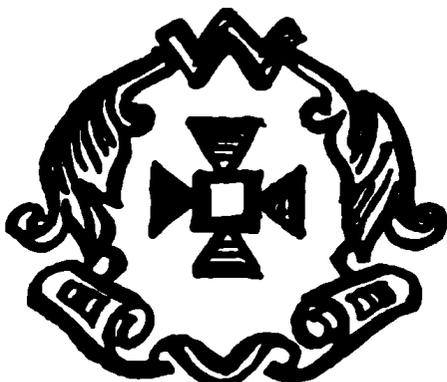
Це сильна притча, притча соціального змісту, — в оборону бідних, на неславу багатим. Показано, що й Священики не на своєму місці. Це все бачив Святитель у своїй Ростовській Єпархії, це критика на тодішнє російське життя!⁷

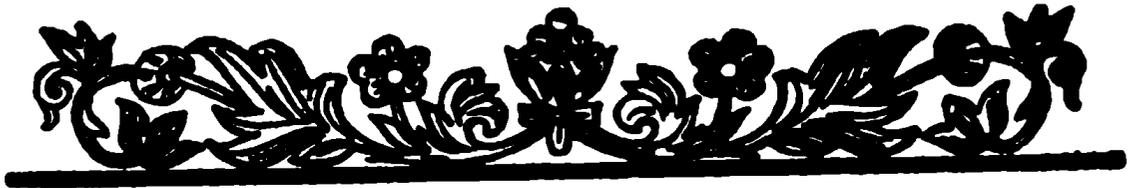
Ось тому цю притчу про Царство Боже на землі рано викинули з творів Святого Димитрія!

---

6 За Е. Поселянином, ст. 46-47.

7 Про проповідництво див. працю А. Преображенського: Св. Димитрій Ростовський, какъ проповѣдникъ. Казань, 1909 р., 44 сторінки.

ІХ.

ВСЕЖИТТЄВА ПРАЦЯ НАД “ЖИТТЯМИ СВЯТИХ”

1. НАМАГАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ МАТИ “ЖИТТЯ СВЯТИХ”.

Найголовніша праця о. Димитрія Тупталенка, над якою він трудився все своє свідоме життя, це були Мінеї (від грецького “мін”-місяць) для читання, або ясніше: “Життя Святих”, розкладені на цілий рік по днях місяця. Писав він цю працю 20 літ (1684-1705), і закінчив її тільки перед своїм упокоєнням.

Потреба повних “Житій Святих” для Церкви і для побожних вірних була завжди величезна, — цю потребу о. Димитрій глибоко знав і віддав для її заспокоєння все своє життя. Кожна Церква має й обов’язана мати такі “Життя Святих”, календарно уложені на цілий рік. Православна Церква визнає Святих за наших могутніх заступників перед Господом, і тому повинна дати і їх життя

та працю, щоб вірні, читаючи їх, навчалися побожного життя й наслідували їх. Коли в Православній Церкві є Догмат про почитання Ікон Святих, то мусять бути і Життя цих Святих.

Українська Церква давно почала думати про видання Житій Святих для широкого вжитку, але сповнити цього задуму не могла. Писати Життя Святих почали в Україні дуже рано, — уже в XIII ст. зачала це Києво-Печерська Лавра, як центр духового українського життя, і стала складати свого Патерика Печерського, який з бігом часу все збільшувався. Такі Життя найперше потрібні були для читання монахам, а їх в Україні завжди було багато. Коли повстало друкарство, то Печерська Лавра в Києві поспішила їх видати друком.

Великий Митрополит Петро Могила (1633-1647) поважно задумав був випустити Життя Святих, але перше Життя своїх українських Святих. З його доручення цією справою зайнявся видатний учений свого часу Єпископ і професор Сильвестер Косів, і року 1635-го вийшла в світ нова книга: Патерикон або Життя Святих Києво-Печерської Лаври. Згідно з вимогами свого часу праця вийшла перше мовою польською, а незабаром р. 1661-го — і мовою українською: “Патерикон или Отечник Пе-

черській”, листового розміру, 20 + 289 + 15 листів.¹

Митрополит Петро Могила приступав уже до праці складання повних Міней, бо вони конче були потрібні для Церкви. Для цього він виписав з Афону Життя Святих грецькою мовою Симеона Метафраста, але невблагана смерть (1. І. 1647) перервала його задум.

Архимандрит Інокентій Гізель (1656-1683) так само поважно думав скласти Життя Святих. Він знав, що в Москві знаходяться т. зв. Великі Четві Мінеї ще Митрополита Макарія (1428-1563), і попросив Патріярха Якіма позичити Печерській Лаврі ці Життя. Патріярх Життя прислав, але написані таким покрученим московським скорописом, що їх ніхто в Києві прочитати не зміг, і книгу вернули в Москву невикористану.

Славний Московський Митрополит Макарій, ще будши Архиепископом Новгородським, зробив у XVI ст. величезну прислугу слов'ян. літературі,

---

1 Проф. В. Н. Перетц: Киево-Печерский Патерик в польском и украинском переводе, див. “Славянская филология”, М. 1958 р. ч. III ст. 174-210. — Д. І. Абрамович: Киево-Печерський Патерик, Київ, 1931 р., видання ВУАН. — Див. ще М. Глобенко: “Тератургіма” Афанасія Кальнофойського, Мюнхен, 1956 рік.

— він зібрав усе, що тільки міг де знайти писаного, і склав усе в одну працю: “Великі Четві Мінеї”. Книга поділена на місяці, а місяці на дні, і під кожним днем уміщено певні Життя Святих. При них навчання або й окремі літературні твори, штучно тут уміщені. Це неймовірно великі збірники, в яких більшість матеріалу до Житій Святих не стосується. Але складено було багато й нових Житій.

Брався за Життя Святих і Архiepіскоп Лазар Баранович, але це були його віршові описи, а не оповідання, і то польською мовою. Це його *Żywoty Świętych* 1670-го року.

Отже, потреба в Життях Святих була величезна, а їх не було. І не диво, що по Україні сунули католицькі Життя, напр. єзуїта Петра Скарги, які православних задовольнити не могли.

2. ПОЧАТОК СКЛАДАННЯ “ЖИТІЯ СВЯТИХ”.

Нарешті настав слухний час, коли треба було конче розпочати справу Житій. Ініціатором цього був Архимандрит Києво-Печерської Лаври Варлаам Ясинський (1684-1690). Сам добрий учений, він глибоко розумів потребу Житій для Церкви. І він знав Батуринського Ігумена Димитрія

Тупталенка, і знав також, що це учений, який зовсім добре надається для зложення Житій Святих.

Димитрій Тупталенко погодився перейти до Печерської Лаври на посаду проповідника. І коли він переїхав, то вговорили о. Ігумена Димитрія взятися за велику працю, — за Життя Святих. Димитрій Тупталенко погодився, і 6 травня 1684-го року прийнявся за працю.

У своєму “Деннику” Димитрій написав: “З Божою поміччю, на послух, почав писати Життя Святих. Дай, Боже, докінчити!”

Приступивши до праці, о. Димитрій довго обдумував саму методологію її, — як Життя писати, що саме подавати. Д. Тупталенко часто обговорював цю справу з людьми знаючими, а їх було немало в Печерській Лаврі.

3. ДЖЕРЕЛА “ЖИТІЯ СВЯТИХ”.

Найперше треба було встановити джерела, на основі яких писати Життя Святих. Архимандрит Варлаам Ясинський таки позичив у Москві у Патріярха Якіма “Великі Четві Мінеї” XVI в. Митрополита Макарія. Добре їх перестудіювавши, о. Димитрій переконався, що їх мало, і що вони мають аж забагато матеріялу зайвого, що до Житій не стосується,

і що вони часто мало критичні. Але все таки ці Мінеї давали багато потрібного матеріялу.

У своїй праці Ігумен Димитрій уживає до 60 різних джерел: Св. Письмо, Твори Отців і Учителів Церкви, Патерик Печерський, Літописи Нестора й інші, Прологи, Життя Святих Боландистів, Життя Святих Сурія й багато інших.

І під час самої праці о. Димитрій вишукував різні джерела, напр. року 1693-го йому набули з Гданську дуже для нього потрібні Acta Sanctorum Боландистів, а в них були і грецькі Життя Симеона Метафраста.

Мови латинську й грецьку Ігумен Димитрій знав дуже добре, а це було основним при писанні Міней. Писав Димитрій ніби мовою церковнослов'янською, але вона була переповнена живими українськими словами, і була зовсім доступною для широких мас України.

Питання своїх джерел² і спосіб користання з них автор мав на увазі, і завжди ставився до них критично. Основним для нього було: “Да не будеть мі лгати на Святого!” часто говорив автор, і пильнував критично ставитися до того, що подавали

---

2 Свящ. В. Нечаевъ: Св. Димитрій Ростовскій, М. 1849 рік, — дає докладний перегляд джерел Житій Святих.

джерела, особливо Великі Четві Мінеї Митрополита Макарія. Історія, як наука, в той час ще не знала повної критики джерел, але о. Димитрій уже розпочав її в Життях Святих.

На жаль, огляди української історіографії не згадують про великі заслуги в ній Святого Димитрія.

4. ПРАЦЯ НАД “ЖИТТЯМ СВЯТИХ”.

Звичайно, Життя Святих Димитрія Тупталенка ще мають у собі багато апокрифічних оповідань та легенд, і взагалі це твір головно компілятивний, але все таки можна сказати, що о. Тупталенко скрізь виявляє певну критичність у виборі свого матеріалу. І тільки значно пізніше, уже в ХІХ віці Архієпископ Чернігівський Филарет Гумилевський (1805-1866) дав нам науково-критичні Життя Святих.

На жаль, огляди української історіографії і його не згадують, а він же критично упорядкував життя усіх українських Святих, цебто й історію Церкви.

Написавши якесь Життя, о. Дмитро давав його читати знаючим людям. Підіймалися наукові розмови, а в Києві було з ким порадитися на ці теми. Автор до всіх порад прислуховувався, усе брав на увагу.

Свою працю о. Димитрій полюбив усім своїм серцем, і вона стала йому улюбленою на все його наукове тру-

дяще життя. З особливою натхненністю та з гарячою любов'ю о. Тупталенко писав Життя українських Святих, а особливо своїх Печерських.

Часто бувало, що автор, захопившись працею, засиджувався за нею в своїй скромній келії аж до ранку, — уже сходило сонце, і на сон не було часу або було його аж надто мало.

І тому часом бувало, що і в сні о. Дмитро продовжував свою працю, цебто мав видіння на тему того, про що писав. Напр., одного разу 1685-го року довго вночі писав о. Дмитро Життя, написав під 10 листопада і оповідання про мученика Діоклітіяногового часу Ореста. А коли над ранком перемучений автор заснув, то явився йому у видіння Св. Орест і сказав: “Я більше витерпів, аніж ти написав!” І показав о. Дмитрові в лівому боці своєму велику рану, що йшла в середину, і сказав: “Це мені випечено залізом!...” Показав рану і на правому локті і додав: “Це мені перерізали”... Те саме сказав і про рану на лівій руці. Показав рани і на обох боках: “А це мені косою розсікли”... І вкінці Св. Орест сказав авторові: “Бачиш, чи я не більше витерпів мук ради Христа, аніж ти написав про мене?”...³

---

3 “Життя Святих” Арх. Филарета, жовтень, ст. 281-282.

Це високозмiстовне видiння, — воно розкриває нам, як увесь вiддавався працi о. Дмитро, i як вiн мусiв бути критичним i пильним. Так стало часте в устах о. Дмитра: “Да не будець мi лгати на Святого!” (Невiльно менi сказати неправду про Святого!”).

Крiм цього, Святитель сильно по-дбав, щоб не внести в Життя чого неправославного.

5. ДОПОМОГА Й ПЕРЕШКОДИ В ВЕЛИКІЙ ПРАЦІ.

Вiстка про те, що Iгумен Дмитро Тупталенко засiв за складання Житiй Святих, рознеслася по всiй Украiнi, i всi одноголосно ствердили, що автора обрано вiдповiдного, що вiн надається на таке Боже дiло. Митрополит Гедеон Четвертинський i гетьман Самойлович, а трохи пiзніше (з 25 липня 1687 р.) i гетьман Мазепа правдиво цiкавилися працею о. Дмитрiя i завжди допомагали йому, чим могли. Скажемо, це гетьман Iван Самойлович писав у Москву до Патрiярха Якима i до князя В. Голiцина, i просив прислати йому Великi Четвi Мiнеi Митрополита Макарiя, якi зберiгаються в Кремлi в Успенському Соборi, хоч би спочатку першi мiсяцi. I гетьман поручався сам за їх цi-

лість та за своєчасне повернення.⁴

І Мінеї таки прислали.

Але пізніше Патріярх Московський Яким Савелов робив великі перешкоди в справі складання Житій Святих, і року 1688-го забрав назад випозичені Макаріївські Мінеї, — про що розказано було вже вище, ст. 51.

Взагалі, цей Патріярх кривим оком дивився і на Ігумена Тупталенка, і на його працю, — Патріярх Яким, сам мало освічений, не довіряв усій Українській Церкві, і багато дошкульно їй нашкодив...

Але Патріярх Яким помер 17 березня 1690-го року, а новий Патріярх Адріян був людиною зовсім іншою, Українську Церкву шанував, і в усьому допомагав о. Дмитрові в його праці над Життями Святих, і Великі Четві Мінеї негайно прислав.

Стан Української Церкви за часу Руїни був глибоко тяжкий, і Ігумен Дмитро не міг спокійно працювати над улюбленою своєю працею, — він мусів ставати в проводі кількох монастирів, бо вони потребували того. Через це головна його праця так затягувалась. Затягувалась, але таки все йшла вперед.

Церковний рік починається з 1-го вересня, і кінчається місяцем серп-

---

4 А. Пыпинъ: Исторія русской литературы, 1907 рік, т. II ст. 384.

нем. І так укладав о. Дмитро свої Мінеї.

Праця йшла, і Києво-Печерська Лавра стала готуватися до друку її. Року 1688-го в листі з 15-го березня о. Димитрій писав: “Я вже склав Житій Святих місяців з шість”, цебто вже була написана половина праці.

6. ВЕЛИКА РАДІСТЬ СПРИВОДУ ВИХОДУ ПРАЦІ

І нарешті настав історичний день в Українській Церкві, — року 1689-го вийшов I том Житій Святих, місяці вересень, жовтень і листопад, плід п'ятилітньої праці Ігумена Дмитра Тупталенка. Уся Церква щиро раділа великим досягненням духової культури!

Але сильно образився Патріярх Московський Яким, — як сміли самі видати книжку, не спитавши його Благословення!... Настали сильні перешкоди, але Печерська Лавра, при допомозі гетьмана Івана Мазепи, усі їх перемогла, і працювала далі.

У місяці травні 1693-го року о. Дмитро Тупталенко віддав Києво-Печерській Лаврі до друку том II Житій. Але він цього часу одержав нарешті Acta Sanctorum Боландистів, і тому забрав свого рукописа назад і став його виправляти. І тільки року 1695-го цей II том вийшов друком.

Уся Церква раділа, а Патріярх Московський прислав авторові вдячного листа.

Далі праця йшла спокійніше, Ігумен Дмитро працював невгаваючи, і року 1700-го вийшов том III.

Перешкоди з Москви таки робилися, бо Життя Святих були справою величезної ваги, та їх не мала друкованих і Церква Московська. Багато перешкод у праці мав новий Архимандрит Києво-Печерської Лаври Йоасаф Кроковський (1697-1708), але він усі перешкоди переміг, і року 1705-го в кінці травня вийшов останній т. IV Міней. Цього IV т. о. Дмитро написав головно вже в м. Ростові, як Митрополит Ростовський.

Уся Україна знала, увесь народ чекав виходу “Житій Святих”, і всі раділи таким славним досягненням Української Церкви. Коли вийшла з друку III частина “Житій Святих”, то славний літописець Величко записав про це: “Року 1700 в місяці генварі третя книга “Житій Святих”, трудами Богодухновенного мужа Ієромонаха Димитрія Савича Тупталенка составлена, на світ вийшла, і любопитствующих чоловік книжних духовною радостью серця наповнила”.⁵

Це був голос не самого літописця Величка, — це був голос усієї Украї-

---

5 Е. Поселянин, ст. 38.

ни, усієї Української Церкви. І сама праця о. Тупталенка була скарбом всеукраїнським.

Цього часу і Архиепископ Іван Максимович написав і р. 1705-го видрукував свій “Алфавит, сложений от Писаній”, — це короткі Життя Святих, віршами писані, за працею Святителя Димитрія.

Кінець травня 1705-го року був великим Святом в Українській Церкві, — вийшов том IV Житій Святих, а цим закінчена вся ця 20-літня праця величезної ваги. Український народ одержав нарешті книгу, якої досі не мав, але на якій мусіло виховуватись усе монашество, усе Духовенство, усі побожні люди.

У своєму “Деннику” Святитель написав: “Нині отпускаєши!”

7. ВСЕСЛОВ'ЯНСЬКЕ ЗНАЧЕННЯ ПРАЦІ.

“Життя Святих” відразу стали улюбленою книгою до читання не тільки в Україні, але і в Росії, а також по всьому слов'янському православному світі. Ішов час, Життя багато раз перевидавалися, бо справді вони стали найулюбленішою книжкою до читання широким масам.

Автор Житій, у кінці Митрополит Ростовський, писав “Життя” так, що подавав у них безліч моральних наук, часто дуже глибоких і живих, які

сильно впливали на християнізацію широких мас, і навчали всіх, як треба жити на світі.

Ці відступлення від загальної теми завжди ясно змальовують нам самого Автора, як людину високопобожну й як глибокого богослова.

Ці Життя Святих стали найціннішим підручником для всіх проповідників і улюбленою книгою для всіх читачів. “Четві Мінеї стали найулюбленішим читанням для віруючих людей по всій Росії і по монастирях, і в простих православних родинях. Церковні проповідники знаходили тут невичерпне джерело для своїх наук, приклади здійснення Євангельських Заповідей в житті. Простим людям тут показується дорога до спасіння при всяких життєвих умовах. Усі могли знайти в цих Мінеях зразка чи приклада, за яким варто йти”.*

Життя Святих — це всежиттєва праця о. Димитрія Тупталенка, в яку він уклав свою глибоку віруючу душу, якій він віддав усю свою високу київську українську освіту. По всій праці глибоко проходить український релігійний дух, українська київська наука.

Ці Життя Святих принесли велику славу не тільки авторові їх, Митропо-

---

* Свящ. П. Викторов, ст. 68.

литові Дмитрові Тупталенкові, але й усієї Українській Православній Церкві. Це правдива її великоцінна святощ, повіквічна. І ці Життя розійшлися по всьому слов'янському світу, і скрізь принесли нашій Церкві нев'янущу славу.

“Життя Святих” — це величезна праця, в яку зібрано все, що мав духовного Схід Слов'янства, і в цьому невмируща слава їх. Для дальших літературних праць “Життями” користалося все Слов'янство. Напр., у Сербії в першій половині XVIII віку вийшла віршована поема про Олексія, чоловіка Божого, — джерелом для неї були “Життя” о. Дмитра Тупталенка. І таких прикладів можна подати багато.

В половині XVIII ст. Екзарх Сербської Церкви звернувся до Св. Синоду в Росії, прохаючи видати спеціальне видання Міней для слов'янських народів. “Усі душевно бажають дістати таких книжок, — писав Екзарх, — токмо не іміют откуда”.

Глибокий знавець літератури, академік А. Н. Пипін (1833-1904) так оцінює всежиттєву працю Митрополита Димитрія Тупталенка: “Для свого часу “Життя Святих” Митрополита Димитрія були одиноким трудом свого роду, якого, без сумніву, не міг би написати ніхто з московських

книжників.”⁶ Це величезне визнання російського вченого заслуг українця!

Так само оцінює “Життя Святих” і глибокий знавець старої літератури проф. Олександр Архангельський (1854-1926): “Життя Святих” це труд, який позостається і досі, разом з Прологом, настольною книжкою благочестивого читача. Це єдиний свого роду труд”.⁷

8. МОВА “ЖИТІЯ СВЯТИХ”.

“Життя Святих” написані ясною, простою мовою. Основа цієї мови — церковнослов’янська, але в ній повно українських слів. Справу мови автор завжди мав на увазі, і пильнував писати ясно. Він добре знав, що церковно-слов’янську мову мало хто вже знає, а тому свідомо оминав незаних слів.

“Книжна мова Св. Димитрія вирізняється ясністю і якимось легко читається”, свідчить М. Костомарів.*

Дмитро Тупталенко був добрим стилістом, гарячим проповідником, і все це пильнував віддати і в своїй

---

6 А. Н. Пыпинъ: Исторія русской литературы, вид. 3, 1907 р., т. II ст. 390.

7 Изъ лекцій по исторіи русской литературы, Казань, 1913 року, ст. 134.

* Русская исторія въ жизнеописаніяхъ, Спб. 1886 р. ст. 526.

праці. Особливо в мові. І тому в ній повно українізмів, це мова церковно-українська, ясна для українця. А що далі, в дальших томах, під тиском Москви, українізмів стає все менше. Але чистою церковною мовою Митрополит Димитрій ніколи не писав.

9. СКОРОЧЕННЯ “ЖИТІЯ СВЯТИХ”.

“Життя Святих” — це не чисто науковий твір, це твір, призначений для широких мас, а для цього потрібна й відповідна проста мова, і простий зміст. У своїх Життях о. Дмитро Тупталенко подав збір усього, що відоме було про того чи іншого Святого, користаючись проте й критичним методом. Святитель дуже пильнував, щоб до Житій не ввійшло чого неправославного.

Життя Святих скоро поширилися по всьому слов'янському православному світу, і скрізь стали улюбленим побожним читанням. Слава цих Житій високо ставиться ще й тепер.

Можна сказати, що ці Життя у XVIII-XIX вв. були найбільше читаною книжкою в народі, і народ виховувався на них. Див. ст. 205-207.

Але ці Життя дуже великі й дорогі. Потрібні були й скорочення їх, які могли б широко розійтися й провадити глибоку християнізаційну роботу. Це ясно зрозумів сам автор, і ще

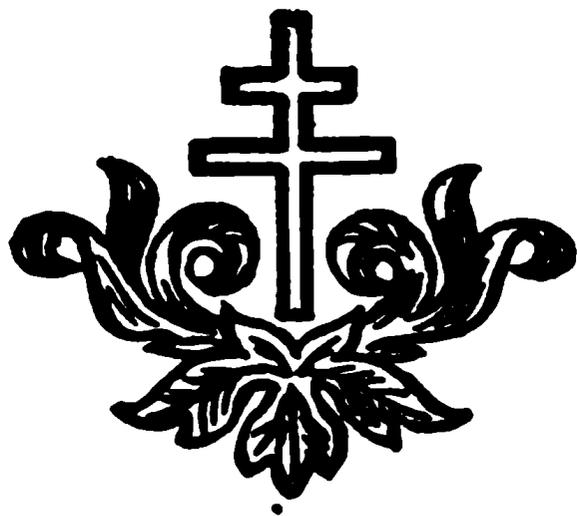
року 1700-го в Новгороді Сіверському Архимандрит Димитрій розпочав складати нову свою працю, як скорочення Житій: “Мартиролог”, але смерть не дала докінчити цієї праці.

Українці, на жаль, забули за великий твір свого славного Ігумена Тупталенка, і на живу українську мову його не переклали, хоч спроби робилися ще в 1860-х роках.⁸

---

8 В 1860 р. о. Василь Гугминський випустив книжку “Життя Святих”, складену головню на основі “Житій” о. Д. Тупталенка.

Про “Життя Святих” див. ще далі, ст. 163-167.

Х.

ДЕСЯТИЛІТНЯ ВІЙНА ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ З СВ. СИНОДОМ ЗА МОВУ “ЖИТІЙ СВЯТИХ”.

1. ПОЧАТКОВІ ВИДАННЯ “ЖИТІЙ”.

Ігумен Димитрій Тупталенко свій всежиттєвий труд писав тією церковно-слов'янською мовою, яка панувала тоді в Україні, — в ній було дуже багато слів українських. “Життя” видавалися азбукою кирилівською, а в ній традиційно на кожному слові ставився й наголос, — і Ігумен Дмитро ставив наголос тільки український, бо так вимовляла тоді вся Україна.

І Печерська Лавра в Києві, випустивши року 1705-го перше видання Житій, спокійно видавала “Життя Святих” і далі, які розходилися по всьому слов'янському світі. Так, київська друкарня випускала перше перевидання творів Митрополита Димитрія в роках 1711, 1714, 1716 і 1718. Року 1718-го в ніч з 21 на 22 квітня погоріла Печерська друкарня, а тому

згоріла й велика частина нового видання т. IV “Житій Святих”.¹

2. НАКАЗ ВИПРАВИТИ МОВУ “ЖИТІЯ” НА РОСІЙСЬКУ.

А з р. 1740-го пішли помалу заборони на видання “Житій”. Київська Лавра просила дозволити передрукувати Життя Святих Дмитрія Ростовського, бо вже все попереднє видання розійшлося. Печерська Лавра друкувала “Життя” так, як їх автор написав, — українською церковнослов'янською мовою і з українськими наголосами.

Але московська цензура з цим не згоджувалася, і р. 1740-го наказала Печерській Лаврі більше не друкувати так, як вона досі друкувала, але конче українські слова виправити на російські, а наголос скрізь поставити тільки російський.

Києво-Печерська Лавра була в розпуці, — вона не мала сміливості виправляти те, що написала особа, признана Святою... Та й цього ніколи ще не бувало, і скільки це праці, і де взяти таку людину, щоб уміла все виправити на російське?...

Справа тяглася, Св. Синод дозволу

---

1 Проф. І. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 272.

рішуче не давав, не могла відважитися й Печерська Лавра. Аж р. 1744-го 1 вересня в Печерській Лаврі була цариця Єлисавета, — і Лавра звернулася до неї з проханням дозволити друкувати Святу книгу “Житій”, як вона досі друкувалася.

Цариця, звичайно, “ізустно указать соізволила” “Життя Святих” друкувати. І Печерська Лавра з радістю приступила до друку!

Але Св. Синод не здався, — в ньому керували росіяни, і не хотіли допускати, щоб книги Святого Димитрія виходили українською мовою. І вони перемогли, і 29 квітня 1745-го року наказали Печерській Лаврі друк “Житій” спинити.²

Наказ свій Синод повторив і в березні 1746-го року, — конче виправити мову “Житій Святих” і наголо- си, а тоді тільки друкувати...

Справа і далі позоставалася в такому ж стані, — десять літ тяглася дошкульна війна за мову Святого Димитрія, і такою дійшла й до нового Київського Митрополита Тимофія Щербацького (1748-1757).

---

² Про все це див. проф. Ів. Огієнко: Історія українського друкарства, Львів, 1925 р., ст. 286 і інші.

3. МОВУ “ЖИТІЙ” ТАКИ ВИПРАВИЛИ НА РОСІЙСЬКУ.

Десять літ тяглася холодна мовна війна, вірні вимагали “Житій Святих”, і Печерська Лавра ввесь час тихо друкувала їх, зазначаючи на вихідному листі роки попередніх видань, і все це спокійно продавала... Св. Синод знав про це, і десять літ бомбардував Лавру своїми наказами: виправити мову!...³

Року 1751-го Св. Синод знову рішуче вимагає виправити мову й наголоси в “Життях Святих” Св. Дмитрія. Тоді Митрополит Тимофій склав Комісію з кількох осіб, і доручив їй виправити “Четы-Мінеї”, як вимагає Св. Синод. Боротися не було вже змоги...

Печерська Комісія довго длубалась над виправленням, а вкінці офіційно заявила, що вона не знаходить у “Життях” нічого, що треба виправляти: у них і мова, і наголоси добрі, “як у нас скрізь говорять і читають”... І Комісія розпалася.

Таким чином Печерська Лавра мусіла у війні здатися, і Митрополит Щербацький всю справу видання

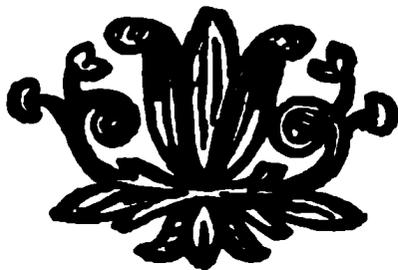
³ Див. ще суворий наказ Синоду 1755 р. в “Акты и документы, относящиеся къ истории Кіевской Академіи”, видання Н. Петрова, т. II ст. 163, Київ, 1905 р.

“Житій” повернув Св Синодові. І Синод засадив за працю своїх знавців російської мови, — і вони вісім літ виправляли мову та наголоси в “Життях Святих”, щоб мова й наголоси були російськими... Бо не може ж Святий писати українською мовою. коли ця мова була заборонена ще 1720-го року!...

Московська друкарня почала друкувати “Життя” 1756-го, а 1759-го вони вже вийшли в світ виправлені. І так вони друкуються аж до останніх днів, — російською церковно-слов'янською мовою.

В українській культурі це був тяжкий переломовий час, — надалі Печерська друкарня книжок українською мовою вже не друкувала, — все мусіло перероблятися на російське.

І всежиттєвий труд Святителя українця Димитрія став виходити мовою, якою він не писав і не говорив...

ХІ.

МИТРОПОЛИТ РОСТОВСЬКИЙ.

1. ОБРАННЯ АРХИМАНДРИТА ДИМИТРІЯ НА МИТРОПОЛИТА.

Року 1692-го Митрополитом Сибірським став неспокійний Ігнатій Римський-Корсаков, але і з Сибіру мусли його таки забрати, бо ніби він “повредився в умі”. Ігнатій переїхав у Москву, і тут наступного 1701 року й помер.¹

Отже, Сибірська Тобольська Митрополія стала вільною. Цар Петро р. 1700-го наказав Митрополитові Київському Варлааму Ясинському та його “Освященному Соборові” обрати кандидата на Тобольську Катедру, і подав двох своїх кандидатів, — другим був зазначений Архимандрит Дмитрій.

Цар Петро I писав Митрополитові

---

1 Про Митрополита Ігнатія див. працю Н. Абрамова: “Игнатій Корсаковичъ, Митрополитъ Сибирскій”. Див. “Страникъ” 1862 р. кн. 4. Між іншим цей Ігнатій написав життя Патріярха Якима, бо був великим прихильником його.

Варлаамові “пошукати з Архимандритів чи Ігуменів, чи інших монахів особу, добру та вчену, і чесного життя, якій бути в Тобольську Митрополитом”. І щоб така особа “помалу, з Божою милістю в Китаї і в Сибіру тих, що там знаходяться в сліпоті ідолослуження і інших темнотах закоснілих людей, приводити до розуму, і до служіння й поклоніння істинному Богові”.²

Цебто, Петро робив, як уже тоді почалося, і як далі не спинялося, — кандидатів на єпископські катедри брали з України. Цар Петро рядив Українською Церквою, як своєю.

Собор обрав Дмитрія і послав його в Москву. І Архимандрит Тупталенко змушений був, проти своєї волі, їхати на північ, покидаючи свою улюблену батьківщину вже назавжди. Такий був царський наказ.

На початку 1701-го року Архимандрит Дмитрій прибув у Москву, і став знайомитися з нею. У місяці лютому він зустрівся з царем Петром I, і вітав його сильною проповіддю. І став докладно знайомитися з “реформами” царя. А 23 березня 1701-го року Архимандрит Дмитрій був висвячений на Митрополита Тобольського в Сибір.

---

² С. Соловьев: История России, т. III ст. 1365. — Е. Поселянин, ст. 39.

З великим ученим київським Стефаном Яворським (1658-1722) о. Дмитрій був добре знайомий ще в Україні, а тепер він близько зійшовся з ним у Москві, бо характерами своїми вони були близькі один до одного. Степан Яворський попереднього 1700-го року в квітні став Рязанським Митрополитом, став також проти своєї волі. Взагалі тоді Росія вкривалася Ієрархами головно з українців, але їх часто призначали просто царським наказом. І того ж року Митрополит Яворський став місцєблюстителем (заступником) Патріяршого Престолу, бо того ж 1700-го року 15 жовтвня в Бозі упокоївся останній Московський Патріярх Адріян. Цебто, Митрополит Стефан став Головою всієї Православної Церкви.

Новий Митрополит Тобольський (мав 50 літ) Дмитрій ніколи доброго здоров'я не мав, а коли він їхав у Москву, то дорогою сильно захворів, і по висвявченні не міг зараз же вибратися в Сибір. Та й не поспішав він туди.

Але цю справу краще вияснює славний історик С. Соловйов, — він пише: “Це призначення в Сибір було насильне, і Дмитрій занедужав з горя...”³ Цебто, повторилося те, що

---

3 С. Соловьєвъ: Исторія Росіи, т. III ст. 1366.

було з Ігуменом Степаном Яворським, — його висвятили в Митрополити Рязанські тільки насиллям...⁴

Але незабаром по висвявченні до Митрополита Дмитрія завітав сам цар Петро, і міг наочно переконатися, що Дмитрій таки хворий. Тоді цар відмінив своє попереднє призначення, і 4 січня 1702-го року Дмитрій був призначений Митрополитом Ростовським, а в Сибір поїхав українець Филофей Лещинський (1702-1727, народився р. 1650-го).

Про відміну Петрового наказу їхати Дмитрієві в Сибір той же історик С. Соловйов подає: “Петро вмів увійти в стан людини, яку відірвали від улюбленої вченої праці й посилають на Сибір, — Сибір початку XVIII віку!”⁵ Скільки знаємо, Петро цього таки не вмів робити, але для Владики Дмитрія зробив вийняток.

Про це М. Костомарів пише. Цар запримітив, що Дмитрій більше сумний, аніж хворий, і запитався, чого він сумує. Дмитрій відкрито сказав: “Мене посилають у сувору країну, шкідливу для мого здоров’я, а я ж мушу закінчити “Життя Святих”.

---

4 Там само, ст. 1361.

5 С. Соловьёвъ, т. III ст. 1366.

— То позоставайся в Москві! — сказав на це цар.*

2. РОСТОВСЬКА МИТРОПОЛІЯ.

Ростовська Єпархія стародавня, але завжди була бідною, бо Ростовська земля — це земля чужого народу Мері. Ростовське князівство відоме ще з кінця IX віку, входило в склад Великого Князівства Київського за кн. Володимира Великого, Ярослава Мудрого й інших. Остаточо Ростовське князівство було силою приєднане до Москви за кн. Дмитрія Донського.

Ростовська Єпархія почалася ще за кн. Володимира Великого, першим Єпископом був Федір (990-1014), родом із Києва, але погани вигнали його з Ростова і він осівся в іншому місті, пізніше названому Суздалем. Праця добре не йшла, і Єпископ Федор вернувся в Київ, і упокоївся тут 8 червня 1023 року. Канонізований до хору Святих.

Ростовська Єпископія з року 1390-го стала Архиепископією, а з р. 1587-го — Митрополією.

Ще з самого початку Християнства в Ростовській Землі помалу засновуються Церкви та монастирі, хоч тут було повно чужого народу Мері.

---

* Русская история въ жизнеописаніяхъ, 1886 р. ст. 522, М. Костомарова.

У самому місті Ростові побудований стародавній Кремль, зо всіх сторін обнесений високим муром з бійницями. У Кремлі знаходиться Собор та п'ять давніх Церков.

У Ростовському Кремлі року 1670-го поставлена т. зв. Біла Палата, — в ній пізніше Митрополит Димитрій приймав царя Петра. З Білою Палатою поєднані “Княжі тереми”, — тут жили старі ростовські князі, а пізніше — митрополиче оточення. Незабаром тут відкрита була духовна школа.

На початку XVII ст. у Ростові жив Митрополит Филарет, родоначальник роду царів Романових.

Головна Святиня Ростовського Кремля — Успенський Собор, побудований ще за кн. Костянтина Всеволодовича року 1214-го. У цьому Соборі покояться Мощі трьох Ростовських Святителів: 1. Єпископа Леонтія (1051-1077), українця з Києво-Печерських монахів, 2. Єпископа Ігнатія (1261-1288) і 3. Архиепископа Федора († 1394).

У Ростові знаходиться шість стародавніх монастирів: 1. Аврамівський з XI віку, у ньому Мощі Св. Аврамія з XII в., 2. Петрівський з XIII в., 3. Спасо-Песковський XIII в., 4. Спасо-Яковлів, заснував його в кінці XIV віку Ростовський Єпископ Яків, тут же й Мощі його († 1391 р.), 5. Рождест-

венский Жіночий, заснував Архiepіскоп Федір († 1394) і 6. Тройце-варнинський XV віку.

По ростовських монастирях повно цінної старовини. А в самому Ростовському Соборі багато стародавніх Ікон. Але ризниця Собору не була багатою, бо все пограбували поляки за час т. зв. “Смутного времени”.⁶

Звичайно, було повно старих рукописів та старих книг.

Палата, в якій жив Святитель, була дуже бідна. Святитель звичайно працював до пізньої ночі, увесь обкладений книжками.

На стіні висів годинник. І коли він бив яку годину, Святитель уставав, хрестився і проказував молитву до Божої Матері.

3. СТАН РОСТОВСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА І ВІРНИХ.

Оце була нова Єпархія для вченого киянина Митрополита Димитрія. У Ростов він прибув 1-го березня 1702-го року, і помістився в Яковлевому

---

⁶ Про місто Ростов і його Святині див.: Д. А. Корсаковъ: Меря и Ростовское Княжество, Казань, 1872. — М. Толстой: Древнія Святыни Ростова Великаго, М. 1847. — А. А. Титовъ: Ростовъ Великий и его Святыни, Спб. 1895. — Б. Н. Эдингъ: Ростовъ Великий, Углич. 1913 р.

манастирі. Власне кажучи, отут Митрополит Димитрій уперше зійшовся з правдивими росіянами.

Зійшовшись з своєю паствою, Митрополит Димитрій відразу побачив величезну різницю між народом українським і російським. В Україні народ був спокійний, благочестивий, грамотний, який сильно любив і знав Церкву і сильно любив слухати проповідь.

“А в Ростові почалася для Митрополита зовсім інша діяльність. Тут він уперше безпосередньо зустрівся з народнім побутом Росії, і його тяжко вдарили брутальні риси цього побуту, моральне здичавіння і темнота не тільки народньої маси, але й самих Пастирів”. Так описує ростовську паству російський учений академік А. Пипін.⁷

Проф. о. А. Преображенський стверджує, що Св. Димитрій працював “у дикому Ростовсько-Ярославському краї”.*

Так насправді й було: народ був темний, християнізований тільки поверхово, неграмотний, шкіл ніде не було, багато було зовсім чужого від давньої Мері. Митрополит ще з України чув про московське Духовен-

---

⁷ История русской литературы, т. II ст. 387.

* Св. Димитрій Ростовскій какъ проповѣдникъ, 1909 р., ст. 6.

ство, про його неосвіченість, грубість, недбалість, і “не почував особливого нахилу до нього...”⁸

Але дійсність перейшла всі границі того, що знав Митрополит про Духовенство Росії. Ростовське Духовенство справді було brutальне і зовсім неосвічене. Мало хто знав свої пастирські обов'язки. Проповідництва властиво не було. Духовенство не вміло належно чинити Таїнств, а Сповіді зокрема. Не вміли поводитися з Святиною. Саме Духовенство зневажало народ, і ставилося до нього, як до худоби...

“Одного разу — пише сам Св. Дмитрій — трапилося нам по дорозі в Ярославль заїхати в одне село. Я спитав тамошнього Священника: “Де в тебе Животворящі Христові Тайни?” Священник не розумів моїх слів. Я вдруге спитав: “Де Тіло Христове?” Священник і цього не розумів. Тоді один з бувших зо мною Священників спитав його: “Де запас?” Аж тоді Священник зрозумів і показав брудну коробочку, яку він беріг не в Церкві на Престолі, а вдома в нечистому місці”...*

Але Митрополит Дмитрій не опустив рук із розпуки, а навпаки, — від-

---

8 И. Шляпкинъ ст. 30.

* Н. Костомаровъ: Русская исторія въ жизнеописаніяхъ, 1886 р., ст. 522-523.

разу взявся за належну працю і серед народу, і серед Духовенства. І вже в першому Посланні Митрополит заявив: “Я прийшов до вас не собі догоджати, але навчати непорядних, потішати слабодухих, заступатися за немічних, добрих любити, злих милостиво карати, старатися про користь для всіх, шукати для всіх спасіння, за всіх молитися”.⁹

4. ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА.

Послання Митрополита Димитрія взагалі дають великий матеріал, щоб побачити, якою була його Ростовська Єпархія. Святитель, напр., пише: “Священики ліняються ходити до хворих, щоб сповідати й запричащати їх. А найчастіше не хочуть ходити до вбогих та до немаючих, і багато людей помирає через їхню недбалість без Сповіді та без Причастя Божествєнних Таїнств...”

“Деякі злої вдачі Священики гріхи своїх вірних прилюдно виявляють та карають, а коли бувають п'яні, то й з докором насміхаються”. А Святитель наказує, щоб Священики були милостиві й обережні до прогріхів людських.

І він навчає: “Гріхи — це каміння,

---

⁹ “Православная богословская энциклопедия”, Спб. 1903 рік, том IV ст. 1041.

що чавить нас. Як каміння, вкинене в море, вже нікому невідоме, так повинно бути й з гріхами, які Сповідь укидає в море Божого милосердя. А Священикові, який розказує про Тайну Сповіді, не минути вічних адових мук”.¹⁰

Деякі Священики допускали тоді т. зв. мішані відправи Служби, — Священик тільки виголошував, не читаючи тихих Молитов, а дяки співали своє. Святитель питався, чому так роблять, і Священики говорили, що відповідні Молитви вони вже прочитали собі вдома.

Гірше того, — Святитель стверджує, що Священики часто впиваються, і служать не витверезившись, сквернословлять у Вівтарі, а то й брутально лаються...

І Святитель наказує в Посланні, щоб читати всі відповідні Молитви з замилюванням, “бож без уваги й без замилювання Молитви те саме, що й кадильниця, яка брязкає без огню та кадила...”¹¹

Одному Ієромонаху Святитель дозволив поїхати на парафію, і дав йому такий наказ, щоб той “на забавах не впивався л’яним, до корчми не ходив, блюзнірства й сміху не чинив, а

---

10 Е. Поселянинъ, ст. 42.

11 Е. Поселянин, ст. 42-43.

також соромицьких пісень не співав, і не слухав, і не дивився...”

Бо так той поступав...

Не краща була й паства, і про неї Святитель пише в Посланні: “Дехто вже 10 літ, а дехто й 20 не причащаються. А дехто і все своє життя не знають, що то є причащатися Божественних Таїн... Хіба коли немовлям був хрещений, тоді й причастився...”¹²

І в гарячих проповідях своїх Святитель описував стан Ростовської Єпархії. “Окаянний наш час, коли так зникло сіяння Слова Божого... І я не знаю, кого перше винуватити, сіячів чи землю, Священиків чи людські серця, чи тих і тих разом? Бож сіяч не сіє, а земля все приймає... Священики байдужі, а люди блудять. Священики не навчають, а люди в темряві ходять. Священики Слова Божого не проповідують, а люди не слухають і слухати не хочуть... З обох сторін зле: Священики глупі (дурні), а люди нерозумні... Жінки й діти Священиків ніколи не причащаються”.

“Ось приходять священичі сини ставитися на батьківські місця. Ми їх питаємо, чи давно причащались, а вони відказують, що вже й не пам'ятають коли...”¹³

---

12 Там само, ст. 41.

13 С. Соловйов, III ст. 1366.

В іншій проповіді Святитель скаржиться: “Священики біля Престолу Божого... Я дивуюся Божому довготерпінню до тих, що непорядно держаться у Вівтарі...”

І продовжує: “Ознакою доброго Пастиря є те, щоб ходив перед вівцями, а не позаду них у подвигах і Службі Богові. А що робиться? Вівця бодра, а Пастир лінивий. Вівця постить, а Пастир розрішає собі на все. Вівця догоджує Богові, а Пастир — своєму череву або суєтним людям...”¹⁴

Як це все ріднить нашого Митрополита з голосним тоді афонським ченцем Іваном Вишенським († 1622)!

5. ПРАЦЯ РОСТОВСЬКОГО МИТРОПОЛИТА.

І Митрополит часто служив у Ростовській Катедрі, завжди проповідував, завжди практично навчав Віри своїх вірних. Час був дуже тяжкий, бо сам цар Петро в Москві шалів і прилюдно давав найгірші приклади для спокуси людей. Митрополит часто виїздив у Москву, бачився там зо своїми, і добре знав настрої церковний. Близьким був до Митрополита Стефана Яворського, і хоч з ним міг поговорити спокійно...

---

14 Там само, ст. 47-48.

Цар Петро відкрито перетягував у всіх своїх реформах, жорстоко б'ючи народ за його любов до своєї старовини та національності. Народ мусів мовчати, бо жорстокий цар у карах міри не знав.¹⁵

Ось один приклад того, що тоді траплялося щоденно. В червні місяці 1706 р. Митрополит Димитрій служив у Ярославлі. Тоді якраз вийшов наказ царя Петра, щоб усі поголили бороди й вуса. Народ сильно хвилювався, здіймалися бунти. Коли Митрополит виходив із Собору по Св. Літургії, його спинили вірні.

— Що робити нам? Ми готові голову віддати на страту, але голити бороди не будемо... Це ж псуття Образу Божого, — скаржилися Святи-телеві.

Трудно було Митрополиту що будь радити, бо справа царська. І Митрополит пішов на жарт.

— А що відросте, голова чи борода, як їх зняти? — запитав Митрополит.

— Борода, — відповіли приголомшені прихильники бороди.

— То краще вам не берегти боро-

---

15 Б. Башилов: Робеспьер на троне. Петр I и исторические результаты совершенной им революции. Аргентина, 128 ст.

ди, яка може ще не раз вам відрости, — порадив Митрополит.¹⁶

І Митрополит змушений був написати працю: “Разсужденіє об Образѣ Божіи и Подобіи в человѣцѣ”, — важливий полемічний богословський труд про голення бороди. Праця вийшла друком у Москві 1707-го року, вісімкового розміру; видання вийшло ще два рази, — 1714 і 1717 років, і ввійшло все в “Розиск про Бринську (Брянську) Віру”.

Візьмімо на увагу, що в Україні козаки й багато інших бороди не носили, і тому Святитель міг легко знайти правдиву дорогу в цій гарячій і дражливій в Росії справі. Для Святителя нестерпною була тільки сама думка царева, — усі обов’язково мають поголити бороди... Чому всі? Цебто, Митрополита вдаряло саме насилля в цій дрібній справі.

6. РОСТОВСЬКА ШКОЛА.

Прибувши до Ростова, Митрополит зараз таки заходився закласти добру школу, щоб у ній навчалися діти і Духовенства, і вірних. Школа була трикласова, учителями (їх було троє)

---

16 “Життя Святых” Филарета, X, ст. 285. Див. ще “Правосл. богословская энциклопедія”, том IV ст. 1050. — С. Соловьевъ, том IV ст. 22.

були студенти з Києва. Митрополит вимагав, щоб Духовенство конче послало дітей своїх до школи, але воно сперечалося й дітей ховало. Бідним у школі давали допомогу на прожиття.

Школа провадилась на зразок Київської, запроваджено було навіть грецьку та латинську мову. Учителі українці не дуже турбувалися тим, що російської мови не знали, — навчали, як уміли... Школа таки розрослась, і дітей бувало до 200. Сам Митрополит любовно доглядав за школою, часто сам навчав дітей. А найважливіше, — Митрополит сильно пильнував, щоб у його школі панував батьківський родинний дух, любовний і м'який, і цього досяг, — діти любили свою школу й любили вчителів.

Київським звичаєм Митрополит запровадив у школі театр, — це вже була нечувана новина взагалі. Сам Митрополит писав комедії та драми, а хлопці їх виставляли. Збиралося повно батьків, і діти давали правдиву виставу... Але батьки таки не вдержували нечуваної новини, — і писали доноси до влади на Митрополита... “Комедії ставить!”

А все гаки ця новина назавжди позосталася в Ростові, хоч якою нечуваною була вона спочатку: позосталася і школа, позостався і театр.

Школа була безкласова, — в ній навчалися діти всіх станів. Порядки в школі заводилися київські, а до них привчали учнів. Відсталі учні сиділи позаду, а ліпші — спереду. Найкращий учень звався імператором, і сидів спереду всіх на особному місці. Була врочиста церемонія, коли новий імператор займав своє місце. Поруч з імператором сидів наступний найкращий учень, — він звався першим сенатором.

Святитель привчав молодь до Церкви, і вони прислужували йому при Богослужбах. Це теж була новина, яка сильно впливала на учнів, і вони привчалися до Церкви.

Число учнів усе збільшувалося, а цар Петро в Ростовській Єпархії все повідбирав, — рішуче не було чим держати школу. І вона мусіла закритись...

Школа була відкрита 1 жовтня 1702-го року, і проіснувала більше двох років.

Святитель писав про це до Новгородського Митрополита Іова: “Я, грішний, прийшовши на Престол Ростовської пастви, завів був грецько-латинську школу. Учні повчилися років зо два й більше, і вже почали були добре розуміти граматику. Але з Божого попущу бідність Архиєрейського Дому стала наперешкоді. Годуючий (цар) нас розгнівався, ніби

забагато витрачається на школу й на учнів, і відняли все, чим би мав годуватися Архиєрейський Дім...”¹⁷

Святитель Димитрій горів бажанням утримувати при Катедрі своїй школу, як то було і в Новгороді, але царів посланець при Митрополиті Воейков думав інакше, — і школа закрилась. Мусіла закритись, бо не було чим її утримувати...

Школу Святитель провадив на свій кошт, але їх у нього не було, — і школа мусіла спинитись...

Для правильної оцінки школи Святителя в Ростові треба брати на увагу, що це перша школа на Ростовській Землі, та ще школа високого київськокго зразка. Пізніше вона відновилася тут по 1721 році, вже як Духовна Семінарія. І взагалі майже по всій Росії школи починали — українці.¹⁸

---

17 Там само, ст. 44, Шляпкин, ст. 338.

18 В історії російського театру важливу ролью відіграли т. зв. “ярославські актори”, а вони вийшли від шкільного театру Святителя Димитрія. Див. Б. Н. Ассеев: Русский драматический театр XVII-XVIII веков, М. 1958 р. ст. 142-144.

ХІІ.

“РОЗИСК ПРО БРИНСЬКУ ВІРУ”.

Одною з дуже цінних праць Св. Димитрія Тупталенка був його “Розиск о раскольничей Бринської вірі”.

Коли Святитель Димитрій прибув у Ростов, то він відразу побачив, як сильно поширився й закорінився тут т. зв. “розкол”, який дошкульно загрожував Православію, бо заражував інших. Їздячи по своїй широкій Митрополії, Святитель скрізь стрічався з розкольниками, дискутував з ними, навчав їх. Розколом заражене було й саме Духовенство, — воно було малоосвічене, своїх пастирських обов’язків не розуміло, життя вело невідповідне, а це все давало ґрунт і підставу до поширення розколу.

Ростовська Земля сусідувала з знаменитим центром розкольників—Керженцем, і вони взаємно зносилися й взаємно впливали. Власне Бринські ліси — це той Керженець, про якого Святитель Димитрій писав: “Дише Бринська (цебто Брянська) пустеля

на Церкву Божу своєю злобою, як огнем!”

І Святитель писав: “Окаянні останні часи наші! Свята Церква сильно утискається, понижується (царем Петром, прим.) з одного боку від зовнішніх гонителів (царських посіпак), а з другого — від внутрішніх розкольників...”

“З трудом можна знайти правдивого сина Церкви... Майже в кожному місті видумується осібна віра. Прості мужики та баби сперечаються про Догмати й навчають про Віру”...¹

Такі були умовини для праці Святителя...

Бачачи все це, Митрополит Димитрій мусів засісти за відповідну працю проти розколу. І він засів за неї року 1708-го, а наступного року вона вже була готова, — це його “Розиск”. Святитель дав переписати її багато примірників, і на Зелені Свята 1709-го року розіслав її в важніші міста своєї Єпархії. Видрукуваний “Розиск” (цебто дослід) був тільки 1745-го року.²

“Розиск о Бринской вірі” — це глибокий догматичний твір, найкращий полемічний твір свого часу. Написа-

---

1 С. Соловьевъ, том IV ст. 23.

2 Про “Розиск” див. А. Архангельській: Изъ лекцій по исторіи русской литературы, Казань, 1913 р. ст. 45.

ний він ясно й просто, і став легким підручником Духовенству в його боротьбі з шаліючим розколом. Для цього він і написаний, — щоб показати всім, що то є розкол і до чого він веде.

“Розиск” складається з трьох частин: I. Віра розкольників неправдива, II. Наука розкольників душезгубна, і III. Діла їхні не боговгодні. “Розиск” Митрополита Димитрія з бігом часу не втрачав свого значення, і багато раз перевидавався. Бо це справді одна з кращих полемічних праць проти розколу.

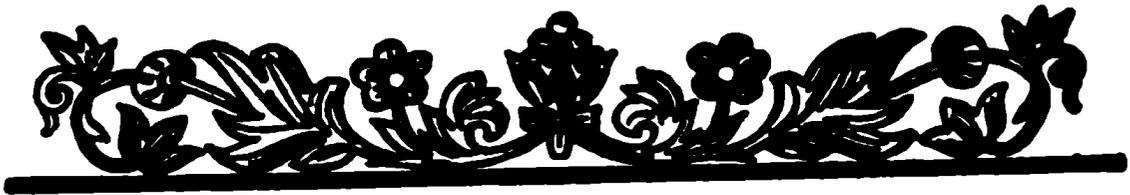
Росіяни вміли тільки створити й озлобити розкол, а наукову боротьбу з ним вели українці.

Для розкольників “Розиск” був тяжким ударом, і вони на нього кілька раз злобно відповідали. Розкол сильно било те, що автор “Розиску” незабаром був оголошений Святим, і Мощі його покоїлися в Ростові нетлінними.

І року 1766-го розкольники наважилися викрасти Мощі Святителя з Храму Св. Якова, щоб їх спалити. Але своєчасно Архимандрит був попереджений Святителем у сні, почув і сполохав розкольників, а Мощі стали пильніше берегти...³

---

3 Арх. Филарет: жовтень, ст. 289.

ХІІІ.

ЛІТЕРАТУРНА ПРАЦЯ ДИМИТРІЯ ТУПТАЛЕНКА.

1. ПОЕТИЧНІ ТВОРИ Д. ТУПТАЛЕНКА.

Димитрій Тупталенко виховувався в Київській Могилянській Колегії, а вона навчала всіх своїх учнів також поетики, — цебто мистецтву писання поетичних творів та віршів. І не тільки навчала, але й практично давала багато зразків. Драми чи Комедії ставилися в Колегії щорічно, і багато киян ходили дивитися на ці вистави. Молодий Данило Тупталенко, живши ввесь молодечий час у Києві (по Макарові), напевно не раз бачив ці вистави.

Час був такий, що всі кращі письменники писали й вірші, одні мало, другі більше. Опікун молодого Ігумена Тупталенка, Архиепископ Лазар Баранович кохався в віршах, багато їх писав, писав навіть великі богословські твори віршами. Такий був тоді час!

Любив вірші і старший приятель Дмитра Тупталенка, Архимандрит Іо-

аникій Галятовський. Писали вірші письменники київські, писали чернігівські. Пізніший співпрацівник Ігумена, Архиепископ Чернігівський Іоан Максимович (1692-1696) зовсім пішов за своїм опікуном і навчителем Лазарем Барановичем, і багато віршував, навіть богословські твори.

Ігумен Тупталенко рано почав писати вірші, та й характер він мав поетичний. Гарні поетичні порівняння знаходимо в кожному його творі. Могилянська Колегія підтримала поетичний нахил свого вихованця, і Данило Тупталенко рано почав писати вірші, а поетичне мислення заховав на все життя.

Уже його перший твір “Чуда” 1677-го року, незабаром перероблені на “Руно Орошенное” 1680 р., повні різних віршів. Вірші ці звичайного тодішнього характеру, — рифмовані силабічні вірші.

На жаль, Святитель Димитрій не випустив жодного збірника своїх віршових писань, — на них у нього час не прийшов. Але йшло передання, що Тупталенко вірші писав. Історик Київської Колегії, проф. цієї школи В. Аскоченський у своїй праці пише, що Святитель Димитрій склав вісім Духовних Віршів, які були покладені на музику й співалися. Це були: “Ісусе мій Прелюбезний, серцю сладосте”,

“Похвалу принесу сладкому Ісусу”
і інші.¹

Святитель Димитрій часом відгукувався своїми віршами і на біжучі події. Року 1704-го серпня 9-го цар Петро взяв від шведів м. Нарву, і з цього приводу Митрополит писав:*

Льва німецька вся сила змінилася,

О камінь твердий Петра

сокрушися...

Кріпкіє стіни Нарви, аки Трої,
Суть сокрушенні от Росской зброї.

Але на взяття Петром Полтави 1709 року Димитрій не відізвався ані словечком...

Знаємо, що останнього вечора перед упокоєнням, 27 жовтня 1709-го року Святитель Димитрій просив свій хор проспівати йому його Духовну віршу: “Ісусе мій Прелюбезний”, бо кохався в ній.

Коли ховали упокоєного Святителя, то в труну йому поклали чернетки його творів, — поклали багато, гріб був вогкий, і р. 1752-го, коли гріб вийняли й оглянули, рукописи були зотлілі. Чи самі тільки чернетки поклали в труну? Думаю, що багато не-

---

1 В. И. Аскоченский: Киевъ съ древнѣйшимъ его училищемъ, Київ, 1856 р.

* Очерки истории СССР, Москва, 1954 р. Преобразования Петра Первого, ст. 716. Див. “Пѣсни”, собранные П. В. Кирѣевскимъ, вып. 8 ст. 234-235.

друкованого пішло з Святителем в могилу — й зотліло... Тільки сам Святитель, як обранець Божий, не зітлів...

Митрополит Димитрій зв'язаний і з “Словом о полку Ігоревім”. Святитель Димитрій був Митрополитом Ростовсько-Ярославським, була й цінна бібліотека цієї Митрополії. І ось на початку ХІХ ст. вперто твердили, що той рукопис “Слова о полку Ігоревім”, який попався в руки графа Мусіна-Пушкіна, походив з бібліотеки Митрополита Димитрія, і що це він його переписав.

Цінну й цікаву думку про це подає проф. М. Грушевський. Він пише: “Деякі самовидці (свідки) вважали письмо “Слова” пізнішим, ХVІІ віку, і добачали в нім подібність до почерку Митрополита Дмитра Тупталенка, якого рукописи зберігалися в бібліотеці того ж Ростовсько-Ярославського митрополичого дому (спостереження друкаря Селивановського, доволі обізнаного з рукописами)”.*

Граф Мусін-Пушкін набув рукопис “Хронографа”, в якому було “Слово”, від Архимандрита Ярославського Йоїля. Митрополит Димитрій якраз перед смертю займався писанням церковної історії, і працював над Хронографами.

---

* Історія української літератури, Львів, 1923 р., т. II ст. 169.

Оце передання, що в'яже “Слово о полку Ігоревім” з Митрополитом Дмитрієм, надзвичайно цінне, — воно в'яже і повстання якогось рукопису “Слова” таки з Україною.

2. ДРАМИ ДИМИТРІЯ ТУПТАЛЕНКА.

За того часу, у другій половині XVII віку, в Україні появився театр, головню як шкільні вистави. З часом шкільних драм чи комедій появилося не мало. Усе це були т. зв. містерії, яких слухачі дуже любили й охоче слухали.²

Традиція передає, що о. Дмитрій Тупталенко писав шкільні драми, і називає їх декілька: 1. “Рождественская Драма”, 2. “Ростовское Дійство”, 3. “Успенская Драма”, 4. “Грішник жающійся”, 5. “Димитрієвская Драма”, 6. “Есфир і Агасфер” і 7. “Великодня Драма”.

Ніяких наукових доказів, що всі ці драми написав Святитель Дмитрій, не маємо, але традиція здавна приписує їх перу Святителя, такими їх уважає і їх пильний дослідник, Н.

---

² Ів. Стешенко: Історія української драми, т. I. Київ, 1908 рік. В. Резановъ: Школьные дѣйства XVII-XVIII в. в., М. 1910 рік, і інші його праці, — їх видала Українська Академія Наук у Києві. Асеев, ст. 142-4.

Петров, професор Київської Духовної Академії.³

“Рождественская Драма” чи “Комедія на Рождество Христово” була виставлена в Ростові 4 січня 1703-го року. Комедію грали учні Ростовської школи. Драма належить до т. зв. різдвяного циклу: на основі Євангелії розповідає про народження Ісуса Христа та про дії нечестивого Ірода. Вона складається з пролога, 18 сцен і епілога. Живі й життєві сцени з трьома пастухами: Аврам та Атоня були в місті в шинку, і вертаються на поле, де позостався третій пастух, Борис. Приносять і горілку... Взагалі, в драмах-комедіях Д. Тупталенка помітний збільшений світський елемент.

“Рождественская Драма” дійшла до нас повна.⁴ Свого часу вона була доб-

---

3 О духовныхъ драмахъ Св. Димитрія Ростовскаго, див. “Чтенія Общ. Кіев. Дух. Академіи”, том X. Його: О словесныхъ занятіяхъ... “Труды К. Д. А.” 1866-1868. Його ж: Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вв. Кіевская искусственная литература XVII-XVIII вв., преимущественно драматическая, Київ, 1911 р. (з “Труды КДА”). Н. Василенко: Димитрій Ростовскій и его литературная дѣятельность, “Чтенія Об. Н. Л.”, Київ, 1912 р., кн. 3.

4 Вона видрукувана в IV томі “ЛРЛД”. Її докладно описує М. Костомарів, див. Його “Русская исторія въ жизнеописаніяхъ”, 1886 р. т. II ст. 532-536.

ре відома, і помітно вплинула на зміст українського вертепу.

“Ростовское Дѣйство” — так само Різдяна драма. Текст її до нас не дійшов, але знаємо зміст його трьох актів. Акт I: Гріхопадіння Адама в Раю, II: Перемога Давида над Голіятом, і III: Перемога світу над дияволом. Нарешті все перемагає Любов Божа.

Текст “Великодньої Драми” не дійшов до нас.

“Успінська Драма” збережена вся, — вона подає багато з того, що знаходимо в “Життях Святих” Димитрія. Дослідник цієї “Успінської Драми” проф. Н. Петров відносить її написання на 1697-1699 рр., коли Димитрій Тупталенко був Архимандритом Успінського Єлецького монастиря під Черніговом. А джерело цієї Драми дослідник бачить у Житті Василя Нового.⁵

Цілком можливо, як подають деякі дослідники, що о. Димитрій Тупталенко написав свої драми-містерії ще в Україні, а в Ростові трохи попере-робляв їх, щоб достосувати їх до ростовських слухачів, виправив і мову більше на російську, чому в них не так багато українізмів.

---

⁵ Драму видав М. Сперанський: Успенская Драма Св. Димитрія Ростовскаго, М. 1907 р., з “Чтеній ОМУ”.

М. Возняк боронить думку, ніби ці п'єси написали ті вчителі ростовської школи, що були разом із Святителем.⁶ Але доказів на це нема.

Драми Святителя, як бачимо, у більшості не дійшли до нас. І не виключене, що чужинці-похоронники Святителя мало розбиралися в рукописах, і в труну йому поклали, щό знайшли писаного в келії...

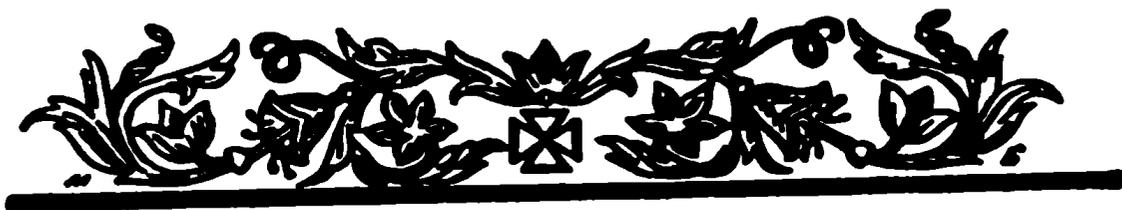
Пізніше в Чернігові розвинулась нова мода писати силабічними віршами навіть довгі богословські твори. Але Святитель ставився критично до цього легкого віршування, — його насіяв у Чернігові старий Архiepіскоп Лазар Баранович і передав його своєму учневі Архiepіскопу Івану Максимовичу. Року 1707-го Арх. Максимович прислав Митрополитові Димитрію свою безконечну й суху поему "Богородице Діво" 1707 р. Про цю поему Святитель написав критично своєму другові Ст. Яворському: "Книга друкованих віршів прислана мені... Бог дав цим віршописцям друкарню й охоту та гроші, та вільне життя... Мало кому потрібні речі на світ видаються"...⁷

Це заговорило в Святителеві його велике чисте поетичне чуття.

---

6 Історія української літератури, Львів, 1924 рік, т. III ст. 195.

7 М. Возняк. т. II ст. 319.

XIV.

НАБЛИЖЕННЯ КІНЦЯ.

1. МУКИ НЕЗНОСИМІ.

Величезну культурну працю Митрополита Дмитра можна повно зрозуміти тільки тоді, коли ми уявимо собі, якою темною була Ростовська Митрополія до прибуття Митрополита українця, та й ще до того великого вченого та глибокого богослова, — наш Митрополит був на Ростовській Землі першим ясним сонячним промінем, що правдиво засвітив там!

І так Митрополит Дмитро попрацював на Ростовщині сім літ (1702-1709). Час був неймовірно тяжкий, і все через царя-реформатора, який у своїх сумнівних реформах ясно робив одно: сильно нищив Православну Церкву, сильно переслідував Православну Віру...

Уся здушена Росія звала царя-мучителя Антихристом, а Митрополит Стефан Яворський склав книжку: “Знаменія пришествія Антихриста”, і ця книжка кілька раз перевидавалась...

Бо царя-душителя вперто звали Антихристом!

Тоді якраз цар Петро 24 січня 1701 року відновив нове міністерство, “Манастирський Приказ”, і воно почало відбирати від Церков та манастирів їхні землі та майно. Вмішування світської влади в церковні справи ставали на кожному кроці. По всіх архиєрейських домах засіли відповідні стольники, які непокоїли нормальне церковне життя.

Цар Петро I прислав до Митрополита Дмитрія свого наглядача, стольника Воєйкова, і той на кожному кроці тяжко докучав Святителю. Воєйков мав наказа: тягнути з Ростовської Єпархії все до ниточки, і Воєйков це сумлінно виконував, додавши ще й неписане: тягнути й для себе самого скрізь, де можна було. І матеріально Святитель Дмитрій був обібраний до сорочки...

Правда, це було звичайне на той час: цар Петро так само грабував усі Єпархії...

І такий стан був тоді по всій Росії: “Дмитрій знайшов свою Єпархію в сумному стані, в якому були тоді всі російські Єпархії”.¹

Цар Петро ненавидив Духовенство, а особливо ненавидив монахів, і всіх

---

¹ С. Соловьевъ: Исторія Росіи, кн. III ст. 1366.

їх люто переслідував. У березні 1701-го року цар видав свого “знаменитого” наказу, що монахи по всіх монастирях не сміють мати в своїх келіях папір та чорнило, і не сміють нічого писати “без повелѣнія начального”.²

Але не тільки матеріяльні утиски терпів Святитель, — терпів і тяжкі утиски духові...

Одного разу Святитель правив Св. Літургію в Ростовському Соборі. А в цей самий час стольник Воейков розклався біля Собору катувати селян, що не заплатили якогось царського залеглого податку. Кати жорстоко катували нещасних, і їхні нелюдські крики перешкоджали Святителю правити. Митрополит послав до Воейкова, щоб спинив катування. Той, звичайно, не послухався, а тільки насміявся... Літургія ще не дійшла до Евхаристичного Канону, — і Святитель поблагословив докінчити Св. Літургію без нього, а сам демонстраційно покинув Ростов і виїхав у село Дем'яни, де в нього був церковний дім...³

---

2 “Политические процессы при Петре I”, М. 1957 рік, ст. 129.

3 Е. Поселянинъ: Русскіе подвижники XVIII вѣка, Спб. 1905 р. ст. 49. И. Шляпкин, ст. 360.

У селі Дем'яни був літній митрополичий дім, і це було єдине місце заспокоєння вічно утискуваного Святителя... Сюди він звичайно забирав і кращих своїх учнів, — усіх годував, усіх навчав...

Отже, Ростовську Митрополію цар Петро через стольника Воєйкова обібрав до ниточки, — Митрополит Дмитро насилу дихав. Він у Ростові був голим бідарем, йому не вистачало на утримання митрополичої служби, зовсім не вистачало на провадження школи. У листі до приятеля Митрополит скаржився, що Церква тяжко страждає “от внішніх гонителів”, цебто слуг царських...

Як скоро ідейно впала Ієрархія Російської Церкви!

Патріярх Адріян, вступаючи року 1690-го на Престол Московської Патріярхії, публічно писав у своєму Посланні до всієї Православної Церкви: “Два начальства поставив Бог на землі: владу духовну і владу царську. Перша має справи Божественні, а друга володіє й опікується справами людськими, — від одного й того Начальства походять вони обоє, як прикраса людського життя. Бо Царство має владу тільки на землі, — щоб між людьми чинити праведні суди, творити оборону кривдженім і помсту кривдячим, поширювати Царство, боронити його від чужосторонніх во-

рогів, подавати поміч Святій Православній Церкві в усіх випадках та в бідності, а найперше проганяти еретиків і розкольників та всяких наклепників.

А Духовенство має владу на землі і на Небі: що буде зв'язане на землі, те буде зв'язане і на Небі, а що буде розв'язане на землі, те буде розв'язане і на Небі. Мирність наша Благодаттю Всесвятого і Вседіючого Духа поставлена Архипастирем, і Отцем, і Головою всіх, бо Патріярх — це образ Христа”.*

Отаке високе насліддя в Церкві одержав від року 1700-го упокоєного Патріярха його заступник Архiepіскоп Яворський, — і в найкоротший час разом з царем Петром розтратили й знищили його...

Ростовська доба в житті Дмитра Тупталенка (1702-1709) була найтяжчою в усьому його житті: він часто явно був проти світського насилля, але мусів рахуватися з жорстоким царем.

І тільки з Митрополитом Стефаном Яворським і можна було часом обмінятися відкритим словом. У листі в лютому 1708-го року Митрополит Дмитро писав Ст. Яворському: “Назовні війна, всередині страхи... Стіль-

---

* Проф. Ол. Лотоцький: Автокефалія, Варшава, 1938 р. ст. 400, том II.

ки беззаконня, стільки кривди, стільки насилля, — і все це кричить до Неба і викликає гнів і помсту Божу!...”⁴

Російський учений Е. Поселянин пише про ці страждання Ростовського Святителя: “Велике співчуття до Святителя викликає той ореол глибокої муки, який в останні роки його життя сяє над його головою, муки, яка відбилася навіть на його портретах, що дійшли до нас, тієї муки, що робить його невинною жертвою історичних помилок та непорозумінь...”⁵

І тільки дивуватися треба, що при таких умовах Митрополит Димитрій не попався в руки цареві тиранові. Мало того, Святитель знаходив ще час і змогу написати важливі свої праці, такі як IV том “Житій Святих”, що й видрукуваний у Києві 1705-го року, “Розиск про бринську віру” 1709 р., “Літопис” і т. ін.

Але тяжкий стан здоров’я таки показав себе, — Святитель сильно хворів, тяжко зносив царські брутальні переслідування Церкви... Серце не витримувало...

І не витримало...

---

4 А. Н. Пыпинъ: Исторія русской литературы, вид. 3, 1907 р. т. II ст. 393. И. Шляпкинъ: Св. Димитрій Ростовскій и его время, 1891 р. ст. 420-435.

5 Е. Поселянин, ст. 53.

2. ПОЛТАВСЬКА ТРАГЕДІЯ

Святитель Димитрій по повстанні гетьмана Мазепи проти царя Петра з 24 жовтня 1708-го року напевне бачився з Митрополитом Стефаном Яворським, своїм найбільшим другом. Святитель Димитрій їздив у Москву, і два Святителі українці були свідками, як торжествувала проти-українська консервативна партія в Москві! Повстання вікливало страшну нечуванну “жесточь” царя Петра, — він у м. Лебедині заклав криваву катівню, де українська кров лилася рікою... А на всіх Єпископів українців, що були в Росії, став дивитися кривим оком.

Ловили й катували кожного, кого тільки підозрівали в любові до України чи в схильності до Мазепи... За найменше підозріння відіймали маєтки або палили їх, а запідозреного висилали...

Уночі з 1-го на 2-ге листопада 1708-го року був дощенту зруйнований та спалений Батурин, а в ньому і Крупицький монастир, де Ігуменом був о. Димитрій... (див. вище ст. 40). Спалені молодечі мрії Святителя!...

Усе це Святителі мусіли знати...

Нарешті 27 червня 1709-го року закінчилася страшна трагедія прогрою під Полтавою, — цар Петро торжествував свою несподівану перемогу, і

силою змушував українське Духовенство гетьмана Мазепу проклинати, а його вихваляти...

У самий день перемоги, 27 червня 1709-го року цар Петро послав окремим посланцем свого листа до Митрополита Стефана з повідомленням про неочікувану перемогу. Цар писав: “Доносим вам о зъло превеликой и нечаемой (несподіваній) виктории, которую Господь Бог нам чрез неописанную хробрость наших солдат даровати изволил с малою войск наших кровію таким образом...”

І далі коротко описувався сам бій і його наслідки. “І сею у нас неслиханною новиною вам поздравляю...”⁶

Цікаво тут підкреслити, що Митрополит Стефан Яворський на цього “радісного” листа цареві не відписав...

Лист справді був “радісний”, але... малограмотний...

Дійсно, вікторія під Полтавою була “неочікувана” ні для кого, а вже найбільше для самого Петра... Шведи робили помилку за помилкою, — і програли, а з ними — і Україна...

І багато-багато панегіриків змушені були писати царю Петрові навіть українські письменники. Але Святи-

---

⁶ Письма и бумаги Петра Великого, М. 1950 р. т. IX вип. I ст. 229.

тель Дмитрій не зрадив чистоті своїх ідеалів, і жодного панегирика цареві душителяві не написав... Свого часу він був проповідником у гетьмана Мазепи, уста його не піднялися проклинати свого добродія...

Але ввесь 1709-ий рік Святитель був сильно прибитий на дусі, увесь час чекаючи дальших страшних політичних подій... Чутки про катування певне доходили до Ростова, бо вони ширилися по всій Росії...

А свого часу Ігумен Тупталенко одне з видань свого "Руна Орошеного" присвятив з панегириком гетьману Мазепі. А р. 1689-го Стефан Яворський видав у Києві на честь гетьмана Мазепи панегирика, найкращого зо всіх написаних панегириків на честь Мазепи...

Гетьман Мазепа шанував Ігумена Дмитрія, і багато йому помагав.

Мстивий цар міг усе це пригадати...

Кінець наближався, — Святитель добре це чув, і працював з подвоєною силою. Уже перед кінцем він писав: "Рада б душа в Рай, та гріхи не пускають... Радий писати, та здоров'я зле. Чого мені, безсилому, ще сподіватися? Страх смерти напав на мене... Бо як же покинути справу "Літописа"? Чи буде охочий взятися за нього й закінчити?"

"Не жаль мені нічого, — у розпуці пише Святитель, — та й нема чого

жаліти: багатства я не збирав, грошей не складав... Одного мені жаль, що почате Книгописання (“Літопис”) далеке до кінця...”⁷

---

7 С. Соловьевъ: Исторія Росіи, кн. IV ст. 24.

XV.

УПОКОЄННЯ В БОЗІ.

1. ЗАНИКАННЯ НА СИЛАХ.

Рік 1709 проходив для Святителя в різних недугах, і працював він уже тільки через силу. Але звичаїв своїх та монашого життя не міняв і тепер: За увесь перший тиждень Великого Посту Святитель їв тільки один раз. Так само постив увесь Страсний Тиждень, і тільки в четвер по Страстях вечеряв. Усі пости міцно постив, дозволяючи собі їжу тільки по заході сонця, цебто раз на день.

За три дні до свого упокоєння Святитель почув, що приходить йому кінець, і сказав про це своєму оточенню. Але здавалося, що ніщо не віщувало про справді близький кінець...

Святитель писав і працював до самого кінця, — тільки смерть вирвала в нього з рук перо...

У день свого Ангола, 26-го жовтня, Святитель відслужив Св. Літургію. Кашель усе збільшувався.

Але 27-го жовтня 1709-го року Свя-

титель почув себе зовсім зле. Серце занадто давало себе знати... Сів і написав своєму приятелю монахові: “За що не візьмусь — усе з рук валиться... Дні мої стали темними... Очі мало що бачать... А вночі світло свічки мало що помагає...”¹

2. ОСТАННІЙ ВЕЧІР.

Увечері стало зовсім тяжко, і Святитель вирішив розважитися, — покликав свій хор, і попросив заспівати йому. Надворі був сильний мороз, — ростовський мороз. Добре натопили кімнатну грубу, і Святитель з насолодою сів біля неї й грівся... Попросив хор заспівати його любу кантату, яку склав замолоду:

Ісусе мій Прелюбезний,
надію мою в Бозі покладаю,
Ти мій Бог, Ти моя радість...

І так тепло було і змученому тілу, і змученій утисками останніх літ душі...

І так гарно співав любий юнак Савва Яковлів, один із кращих хористів, і “пильний у праці помічник”, — переписувач творів Святителя.

Уже пізно було, і Митрополит відпустив хор, відпустив усю свою службу, — задержав тільки свого переписувача Савку.

---

¹ Е. Поселянин, ст. 51.

А душа боліла, і минуле ставало на очі...

І став Святитель розповідати Савці, як хороше в Україні... Які високі були старезні тополі в м. Макарові і в самому Києві... І які пишні були там вишневі садки...

А потім Святитель став розповідати про свою науку в Могилянській Колегії, про свою першу працю проповідника... Як тоді хороше жилося!...

А здивований Савка слухав, не розуміючи, до чого це все...

Розповідав Святитель і про те, як він тяжко працював над "Життями Святих", і як було багато перешкод у цій праці... Але Господь був завжди з Ігуменом, і завжди допомагав йому... І все він витерпів.

Святитель був самотній, нікого з своїх при ньому не було, — усі помирали... Позосталася ще молодша сестра Параскева, ігуменює у Св. Йорданському монастирі в Києві... Митрополит був круглим сиротою...

І тут у Ростові він був як у в'язниці. І все було йому чуже, і багато було непривітних... "От приїхав малорос навчати нас!..."

І тільки й друзів, що оце хлопчина Савка переписує йому твори... Хоч з ним наговорюся, згадаю минуле...

Багато говорив Святитель, сидячи

біля теплої груби й згадуючи давно минуле та улюблену Україну... А вкінці каже Савці:

— Час і тобі, синку, іти додому!

Поблагословив хлопця й поклонився йому аж до землі, — за переписку творів...

Хлопець збентежився і розгублено заплакав.. А Святитель ще раз низько-низько поклонився:

— Дякую тобі, сину, за все!...

Збентежений і наляканий хлопець вийшов. Він був останній з людей, хто в той вечір бачив Святителя...²

А по всьому цьому Святитель пішов у свою келію-Каплицю, щоб помолитися на сон. І щиро й ревно довго молився, б'ючи поклони за нещасливу Україну...

Уранці 28-го жовтня всі поприходили, а Святителя ніде нема. Заглянули в Каплицю, а він стоїть на колінах, але вже захолов...

Смерть Праведного легка! Святитель упокоївся на 58 році свого трудящого життя.*

І зараз же спорядили посланця в Москву до Митрополита Стефана

---

2 Е. Поселянин, ст. 51.

* Автор першого Життя Святителя подає, що він "на Ростовському Престолі пробув 7 літ без 2 місяців, в монашестві був 41 рік, 3 місяці і 18 день. Усього ж життя було 58 літ". Див. Сочиненія І. 45.

Яворського, як він зарядить про Похорон.

3. ДУХОВНЕ ЗАВІЩАННЯ СВЯТИТЕЛЯ.

Стали шукати духовного завіщання Святителя, і скоро знайшли його. Воно глибоко смиренне, і я подаю його тут ціле.

“Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа.

Я, смиренний Архиєрей Димитрій, Митрополит Ростовський і Ярославський, слухаю Голосу Господа мого, що наказує в Святій Євангелії: “Будьте готові, бо Син Людський прийде в той час, коли не думаєте. Бо не знаєте, коли Господар дому прийде, — увечері, чи опівночі, чи в час співу півня, або вранці, і щоб, прийшовши несподівано, не застав вас сплячими.”

“Слухаючи цього Голосу і боячись його, особливо через те, що часто нападають на мене недуги, я день-за-днем знесильююсь тілом, на кожен час чекаю тієї страшної години, яку вказав Господь, і в міру сил своїх готуюся до відходу з цього життя.

“У такому стані я вважав за потрібне повідомити цією Духовною Грамотою моєю кожного, хто б побажав по моїй смерті шукати в мене келейного (домашнього) майна: нехай не трудиться непотрібно і не турбує тих, хто служив мені для Бога.

“Нехай знає такий, що скарбів та багатства я не складав від самого юнацтва свого (не з славолюбства говорю це, але тільки сповіщаю того, хто шукає мого майна).

“З того часу, коли я прийняв монашеський образ, постригся в Київському Кирилівському монастирі на 18 році життя мого, і дав обітницю Богові любити вільнообрану убогість, — з того часу й аж до мого наближення до могили не набував я маєтку, крім святих книг, і не бажав я мати ані зайвої одежини, ані речей, крім найпотребніших.

“І душею, і на ділі пильнував я, скільки міг, держатися вбогости та безкорисливости. Не турбувався я про себе, а покладався на Опіку Божу, яка ніколи й не лишала мене. Подаяння, які приходили до моїх рук від добродійців або від прибутків по службі, я вживав на потреби свої та монастирські там, де я був Ігуменом чи Архимандритом.

“Так само і в Архиєрейському сані не збирав я келейних прибутків, які й не були великими, але дещо вживав на свої потреби, а дещо на нужди потребуючих, як приводив Бог.

“Отже, — нехай по смерті моїй ніхто не трудиться шукати якогобудь келейного скарбу в мене.

“Нічого не лишаю я навіть на По-

хорон свій. Нехай особливо при смерті виявиться перед Богом монаша вбогість. Я переконаний, що Йо-му буде приємніше, коли ані одного гроша не позостанеться після мене, ані ж те, коли б роздавали багато зібраного.

“А коли мене, такого бідаря, ніхто не захоче поховати по-звичайному, то прошу тих, хто пам’ятає про свою смерть, відтягнути моє грішне тіло в дім для убогих, і там кинути поміж трупами.

“А коли воля начальників накаже поховати мене за звичаєм, то благаю христолюбивих похоронників — поховати мене в монастирі Св. Якова, Єпископа Ростовського, в куті Церкви, де я показав місце. Смирено про це благаю!

“Хто захоче безплатно, ради Бога, пом’янути мою грішну душу, нехай пом’яне його Господь у Царстві Небесному!

“А хто вимагає заплати, того прошу не трудитися поминати мене, старця, який нічого не позоставив на поминання.

“А Бог нехай буде повіки милостивий до всіх і до мене грішного! Амінь”.

Цей тестамент високо цінний для вияснення всього життя й праці великого Святителя, — якою правдивою святою смиренністю віє від ньо-

го! Святитель український стає на весь свій недосягнєнний духовний зріст!...

Тестамент цей зробив величезне враження на все оточення Митрополита, яке — певне — збиралося шукати десь приховані скарби митрополічі...

Духівниця натякає ще й на те, що прийдуть від уряду царські посіпаки, і будуть шукати прихованого майна, — Святитель просить їх не трудитися, бо не знайдуть...

Дійсно, шукали в Святителя майна, і знайшли — 6 рублів...

Завіщання на кожного робить велике враження, його не можна спокійно читати... Це завіщання часто друкували окремих листком, і воно скрізь робило сильне враження.³

4. ПОХОРОН.

І довго йшли приготування до Похорону, бо цілий місяць чекали, поки з Москви прибув перший приятель упокоєного, Митрополит Стефан Яворський, заступник Патріярха. І він затвердив Чин Похорону.

---

3 Завіщання переклали на російську мову, якою воно не було написане. Я його тут подаю рідною мовою Святителя. Архиепископ Филарет подає Завіщання мовою російською, див. жовтень, ст. 290-292. Це Завіщання було написане за 2½ роки до смерті, ще року 1707-го.

Митрополит Стефан Яворський і Димитрій були близькими приятелями, і заприсяглися, що той, хто переживе, поховає приятеля. Судилося Стефанові, на сім літ молодшому, поховати Дмитра Тупталенка, — на чужій, холодній і важкій землі...

За стародавнім українським звичаєм під голову Святителеві поклали списки всіх Священиків, кого він за життя висвятив,⁴ — це ж найперші молільники за душу сироти Святителя!

Крім цього пригадали, що Святитель просив, за старим звичаєм, покласти йому під голову оригінали його видрукуваних творів... Для Господа писав, до Господа з ними й іде!... Про це пізніше, коли р. 1752-го відкрили гріб Святителя, то в акті писали: “Під головою покійного Пресвященного Димитрія Митрополита положені трудів його писання, писані на папері, зотлілі”.⁵

Не виключене, що під голови пішли й недруковані праці Святителя...

Уряд зробив наказа, і Похорон відбувся на кошт Манастирського Приказу, що забрав був у Святителя все майно та всі землі. Похорон служив

---

4 Е. Голубинскій: Исторія канонизації Святыхъ въ Русской Церкви, М. 1903 рік, ст. 482.

5 Там само ст. 479.

Ці непотрібні важкі колоди закрили й каменем причавили Святителя сироту...

І була йому тяжкою чужа московська земля!...

5. ШУКАННЯ МАЄТКІВ.

“Манастирський Приказ” пильно все перешукав, — жодного майна по Святителеві таки не позосталося. Мати Святителя Марія померла в Києві 1693 р., а батько Сава Туптало р. 1703-го, на 103 році життя. Отже Митрополит і батькам своїм не міг передати... Самі батьки все своє майно передали Св. Кирилівському монастиреві, де вони обоє поховані, як ктиторі його, у притворі при лівій стіні.

І лютився стольник Воейков, душитель Святителя, що нема чим покористуватися... Бож знайшли тільки 6 рублів...

Перетрусили і всіх близьких до Митрополита, — і нічого не знайшли...

Зате по Митрополитові позосталася велика бібліотека, на мовах: церковно-слов'янській, польській, грецькій і латинській. Багато було в бібліотеці й книг рукописних стародавніх. Бібліотеку забрав Митрополит Стефан Яворський, і передав її в Патріяршу бібліотеку в Москві. Там Свя-

тительська бібліотека й рукописи бережуться й тепер.

Десь року 1912-го автор цієї праці купив ув антикварні Шибанова в Москві стародруковану книгу, — “Небо Новое” 1665 р. Іоаникія Галятовського. Книга походила з бібліотеки Митрополита Дмитрія Ростовського, і мала в собі власноручні записи Святителя. Це “Небо Новое” позосталося з усією моєю бібліотекою в Кам’янець-Подільському університеті року 1919-го.

XVI.

ХАРАКТЕР СВЯТИТЕЛЯ ДИМИТРІЯ.

Характер людини складається ще з дитячих літ її, — щó дитина внаслідкує від батьків своїх, щó дістане з родинного дому, те й понесе на все життя своє. Від доброго — добре, від злого — зле. Я вже вище розповідав, що в родині козацького сотника Сави Туптала панувала правдива побожність, щира релігійність, пахуча патріярхальність. Три доньки Тупталівні заміж не повиходили, і всі три, одна за однією, були Ігуменями Св. Йорданського монастиря, якого їм батько поставив у Києві. Був сотник Сава Туптало ктитором і славного Кирилівського монастиря в Києві, в якому обоє з дружиною своєю й поховані: вона — 1693-го року, а він — 1703-го року (проживши 103 роки).

У такій побожній родині викохався Данило Тупталенко, і свою побожність поніс з рідного дому на все своє життя.

Молодим 18-літнім юнаком став Тупталенко монахом, і свою чернечу

присягу: усе життя бути ціломудре-
ним, до старших слухняним, а в жит-
ті безсрібником, цю присягу Димит-
рій повно виконував усе своє життя.

Історик М. Костомарів так описує
релігійну схильність молодого мона-
ха: “Данило від природи мав живу
уяву та глибоке чуття, тому мав гли-
боку релігійність, і постановив по-
стригтися в монахи. Його настрою
допомогла сумна доля України: нав-
круги себе він бачив кров, сльози,
бідоту... Одна біда тягла за собою
другу біду, і не видно було кінця
цьому тяжкому стану України”...*

Особливо сильно й виразно ви-
явився глибоко побожний і високо
чеснотний характер о. Димитрія за
часу його Святительства в Ростові,
— був уже постійно на очах оточен-
ня, на нього всі дивилися, як на Служ-
бі Божій.

Головна монаша чеснота — слух-
няність — ціле життя світила в
Святителі. Старші послали його з
манастиря в монастир по всій Украї-
ні, і о. Димитрій поспішав виконува-
ти їхні накази. Тихий і спокійний, о.
Тупталенко мало любив адміністра-
тивну службу, — але монастирів бу-
ло тоді в Україні багато, а достойних
Ігуменів завжди бракувало, і молодий

---

* Русская история въ жизнеописаніяхъ, Спб.
1886 р. т. II ст. 519-520.

учений Ігумен поспішав туди, куди його послали, на його організацію віддавав усі свої сили.

Терпеливим і смиренным був завжди, і про смирення часто проповідував. До себе самого ставився сильно критично. Року 1697-го він писав до свого друга Теолога: “Я не такий, яким уважає мене тільки любов твоя. Я не доброї вдачі, а злої, я повний злих звичок, а розумом далекий від розумних людей: я глупий і невіжа, а світло моє — темрява й порошок... Молю твою братську любов помолитися за мене Господеві, щоб Він освітив мою темряву і вийняв чесне з недостойного...”

“Уважаю тільки ділом любови вашої те, що ви дякуєте Богові за возведення мене на Єлецьку Архимандрію. Але я нещасний, і недостойний ані вашої любови, ані Архимандрії. Знаю, що Господь Бог попускає й недостойним, — а в числі їх я перший, — одержувати почесні звання. Це чинить Він з нами невідоме. Ось тому я лякаюся, носячи честь через недостойність своє...”¹

Так писати могла тільки високочеснотна людина, яка звикла до самокритики. Так писати міг тільки монах, який постійно пам'ятає про свої три присяги Господеві й народові.

---

¹ Арх. Филарет, жовтень, ст. 284.

Так само не радів Св. Димитрій і тоді, коли був висвячений на Митрополита Тобольського, а потім — Ростовського. Не радів, бо добре знав, що Єпископство — це найтяжчий тягар, якого Господь кладе на плечі людини! Знав він це — і лякався... Лякався особливо тому, що росіян він знав зовсім мало, і за загальною думкою українського Духовенства він був невисокої думки і про самих росіян, і про їхню науку.²

Але був вибір, було призначення, був наказ, — і о. Тупталенко пішов на Ростовську Голготу. Зріктися не міг і не смів, бо був монахом.

Святитель Димитрій був правдивим аскетом усе своє життя. Він багато й залюбки постив. Усі церковні пости додержував, але виконував їх по-старомонашому: їв один раз на день, по заході сонця. А першого й останнього тижня Великого Посту їв раз на тиждень. Про значення й силу посту не раз проповідував.*

Уже будши Святителем, живши літом у своєму сільському домі, часом роздягався і лягав на дворі, — щоб комарі та мошкара їли тіло його...³

---

2 А. Н. Пыпин, т. II ст. 384.

* Н. Костомаровъ: Русская исторія въ жизнеописаніяхъ, Спб. 1886 р. т. II ст. 524.

3 Поселянин, ст. 50.

Молитися сильно любив, і гаряче молився. Але Святителю все здавалося, ніби він мало молиться. Та ж за східнім православним звичаєм монахи обов'язані багато молитися! А тут все часу нема та нема... Коли в Києві р. 1685-го о. Димитрій розпочав свою працю над “Життями Святих”, і в захопленні просиджував над ними дні й ночі, а відпочинок був короткий і нервовий, то вночі 10-го серпня він мав таке видіння, — явилась йому Св. Великомучениця Варвара. Зачудований о. Дмитро скрикнув до Святої:

— Добродійко моя, — ублагай Бога за гріхи мої!

А Св. Варвара відповіла:

— Не знаю, чи вблагаю... Бо ти ж молишся по-римському...

Монах зрозумів це, що через велику працю він молиться мало... І пам'ятав це все життя, — і гаряча щира молитва завжди приносила йому найбільше заспокоєння. І навіть упокоївся в Бозі на молитві, стоячи на колінах перед Господом...

Найкраще упокоєння Преподобного!

Святитель Димитрій був людиною високо духового й поетичного складу. Поезію кохав і вірші писав ще з замолоду. І ця істотна поетичність духа пробивається по всіх творах Святителя, — у “Життях Святих”,

у “Літопису” й по всіх інших його творах. А вже в моральних творах вона ясна, як сонячне проміння, а це робило науку Святителя любовною, м’якою й щиросердою.

Монах обов’язаний бути трудолюбивий, — і цей обов’язок Святитель Димитрій любив і виконував усе життя своє. Працював невпинно від молодечих літ своїх і до самої могили.

Працю собі вибрав — пером, і пера не випускав з рук ніколи. Праця, яка б вона не була, це найгарячіша молитва до Бога, і такої молитви Святитель наш ніколи не кидав. Писав навіть в останній вечір свого життя, і тим показав, що праця для народу — найугодніша Богові жертва!

Батьків своїх любив о. Дмитро, як правдивий відданий син. Коли 6-го грудня 1703-го року помер його батько Сава, то Святитель послав у Київ до Кирилівського монастиря родинну Ікону Пресвятої Богородиці, щоб її поставили над могилою батьків, бо це була родинна Ікона Тупталів. І Ікона й тепер знаходиться там, у Притворі Кирилівської Церкви. На жаль, ця стара Ікона перемальована.⁴

Монах обов’язаний бути правдо-

---

⁴ Н. Закревскій: Описаніє Кієва, 1886 р. ст. 353.

любцем, і цю заповідь о. Дмитро виконував завжди. Я про це говорив уже вище, розповідаючи про проповіді о. Тупталенка. Нічого ніколи не лякався, і сміливо не раз виступав і проти царя Петра I, що прилюдно ламав Божі заповіді. Політикою Святитель ніколи не займався, старанно оминав її, і це його так здружило з Митрополитом Стефаном Яворським, бо вони обоє були богобоязненими.

Але все таки, як ми бачили, Святитель Димитрій у своїх проповідях не раз виступав проти царя Петра. Коли твори Святителя друкувалися, то всі виступи автора проти царя старанно повикидали, і вже ніколи викиненого не вертали назад.

Чернець присягає, що все життя своє буде цуратися грошей, буде безсрібренником. І о. Дмитро все своє життя ніколи жодного багатства не збирав і не мав. І коли в нього появлялися гроші, то віддавав їх або потребуючим бідним, або на потреби монастиря.

Про те, що Святитель ніколи не збирав багатства, він докладно розповів у своєму передсмертному Завіщанні, — і так справді було. Коли на Чернігівщині трапився великий голод, Ігумен Дмитро роздавав голодуючим усе, що тільки мав.

Одне дозволяв собі, і це з глибокої давнини дозволяється монахам:

мав свої власні книги. Кохався в них і купував їх. Його бібліотека мала біля 300 вибраних дорогих книг, — на той час це дуже велика бібліотека.

Келія Святителя була проста, обставлена образами. А з світських картин у його келії на стінах висіли портрети: найперше батька Сави, а потім його духових батьків, за яких він усе життя молився: Архієпископа Чернігівського Лазаря Барановича та Архимандрита Києво - Печерського Варлаама Ясинського.⁵

Святитель Ростовський дружився з Митрополитом Новгородським Іовом (1697-1716), бо обидва кохалися в заведенні школи. Року 1708-го Митрополит Іов прислав Святителю Дмитрію півбочки риби. Митрополит Дмитрій подарка прийняв, і так з сумом відписав: “Не маю чим віддячити, бо вбогий... Благаю багатого на милості Христа, щоб Він віддячив...”⁶

Справді, убогість Святителя в Ростові переходила всяку міру: Святитель не мав чим утримувати своє обов’язкове оточення...

Е. Поселянин на основі старих портретів так малює зовнішність Святителя Дмитрія: “На вигляд Святитель був білявий, сивуватий, худий,

---

5 Е. Поселянин, ст. 49.

6 Там само, ст. 49.

невеликого зросту, згорблений, з маленькою клинуватою борідкою, в окулярах. Носив звичайно шерстяну ряску улюбленого темнозеленого кольору”.⁷

Волосся Святителя було русяве.⁸

Завжди тихий, завжди скромний Святитель сильно терпів серед тяжких обставин і часу, і своєї Єпархії. Але ніс тягара спокійно, як монах, відданий на службу Господеві.

Досліджуючи життя українських Святих,⁹ завжди бачимо, що вони все життя своє віддають на службу своєму народові. Так і Святитель Дмитрій все життя своє віддавав на службу народові, уважаючи цю службу за найкращу жертву для Господа.

Українські Святі глибоко знали, що служити народові, то служити Богу.

І свого глибоко чесного й святого характеру Митрополит Дмитрій не змінив аж до свого упокоєння.

---

7 Там само, ст. 49.

8 Е. Голубинський, Канонізація, ст. 482: “Власы же главы изъруса мало просѣды”.

9 Див. мої праці: “Українська Церква за час Руїни”, 1956 р., ст. 341-402. — Українська Церква за Богдана Хмельницького, 1955 р., ст. 154-157. — Преподобний Іов Почаївський, 1957 р., ст. 1-64.

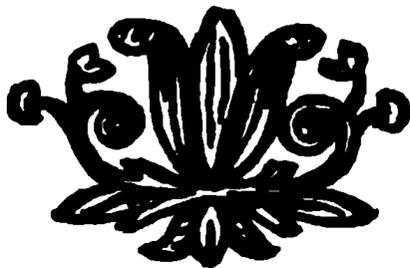
Любив Україну по Бозі своїм, і цю свою любов заховав до могили!

І останній вечір свого життя присвятив на спогади любої і незабутньої України!¹⁰

А згадувати було що! Батько нашого Святителя, сотник Сава Туптало, народився року 1600-го, а жив 103 роки. І це на його очах проходили такі великі події, як воскресення української православної Ієрархії 1620-го року, вся діяльність великого Митрополита Петра Могили (1628-1647), все повстання великого гетьмана Хмельницького (1646-1657), а разом з тим — і вся Руїна (1657-1687)! Батько Сава Туптало мав що розповідати своєму великому синові, і історію України син знав з першоджерел.

---

¹⁰ Останній вечір Святителя я описав у своїй драматичній поемі: "На чужині. Упокоєння в Бозі Святителя Димитрія Тупталенка". Див. мої "Твори" т. II, ст. 89-143.

XVII.

КАНОНІЗАЦІЯ ДИМИТРІЯ РОСТОВСЬКОГО.

1. ВІДКРИТТЯ МОЩІВ СВ. ДИМИТРІЯ.

В процесі канонізації Святих завжди буває так, що Сам Господь через якийсь земний випадок указує Свого Обранця.

Так трапилося і з Святителем Димитрієм, — підлога, яка була над могилою Митрополита в монастирі Св. Якова, стала вгинатися. Монастирська влада боялася, щоб ця підлога не провалилася, а людей тут постійно було багато. І вкінці, 18 вересня 1752 року постановили підлогу перекласти.

Справа доручена була о. Ігуменові Геннадієві, що був економом монастиря.

Коли підлогу зняли, то побачили, що Святителя поховали аж надто недбало (не позоставив по собі багатства!), а саме, — накидали безладно зверху на труну тяжкого брусся, а воно й труну пробило...

Труна була в вогкому місці, під нею було зовсім мокро. Кинулися до тіла, — а воно позосталося зовсім нетлінне... Божий Обранець!...

Минуло 42 роки з часу поховання. Дубовий гріб зотлів, але не зотлів спід труни, що стояла на дуже вогкій землі. Митрополиче Облачення все не зотліло, усе позосталося ціле: Омофор, Саккос, Поручі, Єпитрахиль, Палиця (Епігонат), Підсакосник, шовкова Вервиця. Цілий і Орлець, що був покладений в труну в ноги Святителеві.

Про все дали знати своєму Ростовському Митрополитові Арсену Мацієвичу (1742-1763).

Чутка про нетлінність тіла Святителя умить рознеслися по Ростову. Стали масами сходитися люди, Духовенство, монахи. І відразу ж стали творитися чуда від тіла Святителя, — недужі ставали здоровими!

Бог нового Святого послав!

Економ Генадій три дні розкопував, 18-21 вересня 1752 р. Ствердили, що тяжкі колоди, накидані безладно на гріб, зіпсули його. А одна колода розломала навіть гріб і порушила й тіло... Навіть "глава от выи составов мало отстала, уповательно — от тяжести насипавшейся земли и щорсу", писав Митрополит Арсеній

Мацієвич. А чотири пальці правиці були розторощені...¹

Вкінці зробили нового гроба, і 8-го жовтня переклали в нього тіло Святителя Димитрія. А 10 жовтня 1752-го року Митрополит Ростовський Арсеній Мацієвич докладно про все написав Святішому Синодові, і чекав дальших розпоряджень.

Усією справою в Ростові зайнявся Митрополит Арсеній Мацієвич. Він був родом українець волинцяк, народився р. 1697-го в родині Священика в м. Володимирі Волинському. Був великим противником церковної політики цариці Катерини II, за що вона тяжко покарала його й позбавила сану 1763-го року...

2. КАНОНІЗАЦІЯ СВЯТОГО ДИМИТРІЯ.

Справу Канонізації Святителя Димитрія Святий Синод вів довго, й докладно обслідував усю справу, перевіряв усі чуда. Наприкінці 1756-го року, 17 грудня Синод призначив Комісію з трьох осіб, і доручив їй виїхати в м. Ростов і дослідити справу Святителя на місці. У цю Комісію ввійшли: Митрополит Суздальський Сильвестр, Митрополит Ростовський Арсеній і Архимандрит Гавриїл. Тоді

---

1 Проф. Е. Голубинській: Історія канонізації Святыхъ, М. 1903 рік, ст. 476-484, зокрема ст. 477, 482 і 479.

ж було запропоновано, щоб Митрополит Арсеній склав докладного списку чуд, які сталися при гробі Святителя Димитрія. Такого списку Митрополит склав і вислав Синодові.

Синодальна Комісія прибула в Ростов 15 січня 1757-го року, і докладно оглянула Мощі Святителя Димитрія і перевірила оповідання про чудеса його, а їх було багато. І про все склала докладного акта.

У березні 1757-го року Святіший Синод докладно розглянув усю справу, і визнав Святителя Димитрія за Святого, і звернувся до цариці Лисавети, щоб вона дозволила оповістити про це по всій Церкві. Маніфестом від 1-го квітня 1757-го року цариця це дозволила.

А своїм наказом 15 квітня 1757-го року Синод поблагословив святкувати день 21 вересня, як день відкриття Мощів Святителя Димитрія (1752-го року). Обидва святкування — по всій Церкві щороку.

Канонізація Митрополита Ростовського Димитрія Туптала була першою канонізацією, яку поблагословив Священний Синод нового часу.²

---

2 Усю справу Канонізації Святителя Димитрія докладно розповідає проф. Е. Голубинський у своїй "Історії канонізації Святих в Руській Церкві" 1903 р., Москва, ст. 170-172. А на ст. 475-484 подані "Акти

Російська Церква була в великому утиску ще від царя Петра I, і були великі протестантські впливи. Усякі спроби Св. Синоду про канонізацію Святих царі відкрито спиняли.

3. ПЕРЕКЛАДЕННЯ МОЩІВ У НОВУ ТРУНУ.

Цариця Єлисавета Петрівна на свій кошт замовила нову срібну труну (раку) для Святителя Димитрія. Нова ця труна робилася в Петербурзі, і готова була ще в серпні 1758-го року, але цариця все не мала відповідного часу перекласти Мощі в нову труну. І нова срібна труна зберігалася перше в фортеці, а потім з 1759-го року віддана була в Олександро-Невську Лавру. І про неї забули...

На срібній труні вирізано, що Св. Димитрій, “написавши Життя Святих, сам до лику Святих удостоївся бути вписаним року 1754-го квітня 9 дня”.³ Написа склав славний російський письменник М. Ломоносов, що навчався один рік у Києві в Могиллянській Колегії, а тому був близький до українців. Але різчик зробив помилку в році канонізації: дав 1754, а треба 1757.

Перекладення Мощів Св. Митропо-

про відкриття Мощів Св. Димитрія Митрополита Ростовського” в оригіналах.

3. Є. Голубинський, ст. 172.

лита Димитрія відбулося 25 травня 1763-го року високо вчисто. До Ростова прибули Архиєреї, головно українці: Митрополит Новгородський Димитрій Сеченов, Архиєпископ Петербурзький Гавриїл Кременецький, Архиєпископ Крутицький Амвросій Зертис-Каменський, і багато Архимандритів. Цариця Катерина II прибула на Свято в п'ятницю 23-го травня 1763 р., а в неділю 25-го, разом з Архиєреями, переклала Мощі в нову труну.⁴

На Святі не був Митрополит Ростовський Арсен Мацієвич (20 літ був тут Митрополитом), бо цариця Катерина II безправно 14 квітня цього ж 1763--го року позбавила його сану й заслала на Соловки, — бо осмілювався виступати проти її безбожних поступків...

4. СЛУЖБА СВ. ДИМИТРІЮ Й ЖИТТЯ ЙОГО.

Новому Святому треба було конче скласти окрему Службу, і це зробив українець з Галичини Вонифатій Борецький, Архимандрит Толгського монастиря. Служба не вподобалась Митрополитові Ростовському Арсенієві. Тоді Арх. Борецький склав дру-

---

⁴ Свято докладно описує Є. Голубинський на ст. 172-174 у примітці.

гу Службу, але Митрополит відкинув і її.

Третю Службу написав Єпископ Переяславський Амвросій Зертис-Каменський, але її не прийняв Синод, і року 1758-го таки поблагословив до вжитку Службу Архимандрита Борецького,⁵ але з великими поправками Митрополита Арсенія, чому вона й вийшла друком у Москві 1758 року, як твір М. Арсена Мацієвича. Служба ця дуже часто перевидавалася: 1763, 1759, 1799 і ін. років.

Першу коротку біографію Митрополита Дмитрія Ростовського написав Митрополит теж Ростовський, Арсеній Мацієвич 1757-го року. Вона звалася: “Житіє іже во Святих Отця нашого Дмитрія, Митрополита Ростовського, Чудотворця”. Багато разів перевидавалася.

Другу біографію, повнішу й наукову, склав Архиепископ Чернігівський Филарет Гумилевський, — вона видрукувана в його праці: “Русские Святые”, яка вийшла в Чернігові 1861--1865 р., що кілька разів передруковувалась. Ця ж праця ввійшла в його “Житія Святых”, Спб. 1900 р. за місяць жовтень під 28 день.

Чутка про ново канонізованого Святого широко розійшлася по всій Україні, і тодішній український поет

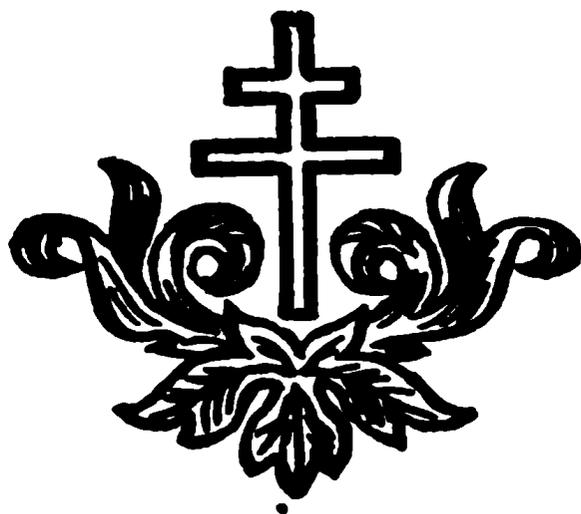
5 Є. Голубинський, ст. 173.

Матвій Холодович (1710-1780) склав вірші на честь нового Чудотворця, Димитрія Ростовського.⁶

Нетлінні Мощі Святителя Димитрія Тупталенка і сьогодні спочивають у місті Ростові, там же, де й раніше вони спочивали, — у монастирі Св. Якова.

---

6 М. Возняк: Історія української літератури, Львів, 1924 р., т. III ст. 333.

XVIII.

ЖИТТЄВИЙ ДОРІБОК СВЯТИТЕЛЯ ДИМИТРІЯ.

За все своє життя Митрополит Димитрій Тупталенко написав багато праць, і великих і малих, усе таких, що вони були конче потрібні для Церкви. Багато з цих праць не втратили своєї ваги і сьогодні.

Головні праці Святителя Димитрія були видані своєчасно, але не мало було й таких, які були видрукувані тільки по його смерті. І напевне не всі, — певне число праць Ростовського Святителя таки загинуло.

Року 1804-го в Москві випущено книгу: “Остальныя сочиненія Св. Димитрія, Митрополита Ростовського, Чудотворца, доселѣ свѣту еще неизвѣстныя”.¹ Ця книга ясно показує, що твори Святителя по сто літ чекали свого видання. Це все тому, що вони писані були не російською мовою, — їх треба було перше перекласти на мову російську, а з цим завжди був клопіт.

---

¹ Роспись російскимъ книгамъ, А. Смирдина, 1828 р. N 926.

Святитель Димитрій усе своє життя сильно любив письменницьку працю. Перед смертю Святитель писав: “Моєму санові належить проповідувати Слово Боже не тільки язиком, але й пишучою рукою”.²

Я подам тут короткий перегляд усіх праць Святителя Димитрія, як дорібок цілого трудящого його життя. Праці його ділю на шість груп, за їх змістом.

1. “Життя Святих”.

1. “Життя Святих” або “Четыї Мінеї” — це найголовніша всежиттєва праця Димитрія Туптала, якій він віддав 20 літ свого найкращого життя. Про цю працю я вже розповів вище, ст. 72-89.

Цю працю розпочала Київська Печерська Лавра, вона ж її багато разів видавала, вважаючи її своєю, — до 1759-го року “Життя Святих” виходили тільки в Києві, великого листового розміру.

Як ми вже вище бачили, року 1689-го вийшов том I, у складі 10+657 листів (лист — дві сторінки), р. 1695 — том II на 5+765 листів, р. 1700 — том III на 1+676 листів, і р. 1705 — том IV на 1+790 листів. Кожен том подавав опис “Життій Святих”

---

2 Сочиненія Св. Димитрія, том I ст. 519. Видання шосте.

на три місяці, з місяця вересня починаючи, бо так починається церковний рік. Чотири томи листового великого розміру мали 2905 листів чи 5810 сторінок.

Але ця високоцінна книга не мала спокійної доброї долі.

“Життя Святих” Св. Димитрія Ростовського з часу їх виходу друкувалися ввесь час і в Києві, і в Москві. У XVIII столітті вийшло 10 видань, у XIX столітті друк так само не спинявся.

Але з 1740 р. Святіший Синод рішуче заборонив друкувати ці “Життя” без виправлення мови й наголосів. Як я вище говорив, у мові Св. Митрополита Димитрія, як українця, повно українізмів, а наголоси розставлені всі українські. Мову Св. Димитрія, з наказу Св. Синоду, рано почали виправляти, щоб читач не знав, що Св. Димитрій писав по-українському...

А вже з 1740-го року розпочали систематично наказувати виправляти мову “Житій” на російську, так само ставити наголоси на словах тільки по-російському. Іншими словами, — Св. Димитрій писав своєю рідною українською мовою, а російська цензура дозволяла ще друкувати тільки по-російському. А необізнані читачі думають, ніби Св. Димитрій писав по-російському...

Але про все це докладно розказано вище, ст. 90-94.

Попит читачів на “Життя” був такий великий, що за сам XVIII вік було 10 їх видань. У Москві вони виходили в роках: 1759, 1762, 1764, 1767, 1782, 1789, 1805, 1815 і інші.³ Було багато видань ще й у віці XIX, а нове московське видання вийшло ще й року 1902-го.

Але всі видання з 1759-го року — уже пильно перекладені на російську ніби церковно-слов'янську мову.

2. Як я вище вже казав, сильно хотів Святий Димитрій видати й короткі “Життя Святих”, і розпочав їх складати ще р. 1699 в Новгородку Сіверському. Праця звалася: “Краткій мартиролог”. На жаль, написаний був тільки один місяць вересень, і праця позосталася незакінчена.

2. Праці богословські.

1. “Розиск (довідка) о бринской вірі”, дуже важлива й цінна праця, яку Святитель написав на потребу дня в 1708 і 1709 роках. Вийшла вона друком тільки аж року 1745-го. Про “Розиск” я вже розповів вище, ст. 113.

2. “Разсужденіе о Образі Божіі і

---

3 И. Чистовичъ: “Исторія С. Петербургской Академіи”, Спб. 1857 р., на ст. 27-32 подає багато тяжких фактів з виправлень і друку Житій Святих Митрополита Димитрія.

Подобіи в чоловіці”. Видрукувана р. 1707 в Москві, а потім передруковувалася в р.р. 1714, 1717 і ін. Це важливий полемічний труд проти тих, що за бороду життя своє клали. Пізніше вся ця праця приєднана до “Розиску”. Див. вище ст. 108-109.

3. Св. Димитрій написав короткого, але дуже глибокого Катихизиса, який сильно потрібний був тоді. Цей Катихизис був своєчасно виправлений у мові і видавався під різними назвами мовою російською. Напр. були видані: “Вопросы и краткіе отвѣты о Вѣрѣ и о прочемъ, необходимомъ для знанія христіанина” (Изъ Твореній Святителя Димитрія Ростовскаго). Видання 2. Москва, 1906 рік, 58 ст.

Катихизис Св. Димитрія високо цінний і глибокий, — це перший повний Катихизис по “Ісповіданні Віри” П. Могили 1645-го року. Цей Катихизис безумовно сильніший від Катихизису Митрополита Филарета (Дроздова) 1823-го року. У всякому разі М. Филарет багато використав Димитрієвого Катихизиса.

4. “Зерцало Православного Ісповідання”, вийшло 1807 року.⁴ Часто поєднується з іншими працями, напр. з “Отвіти о Вірі”. Це короткий Катихизис.

5. “О пресуществованні Евхаристіи”.

---

4 Роспись Смирдина, N 350.

Про час перетворення хліба й вина в Тіло й Кров Христову. Праця богословського змісту.

6. “Молитва ісповідання к Богу от человека, полагающего спасения начало”.⁵ Друковане в Москві 1785, 1795 і ін. років.

7. “Слово о Вірі і о четвероконечном Кресті”. Полемічний богословський твір.

3. Праці моральні.

1. “Апология в утolenie печали человека, сущого в біді”. Видане в Чернігові на 20 листах (40 ст.) 1700-го року. Пізніше багато раз передруковувалось у Чернігові, в роках 1716, 1771, 1779, 1786 і ін. Див. про цю “Апологию” в Нечаєва 1849 р. ст. 96.

2. “Алфавит Духовний”, Святителя Димитрія був видрукуваний у Києві 2 лютого 1710-го року на 4+192 лл. Подає він глибокі морально-релігійні науки. Власне, це сильна релігійна філософія, якої не знаходимо в інших авторів.

Опис книжки див. у Нечаєва 1849 р. ст. 103-104. М. Возняк у своїй Історії української літератури т. II ст. 177 змішує цю працю з працею “Духовна Ліствиця” Ісаї Копинського.

“Алфавит Духовний” багато раз перевидавався по всіх друкарнях, усе

---

5 Там само, N 350.

з київського видання 1710 р. Напр. у Чернігові 1747 р., у Москві 1799 р., у Петербурзі 1717, 1719, 1782, 1792, 1811 і ін.

3. “Духовная Грамота”, — це Тестамент, якого написав Святитель Дмитрій 1707 р. перед своїм упокоєнням. Ця Грамота часто видавалася окремо для релігійного читання і її читали зо слізьми.

4. Проповіді.

Про проповіді Святителя Дмитрія я розповідав вище, у розділі VIII. Старше видання, але не повне, проповідей Святителя Дмитрія вийшло в Москві 1786 р., в шости частинах. Воно мало такий заголовок: “Собраніє разних поучительних Слов і других сочиненій”, у додатку дано й Життя Святителя.

Наступне видання вийшло р. 1818-го, у 4 частинах.

Але проповіді Святителя Дмитрія не зібрані всі, і видаються звичайно російською мовою, а не так, як вони написані. Див про це цінні праці: Е. Барсов: “Слово Св. Дмитрія Ростовскаго на день Сошествія Св. Духа на украинском наречіи”, див. “Чтенія ОМУ” 1884 р. кн. II. Рукопис проповіді належав до архіву Титова. Див. ще цінну працю самого А. Титова: Проповѣди Святителя Дмитрія, Мит-

рополита Ростовскаго, на украинском нарѣчїи, М. 1909 р.

Уже в першому своєму творі “Руно орошенное” 1680 р. Димитрій умістив чимало проповідей, як вияснення до чуд.

5. Праці історичні.

1. “Чуда Пресвятія Богородиці от Образа в монастирі Ільїнском”. Це найперша праця ченця проповідника Дмитра Тупталенка, яка видрукувана в Новгороді Сіверському у квітні 1677 р. на 3+48 листах.

Цю працю о. Дмитро Тупталенко переробив і доповнив, і видав її в Чернігові 1680 р. під назвою “Руно Орошенное”. Це Руно було дуже популярне і мало аж 7 видань у Чернігові. А саме: 2 вид. р. 1683 на 7+110+1 листа, 3 вид. 1689 р. на 3+90+1 л., 4 вид. 1691 р. на 4+102 л., 5 вид. 1696 р. 24 квітня на 9+110 л., 6 вид. 1697 р. на 4+107 л. і 7 вид. на 4+107 л. 1702 р.

Усі ці видання докладно описав І. Огієнко у своїй статті: “Руно Орошенное Св. Димитрія Ростовського”, див. “Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету” т. I, 1920 р. Див. іще С. Маслов: “Правдиве та підроблене видання “Руна Орошенного” 1702-го року, див. його “Етюди” 1925 р. ч. 4.

2. “Літопись іже во святых Отця

нашого Димитрія, Митрополита Ростовського, новоявленного Чудотворця, сказующая діянія от начала миробитія до Рождества Христова". Зібрано з Божественного Писання, із різних Хронографів і історіографів: прецьких, слов'янських, римських, польських, єврейських і інших. З додатком Боговгодного Життя цього Святителя, Духовної Грамоти, Келейних Записок і гравірованого його портрета. Видав Фома Розанов.⁶ Це видання третє, "зо списку, звіреного з оригіналом, написаним власною рукою Святителя, за дозволом Св. Правит. Синода і за одобренням Московської цензури. У Москві, друкарня Ридигера й Клаудія, 1799-1800 р.р. Вісімка. Дві частині. Ч. I 392 ст., ч. II 426+91 ст.

Уперше Літопис виданий був у Москві 1784 р. на 519 ст., з додатком "Келейного Літопису".

Друге видання вийшло "з правдивого оригіналу, писаного власною рукою Святителя", видав Василь Сопиков 1796 р., ч. I 328 ст., ч. II 418 ст. До цього додано Житіє Святителя, Духовна Грамота, Келейні Записки та гравірований портрет.⁷

---

⁶ Це повний заголовок, поданий у "Книги гражданской печати XVIII в.", Київ, 1956 рік № 662, та в Смирдина 1828 р. № 9809.

⁷ Книги гражданской печати XVIII века, Київ, 1956 р. ст. 71.

Про потребу цієї праці сам Святитель писав: “Згадую, як у нашій малоросійській землі трудно знайти слов'янську Біблію, і мало хто в Духовенства знає порядок Біблійних історій, щó коли діялося, — ось тому я хочу подати тут коротку біблійну історію, книжицю не дуже велику, щоб кожен міг її дешево собі набути”.⁸

Книга часто видавалася під назвою “Келейний Літопис”, і мала багато моральних навчань. Є в ній сильні місця проти сучасних непорядків.⁹

Про значення цього “Літописця” див. далі в розділі ХХ. 2.

“Літописець” позостався незакінченим, і за життя Святителя виданий не був. Але сильно ширився в рукописах.

Найпершим і найціннішим джерелом для Димитрієвого “Літописа” була стара книга, що зветься “Хронограф”, — ця книжка безумовно була в руках Святителя Димитрія. Пізніше Архимандрит Ярославського монастиря десь року 1795-го продав графу Мусіну-Пушкіну знаменитого Хронографа ч. 323, в якому містилося і “Слово о полку Ігоревім”. Не виклю-

---

8 С. Соловьевъ, кн. IV ст. 23.

9 Про цю працю див. А. Титовъ: Келейный Лѣтописецъ Св. Димитрія, Митрополита Ростовскаго, “Библ. Записки” 1892 р. ч. 6, — це опис праці за рукописом XVIII століття.

чено, що цей Хронограф належав бібліотеці Митрополита Димитрія Ростовського. І ходила сильна чутка, що весь цей рукопис був написаний рукою Св. Димитрія.¹⁰ Див. ст. 119.

3. Святитель Димитрій довгі роки провадив свій денник, цебто щоденні записи. Вони в нього озаголовлені “Діяріуш” чи Діярій”. Писав їх Святитель мовою українською, але видані вони в перекладі мовою російською.

Ось заголовки другого видання в Москві 1781-го року: “Дневные Записки Св. Чудотворца Димитрія, Митрополита Ростовскаго, издания с собственноручно писанной им книги, находящейся в Киевопечерской библиотекѣ”, на ст. 112.¹¹

Про “Діяріюша” писали: С. К-чъ: Мнимо найденный дневник Святителя Димитрия Ростовскаго, “Кіев. Старица” 1884 р., том III.

4. “Каталог російских Митрополитов”. Це спис Митрополитів Київських.

6. Збір творів Святителя.

Зацікавленість творами Святителя Димитрія ніколи не спинялася, і вони

---

10 М. Грушевський: Історія української літератури, т. II ст. 167-169.

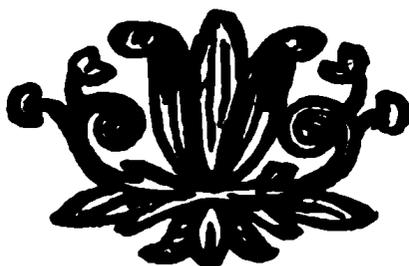
11 У Смирдина N855. В “Книги гражд. печати” N659.

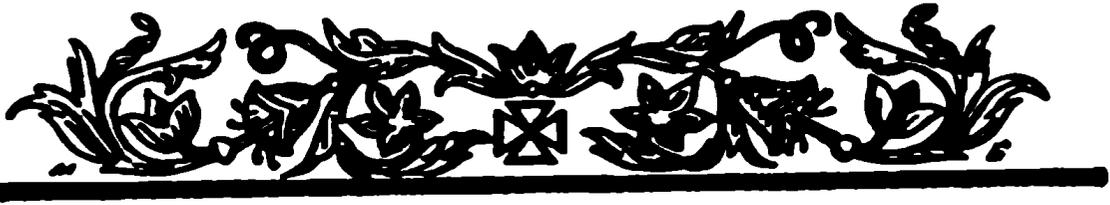
часто виходили то окремими творами, то збіркою всіх разом увесь вік XVIII і вік XIX. Нічиїх творів так часто не перевидавали, як Святителя Димитрія, — вони панували в XVIII і XIX віках.

У Москві видано було вперше “Собраніє сочиненій Св. Димитрія, Митрополита Ростовскаго” в р.р. 1738-1742. Це саме було перевидане в рр. 1749 і 1786.

У XIX віці було друге видання рр. 1805-1807. Видавалося й далі, і вишло й шосте видання.

Кожен дослідник, коли писав про Святителя Димитрія, звичайно писав і про його праці. Але більший огляд праць подають: В. Нечаєв: Святий Димитрій, Митрополит Ростовській, М. 1849 р. — М. Попов: Святитель Димитрій Ростовській и его труды, Спб. 1910 р. — Титов Ф.: Неизданныя сочиненія Св. Димитрія Митрополита Ростовскаго, “Душеполезное Чтеніє” 1910 р. кн. V. Ці дослідники звертали велику увагу і на розгляд праць Св. Димитрія.

ХІХ.

МОВА ТВОРІВ СВЯТИТЕЛЯ ДИМИТРІЯ.

1. СВЯТИТЕЛЬ ДИМИТРІЙ ПИСАВ РІДНОЮ ЛІТЕРАТУРНОЮ МОВОЮ.

Мова, якою писав Святитель Димитрій свої твори, принесла і йому, і його творам багато клопоту.

Святитель Димитрій, як учень Києво-Могилянської колегії, добре знав мови: латинську, грецьку, польську, але своїх праць цими мовами ніколи не писав, — писав тільки своєю рідною тодішньою літературною мовою. У приватному листуванні Митрополит часом уживав і латинської мови, але творів своїх нею не писав.

Російської мови о. Димитрій добре таки ніколи не навчився, і в його працях завжди повно українізмів. Та це було зовсім нормальним на той час.

Святитель Димитрій родом був українець з Київщини. Українську мову він добре знав з дитячих літ, і шанував її все своє життя. Наука в Могилянській Колегії провадилася мовою церковнослов'янською, живою

українською мовою та мовою латинською.

Будучий Святитель виховувався в оточенні патріотичного українського Духовенства, яке свою рідну мову ставило дуже високо й шанувало її.

Перші свої твори Ігумен Димитрій писав у Чернігові тодішньою українською літературною мовою, цебто живою українською мовою з додатком слів церковно-слов'янських.

“Чуда” 1677-го року, перероблені р. 1680-го на “Руно Орошенное”, писані доброю тодішньою літературною мовою. Так само свої проповіді української доби Ігумен Димитрій виголошував і писав українською живою мовою, чому вони й мали великий успіх у слухачів.

Ось зразок мови о. Дмитра Тупталенка з його “Чуд” 1677-го року (подаю правописом сучасним): “Лаврін Опанасенко, обиватель Черніговський, одишол бил розуму, і — яко есть звичай безрозумним, — бігал поночі, котрого, в еден час ведле ріки утопитися хотячого, поймано. А егда был шприпроважен пред Чудотворный Образ Пресвятої Богородиці, котрая наставляет к разуму Божественному всіх, ораз пришол ку собі, і, набивши совершенного розуму, здорово повернув до дому, хвалячи

Бога и Богородицу, вразумившую его".¹

Це початкова літературна мова о. Ігумена Тупталенка, — так він писав, так він і проповідував.

Святитель вів свого приватного Денника чи Діяріюша, звичайно українською мовою. Приватне своє листування аж до смерти провадив своєю рідною мовою. Духовні вірші, яких немало написав о. Дмитрій, мають у своїй мові багато живих українських слів.

2. НАУКА ПРО ТРИ СТИЛІ.

У Київській Могилянській Колегії здавна запанувала наука про три стилі, як належить писати твори: стиль високий, стиль середній і стиль простий, залежно від змісту твору. І залежно від змісту твору їх писали чи мовою простою, цебто живою, чи мовою високого стилю — новою церковнослов'янською.

Великий письменник і науковець російський М. Ломоносов один рік навчався в Києві в Колегії, і звідси виніс в Росію свою науку про три стилі в літературі.² У всякому разі за

---

1 "Чуда" 1677 р. лист 19.

2 А. П. Кадлубовській: Обь источникахъ Ломоносовскаго ученія о трехъ стиляхъ, див. "Сборникъ въ честь Дринова", Харків, 1908 р., ст. 83-89.

того часу ще не розуміли свою живу мову, як розуміємо ми її тепер — як головний чинник окремішності нації. Мова була залежна від змісту твору.

3. ТОГОЧАСНА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

Нова літературна мова в Україні почала творитися з половини XVI-го віку. До того часу літературною мовою панувала головна мова т. зв. “церковно-слов'янська”, що була богослужбовою мовою в Церкві. Панувала основна думка: літературною мовою мусить бути мова церковна.

Але з половини XVI ст. ця думка в Україні була рішуче розбита, — мова літературна відділилася від мови церковної. І в самій Церкві мова рішуче поділилася на мову богослужбову й мову церковну. Богослужбовою мовою правилися Богослужби, і це була, власне, відновлена старослов'янська мова, яку вірні розуміли все менше й менше. Але поза цією мовою була мова церковна взагалі: мова проповідей, листування, зносин, — це була жива українська мова.³

Так само й мова літературна в Україні почала наближуватися до живої все більше та більше, і вже було ясно видно, що це не мова богослуж-

---

3 Про все це див. докладно в І. Огієнко: Українська літературна мова XVI ст., Варшава, 1930 р., том I ст. 72-143.

бова. Стали появлятися й переклади Святого Писання на нову українську літературну мову.

І в другій половині XVII віку в розвої літературної мови в Україні вивторилося дві основні течії.

Нова течія, так би сказати ліберальна, стала писати живою тодішньою українською мовою. Ця течія не рвала зовсім з старою церковно-слов'янською мовою, але вживала її мало. Основою літературної мови стала тоді таки жива тодішня українська мова. У літературній мові появилося багато слів польських, стали вживатися й слова іншомовні європейські. Цією мовою стали писати свої твори й деякі письменники, напр. Кирило Транквіліон Ставровецький, Антоній Радивиловський, Іван Вишенський і ін. У Великому Требнику 1646-го року Митрополита Петра Могили все по-за богослужбовими текстами подане вже українською мовою.

На чолі цієї течії в літературі України став проф. і Ігумен, пізніше Архимандрит Іоаникій Галатовський († у січні 1688 р.). Усі свої твори він писав прекрасною українською тодішньою мовою. Писав він дуже багато, і став стовпом української літературної мови XVII віку.

Друга течія стояла за церковно-слов'янську мову в літературі, і нею й писали. На чолі цих письменників

стояв Архиепископ Чернігівський Лазар Баранович. Так писало багато письменників, напр. Інокентій Гізель і ін. Але їхня мова не була чиста церковно-слов'янська мова, — в ній було багато живих українських слів. Це була нова київська чи українська церковно-слов'янська мова, з багатьма живими додатками. Вимова цієї церковної мови була по всій Україні своя українська, наголоси всі були українські, напр.: хва́ла, ім'я́, о ца́рю, глагола́ти, совітовáти, плем'я́, вéзде, діла́ніє, бесідовáніє, божествéнний, милості́вий, сподобі́ і т. ін.

Це була мова високого стилю, як навчали в Могилянській Колегії, цієї ж мови навчали й по школах. Ті письменники, що переїхали в Росію, писали такою ж мовою і в новій своїй батьківщині. Напр. так писали Семен Полоцький, Єпифаній Славинецький, Стефан Яворський, Іван Максимович і десятки інших. Ця мова часто зветься “слов'яно-руською”, а вираз “руською” приймається як українською.

Ось на фоні цього треба сприймати й мову Святителя Димитрія, — він писав мовою високого стилю, цебто новою українською церковно-слов'янською мовою, в якій було багато живих українських ознак. А часом він на полях своїх праць робив українські пояснення. Напр. у його “Руні Оро-

шенному” 1683 р. у чуді 19 слово “скважнею” пояснено “щілиною”.

Цю нову слов'яно-українську мову Святитель Димитрій знав найкраще від усіх в Україні. Проф. Ф. Буслаєв пише: “У стройності мови, хоч і штучної, але цілком згідної з вимогами граматики ХVІІ в., в великій чистоті слов'яно-руської мови, звільненої від полонізмів, а найбільше в високій літературній талановитості автора слід бачити причину, чому стиль Димитрія Ростовського був признаний за зразковий церковно-слов'янський”.⁴

Те саме повторює й історик А. Трачевський: Мова Димитрія Ростовського — “кращий зразок нової церковно-слов'янської мови”.⁵

Ось зразок мови Святителя з його “Комедії на Різдво Христове”, що була виставлена в Ростові 4-го січня 1704-го року. З епілогу драми (подаю без зміни правопису):

“Показавши измѣну міра сего
лестну
тебѣ, слышателиви нашему пречестну,
за любовные слухи всѣмъ
благодарствуемъ,
такожде нарожденнымъ Христомъ
привѣтствуемъ.

---

4 Историческая Христоматія, М. 1861 р. ст. 1310.

5 Русская история, 1895 р. т. II ст. 364.

Читання чи вимова такого письма високого стилю від віку була своя українська, напр. завжди:

Ѣ читали як українське і

і, и читали як українське и, а це робило мову своєю.⁶ Наголос (акцент) по всіх книжках завжди був тільки свій український, напр.: зіло, божественний, милостивий, зёмний, юноша, похва́ла, ім'я, малій, бо́льний, зёрно, глагола́ти, глаголю́ і т. ін.⁷ Усе це робило церковно-слов'янську мову зрозумілішою й своєю.

Взагалі тут треба рішуче підкреслити, що ввесь час була своя церковно-слов'янська мова українського характеру (“ізводу”), яка сильно відрізнялася від церковно-слов'янської мови ізводу російського, що панувала в Росії.⁸

Свої “Життя Святих” Ігумен Дмитрій Тупталенко мав писати тільки стилем високим, цебто за загально-

---

6 Проф. Ів. Огієнко: Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці. Варшава, “Елпіс”, 1926 р. т. I ст. 9-32.

7 М. Іларіон: Український літературний наголос, Вінніпег, 1952 р.

8 Проф. Ів. Огієнко: Історія церковно-слов'янської мови, Варшава, “Елпіс” 1931 р. т. V ст. 20-38. Його ж: Język cerkiewno-słowiański na Litwie i w Polsce w wiekach XV-XVIII, “Prace Filologiczne”, Варшава, 1929 р. т. XIV ст. 525-543.

прийнятою звичкою того часу. І так він і писав: писав новою церковно-слов'янською мовою з великою домішкою слів українських.

Тодішній правопис вимагав ставити на кожному слові (крім слів односкладових) його наголос, і о. Тупталенко наголоси ставив завжди українські.

Науку про три стилі, якої пильно навчали в Києво-Могилянській Колегії, треба конче брати на увагу, бо цієї науки українські письменники трималися і міцно, і дуже довго. Тримався її і Святитель Димитрій.

5. ВИПРАВЛЕННЯ МОВИ СВЯТИТЕЛЯ НА РОСІЙСЬКУ.

Ось такою мовою і вийшов року 1689-го перший том "Житій Святих". Патріярх Московський Яким, а за ним і всі, хто української мови не знав, і диву далися, і гнівалися: що це за мова? Наступний Патріярх Адріян добре знав, у чому справа: це ж мова Київської Церкви, і був зовсім спокійний до неї.

Але Петро I усе нівелював: мусить бути єдина Росія, неподільна і в мові своїй. На Київську Колегію посилалися накази навчати студентів вимовляти так, як в Росії читають, а не за своїм звичаєм. І стали силою заводити читати по-російському:

ѣ як е
и як і.⁹

Плутанина вийшла неймовірна, і вона тяглася більше ста літ: насильне перероблення церковно-слов'янської мови українського характеру (ізводу) на російський.

Ігумен Д. Тупталенко продовжував писати свої “Четы Мінеї” таки українською церковно-слов'янською мовою з чисто українськими наголосами, і так р. 1705-го закінчив усю свою велику працю, томи I-IV (12 місяців).

Але по впокоєнні автора, як ми вище бачили, цілих довгих десять літ точилася запекла війна: якою мовою далі видавати твори Святителя Дмитрія. У той час українська мова по-малу сходила на наріччя, та й ще простонародне, “хохлацьке”. Випускати твори так, як Святитель писав, було спокусливо для читачів, спокусливо й для московської національної політики.

І вирішили: усі твори Святителя Дмитрія перекладати на російську, а в оригіналах їх не друкувати...¹⁰ На-

---

9 Проф. І. Огієнко: Українська культура, Київ, 1918 рік.

10 Барсовъ Е.: Слово Св. Дмитрія Ростовскаго на день Сошествія Св. Духа на украинскомъ нарѣчїи, “Чтенія Об. Моск. Ун.” 1884 р. кн. II. — А. Титовъ: Проповѣди Святителя Дмитрія, Митрополита Рос-

голоси стали розставляти тільки російські.¹¹

6. ПИСЬМЕННОЦЬКА ТРАГЕДІЯ СВЯТИТЕЛЯ ДИМИТРІЯ.

І багато рукописів Святителя, які він писав українською мовою, позникали, — із його проповідей збереглося тільки 8, писаних живою мовою українською.

І вкінці сталося те, що ми маємо: московські видання творів Святителя Димитрія не мають одного тексту, бо їх при кожному виданні все виправляли на російську...

Звичайно, колись постане питання видати твори Святителя Димитрія так, як вони були написані, — мовою українською. Це завдання Української Церкви.

Деякі твори Святителя Димитрія, як, напр., “Життя Святих” мали в собі сильну й велику моральну науку. Твори широко розходились, охоче читались. Але мова їх помалу ставала чужою для українського читача, і то-

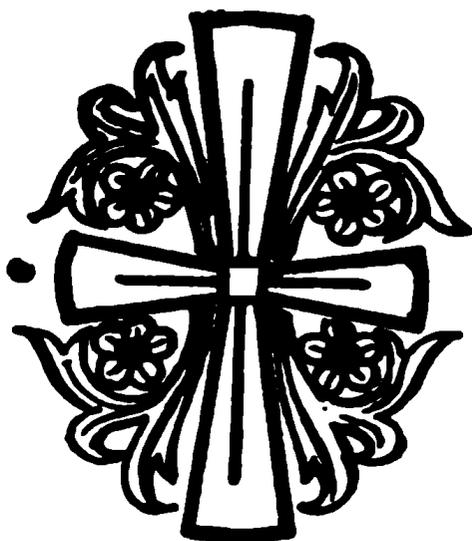

товського, на українскомъ нарѣчїи, Москва, 1909 рік.

11 Писання Святителя Димитрія видавали все буквами кирилівськими. “Книги гражданской печати XVIII века” (Київ, 1956 р.) на ст. 71 подають тільки дві праці Святителя: “Дневные Записки” та “Лѣтопись”, що в XVIII ст. були видані гражданкою.

му не могли мати на нього повного впливу. І велике християнізаційне джерело не було належно використане для свого народу...

Взагалі доля Святителя Димитрія, як українського письменника, глибоко трагічна...

XX.

ЗНАЧЕННЯ СВЯТИТЕЛЯ ДИМИТРІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКВІ І В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ.

1. ВЕЛИКИЙ СИН УКРАЇНИ.

Святитель Димитрій Туптало — це великий і невтомний працівник на ниві Господній, а тим самим і в культурі українській. Час, коли жив і працював Святитель Димитрій — це дуже важливий час в історії України, коли вирішувалася остаточна доля її. Святитель брав участь у всьому, зо всіма, хто керував Україною чи її духовим життям, він був у близьких стосунках.

Опис життя Святителя Димитрія, це опис одного з тих, що будували Українську Православну Церкву та її духову культуру. Святитель позоставив по собі труди й діла, яких Українська Церква й український народ повіки не забудуть.

Головна праця Святителя — це його “Життя Святих”, і на неї він віддав усе своє життя. Власне ця праця пішла до всіх слов'янських народів, і

до сьогоднішнього дня вона скрізь невмируща. І це вона відкрила славою своєю і Україну, і Українську Церкву, і український народ.

І в цьому значення Святителя: його праця була на велику славу і народові, і Церкві. За свого часу він був найціннішою культурною людиною в Україні.

Україна знає великих своїх працівників що пів віку: Костянтин Острозький († 1608), Митрополит Петро Могила († 1648), Митрополит Димитрій Туптало († 1709). Але коли перші два були багаті й мали багато помічників у своїй національній праці, Святитель Туптало був бідак, якого й поховати не було за що, і не мав жодних помічників у своїй великій праці...

Святитель Димитрій Туптало, як людина високої освіти, був прихильником і західньої освіти. В одному з творів своїх він писав: “Хвалю добрий звичай теперішнього часу, що багато-хто вдаються до інших держав ради науки, і вертаються навченими. Навчатися тільки в себе — то мало, треба побувати і в чужих краях”.¹

Історик Трачевський підкреслює, що “в творах Димитрія Ростовського, як у проповідях його і в драмах, пов-

---

¹ Шляпкин: Св. Димитрій Ростовскій, 1891 р.

них чуття і образів, уже стільки світського, що для цілковитого розриву з давньою Руссю оставалося” небагато. Святитель овіжив на західне навіть іконопис.²

Видавці твору Святителя: “Разсужденіє о Образі Божіи” 1714 року так писали у Вступі: “Димитрій, Преосвященный Митрополит Ростовскій и Ярославскій, мужъ благочестія и разума исполненъ, о немъ же свидѣтельствуютъ труды его въ Четъихъ Минеяхъ и въ различныхъ поученіяхъ сотворенныя”.³

Так само високо ставлять нашого Святителя й інші вчені. Історик М. Костомарів пише: “Св. Димитрій, з походження українець, займає одне з найблискучіших місць серед київських учених, які ширили в Росії освіту, що почав її Петро Могила”.*

Проф. Казанської Духовної Академії А. Преображенський пише про Святителя Димитрія (звичаем російським зачислюючи його до росіян): “Ім’я Святителя вічними літерами вписане як в історію Російської Церкви, так і в історію правдивої православної культури”. Святитель — це

---

2 Історія Росії, т. II ст. 364 і 382.

3 Є. Голубинський: Канонізація, ст. 477.

* Русская история въ жизнеописаніяхъ, Спб. 1886 р. т. II ст. 519.

“могутній богатир Руської Церкви”, це “ясна зоря, що прийшла з Києва”, “Російській духовній освіті Святитель приніс незабутні послуги”, “він був правдивою фортецею православної думки в тяжкий час XVIII століття”. “Святитель має повне право вважатися одним з найбільше впливових виховників найсвітліших, найгуманніших рис нашого національного Благочестя”.

“Ім’я Св. Димитрія вписане невідчужливо літерами як в історію Російської Церкви, так і в історію правдивої православної культури... Багато часу минуло з дня упокоєння Св. Димитрія, але не затемнився духовно-величний образ могутнього богатиря Церкви... Це була “ясна зоря, що прийшла з Києва”... Він став відомий на всю Росію, і був найвпливовішим виховником найсвітліших, найгуманніших рис нашого Благочестя...”⁴ Благочестя — це Православіє.

“За жорстокої доби Петрових новин — каже він ще — Святитель був охоронцем вікового добра Св. Руси, живої, любовної й милосердної Православної Віри”.⁵

Так високо ставить нашого Святителя проф. о. А. Преображенський.

---

4 Св. Димитрій Ростовській, какъ проповѣдникъ, Казань, 1909 р., ст. 3-4.

5 Там само, ст. 5.

2. НАУКОВА ГЛИБИНА ДИМИТРІЯ ТУПТАЛЕНКА.

Святитель Димитрій Туптало був для свого часу великим і глибоким ученим. І за щó б він не брався, усе писав з науковим углибленням. У свої такі праці, як “Життя Святих” або “Розиск про Бринську віру” Святитель уклав багато наукового поглиблення.

Те саме бачимо і по інших його працях. Так, у “Келейному Літопису” Святитель перший підняв справу, що наша хронологія невідповідна. Він ясно бачив, що наше літочислення поплутане, і перший спробував вияснити її. Це була велика заслуга Святителя в царині історії. Свою працю Митрополит давав читати вченим мужам, а вони йому вказали, що це ще не історія, а те, що Святитель по-зоставляє без розрішення рік Різдва Христового, це буде спокусою для розкольників...

На це Святитель відповів: “Так, це справді не історія, а тільки оглав будучої історії, в якій буде не сумнівне, але будуть показані помилки, в яких наші вперто стоять.

“А щодо спокуси розкольників, то мені й хочеться показати, що в нас неправильне літочислення на основі хронографів. Чому грецькі хронографи не згідні з думкою наших? Чи ж то про таку незгоду мовчати, і

що ложне, того не виявляти і мирволити людській упертості? А щодо розкольників, то їм ніхто нічим не догодить: вони спокушуються і добрими, і корисними, і святими речами!”⁶

Як же глибоко Святитель Туптало поставив справу хронології! І як знаємо, наука пізніше докладно довела, що наше літочислення помилкове, на чотири роки спізнене.

Історики все підкреслюють критичний характер “Літопису”. А Трачевський особливо підкреслює, що наш Святитель “почав правдивий Літопис, в якому висловив сумнів у році народження Христа”.⁷

Це була дуже цінна перша спроба дати історію світу, головню біблійну, від початку світу і до Ісуса Христа. На жаль, вона не закінчена, — доведена до боротьби Якова з Богом.

Академік А. Пипін у своїй “Історії русской літератури” т. II ст. 391 пише про цю працю: “Ніхто з московських книжників не був у стані на такий труд”.⁸

Дуже високо ставить цю працю і перший наш історик літератури Митрополит Київський Євгеній Болховитинів. Він пише, що коли б ця праця

---

6 Там само, кн. IV ст. 23.

7 Русская история, Спб. 1895 р., видання друге, т. II ст. 132.

8 Том II ст. 391.

була закінчена, то вона була б “єдиною для біблійної історії в нашій церковній літературі”⁹

Науковий світогляд Святителя Дмитрія був дуже широким. Навіть у своїм приватнім листуванні о. Туптало цитує Віргілія, Ювенана, Марціала, Авзонія й інших. А в його приватній бібліотеці були твори Бекона Веруламського, “чи не вперше в Московській Русі”.¹⁰

3. СВЯТИТЕЛЬ ДИМИТРІЙ ЯК ФІЛОСОФ.

Святитель Дмитрій був глибокий мислитель, першорядний філософ. Його філософія базується головною на Святому Писанні, — це основа всіх його роздумувань.

Святитель — глибокий логік. Розум у нього гострий і проникливий, — у всьому він знаходить причину.

Коли зібрати всі твори Святителя й відповідно їх розкласти, — перед нами відкривається велика філософська система, глибокий розум, який правдиво навчає людину, як їй жити на цьому світі, щоб пізнати Господа й злитися з Ним.

І треба тільки дивуватися, чому його соплеменик Григорій Сковоро-

---

9 Словарь историческій, вид. 2, 1827 р., про Дмитрія ст. 116-137.

10 Проф. о. А. Преображенскій: Св. Дмитрій Ростовскій, 1905 р., ст. 4.

да здобув собі признання філософа, а Дмитро Тупталенко з цього погляду забутий. Причина хіба така: Григорій Сковорода свою науку міг провадити в життя, а о. Тупталенкові духовний сан його не давав змоги це робити.

По смерті Святителя року 1710-го в Києві вийшов його твір: “Алфавит Духовний”. Це глибоко філософський труд, але написаний зовсім ясно. Це поважна книжка на тему, як жити в цьому світі, щоб досягнути найвищого духовного стану, — зіллятися з Господом. Це твір з 33 розділів (за числом років життя Ісуса Христа), а кожен розділ з 10 параграфів. Книжка розрахована на те, щоб читач бодай один розділ прочитав щоденно. “Алфавіт”, хоч простий, але глибоко філософський, нагадує “Наслідування Христу” Фоми Аквінського. Цей твір Святителя Дмитра — найглибший філософський твір у всій нашій літературі, включаючи в них і твори Григорія Сковороди.

Твір цей багато раз перевидавався, звичайно, в перекладі на російську мову.¹¹ Фома Аквінський у перекладі

---

11 У мене під рукою видання Афонського Пантелеймонового монастиря, 1901 р., у перекладі на російську Єпископа Юстина, 276 сторінок. У “Вірі й Культурі” за 1959 рік ч. 7 я подав уривок з цього твору в моєму перекладі на українську мову.

на українську мову в нас вийшов (переклала Наталена Королева), а про свого власного великого філософа Дмитрія Туптала українці забули.

На жаль, оригіналу цього твору, здається, вже не маємо, а маємо тільки російський переклад. Постійна трагедія з творами Святителя Туптала!

4. ТРАГЕДІЯ ВЕЛИКОГО УКРАЇНЦЯ.

Але, скажемо, в Костянтина Острозького ніхто не відбирає його національної приналежності, тоді як з Святителя Дмитрія двісті літ уже уперто роблять росіянина, і всю його величезну культурну працю відбирають від українського народу...

Велика трагедія вірного сина України...

Бож це не Святитель винний у тому, що його твори поперекладали на мову російську й видають їх за культурні цінності російські. І не Святитель винний у тому, що його, українського патріота, росіяни обманно зробили росіянином. І не Святитель винний у тому, що його, Святого українського, фальшиво записують до Святих самої Російської Церкви...

Як письменник, як людина, навіть як Святий Дмитро Туптало переживав і переживає велику трагедію...

Навіть тепер “Большая Сов. Энциклопедия” в “Алфавитному указателі” том I ст. 351 подає: Димитрій Ростовский — русскій церковный писатель”...

Характером своїм Святитель Димитрій не відповідав тій ролі, яка йому випала в Росії. Але тихо ніс важкого тягара, якого наклали на нього. “Лагідна, про себе забуваюча натура, — каже історик А. Трачевський, — опікун скривджених та нещасних, великий постник, Димитрій моральним життям і впливами стояв вище за всіх: Церква зарахувала його до Хору Святих”.

“Але час був такий, що цей від народження монах став найкориснішим членом суспільства, як рідкий зразок освітнього добродійства”.

“Він був одним з найталановитіших і найосвіченіших вихованців Могилянської Колегії. Цей козацький син з 18-ти літ “поклав на себе послух”: показувати народові дорогу живим словом, щирим пером і поширенням освіти”.¹²

Так високо оцінює нашого Святителя славний історик Олександр Семенович Трачевський (1838-1906), — українець по праці, проф. Одеського Університету.

---

12 Русская история, Спб. 1895 р. т. II ст 132, видання друге.

5. СВЯТИТЕЛЬ МУСІВ ПОКИНУТИ УКРАЇНУ НЕ З ВОЛІ СВОЄІ.

Опис життя Святителя Туптала, це опис класичного українського трудящого духового робітника на ниві Господній. Він усі сили свої віддавав на працю для Української Церкви, а тим і для українського народу. Але на кінці свого життя (1700-1709), коли досвід та ум були в нього найбільші, мусів скоритися грізному й жорстокому цареві Петрові й їхати на Сибір. І тільки випадок допоміг, що глибоко освічену людину, людину високого духа не запроторили в сибірські тайги, але віддали в Ростов, до мері, у бринські ліси...

Життя Святителя Туптала — це життя довгих десятків подібних великих українців до нього і по ньому, яких обставини або насильний царський наказ гнав на далеку північ, у чужу Росію, — і вони найкращі сили свої й найкращі літа віддавали на освіту чужого народу, у чужих обставинах, у чужому оточенні...

І їх, українських Святителів, часто в Московії катували, розстригали, замурували в каземати-в'язниці на віки, мечем голову сікли, — бо вони де б не були, боронили волю Святої Православної Церкви, стояли за Неї, життя своє віддавали за Неї!...

Духовенство в Росії було тоді темне, неосвічене, а народ ще темніший.

Вище ми показали, якою була Ростовська Митрополія, коли на неї прийшов Святитель Димитрій, — “у такому сумному стані була тоді більша частина великоруських Єпархій”,¹³ свідчить російський учений. І туди силою гнали українських Святителів.

Для прикладу покажу тут, як за того часу сам цар Петро рядив призначенням Архиєреїв на російські Єпархії. Року 1700-го Митрополит Київський Варлаам Ясинський прислав у Москву Ігумена Никольського Пустинського монастиря в Києві Стефана Яворського, разом з Ігуменом Михайлівського монастиря Захарієм Корниловичем, і просив Патріярха Адріяна, щоб він висвятив одного з них на нову Переяславську (українську) Єпархію.

Цар Петро відразу побачив велику духову силу в Ігумені Стефані, і наказав висвятити його на Митрополита Рязанського, бо попередній Митрополит пішов на спокій через старість та недугу.

Ігумен Стефан став рішуче відмовлятися, але Патріярх його відмови не прийняв, і призначив хиротонію на 16 березня.

---

13 Е. Поселянинъ: Русская Церковь и русские подвижники XVIII вѣка, Спб. 1905 р. ст. 39.

Настав день хиротонії, послали на Малоросійське Подвір'я в Москві привезти кандидата, — але його не застали там: ніби поїхав у Донський монастир... Послали туди, — не хоче їхати...

А дзвони в Кремлі дзвонять та й дзвонять уже дві години... Скликають народ на висвячення нового Митрополита.

Послали знову в Донський монастир, але Ігумен Стефан рішуче зрікся їхати на хиротонію: "Не можу бути Архиєреєм!"

Патріярх наказав нікуди не випускати Іг. Стефана, і послав до царя Петра, що робити. Петро запитався о. Стефана, чому він таке робить. І Ігумен відповів, що Митрополит Київський наказав йому вернутися і не кидати його в старості та в недугах... А крім того йому не дано часу приготувитися на такий високий сан...

Цар Петро наказав негайно таки висвятити о. Стефана...¹⁴

Насильно пересаджений на північ творити Російську Церкву й культуру, ограбований і оголений, Святитель Димитрій згинув у найтяжчих обставинах... І навіть не поховали достойно Святителя: на труну його накидали здоровенних тяжких колод, а одна з них пробила труну і трохи відірвала Святителеву голову від

---

14 Соловйов, кн. III ст. 1361.

шиї, чи, як каже офіційний протокол 1752 р. “глава от выи составов мало отстала, уповательно от тяжести насипавшейся земли и щору”...¹⁵

Още і все, чого заслужився великий український син і Святий Святитель Димитрій: тяжкі колоди на труну й на тіло...

6. АКАДЕМІК А. ПИПІН ПРО СВЯТИТЕЛЯ.

Великий російський учений, член Академії Наук А. Н. Пипін так оцінює нашого Святителя Димитрія. Він каже, розповівши про некультурний стан російського Духовенства: “Від московської “науки”, від церковного фанатизму, ворожого до науки, упертого застою, морального одичавіння й ожорсточення історик може з полегченням перейти до особи, якої характер носить інші риси, риси м’якої вдачі, християнської добродушності, старанного книжного труду не в царині злобного схоластичного спору, а в царині мирної легенди, християнського навчання, а також науки, поскільки вона тоді була доступною, — такою була в загальних рисах особа Данила Туптала, пізніше Св. Димитрія Ростовського”.¹⁶

---

15 Проф. Е. Голубинскій: *Исторія Канонизації Святых*, М. 1903 р. ст. 482.

16 “Исторія російської літератури”, Спб. 1907 р. т. II ст. 370-381.

Далі академік А. Пипін пише про нашого Святителя: “Усе життя Дмитрія — це непереривний книжний труд у келії, постійне зацікавлення наукою та християнською побожністю, ухилення від тривожної суспільної діяльності, в якій він брав участь тільки з необхідности”...¹⁷

7. ІСТОРИК Є. ПОСЕЛЯНИН ПРО СВЯТИТЕЛЯ.

А ось об'єктивний голос другого російського ученого, фахового історика Російської Церкви, Є. Поселянина. Він пише: “Святитель Дмитрій — це одна з найкращих осіб нашої церковної історії. Він блискуче поєднав любов до освіти з особистою праведністю, пильне усне проповідництво з широкою невтомною літературною діяльністю”.¹⁸

“Усе те, що цінне в письменникові, усе те мав Святитель Дмитрій: вірність своїм переконанням, гарячість їх, правдива щирість і правда, що ні перед чим не спинюється, глибока людяність і жагуче бажання добра ближньому, гаряче співчуття кожному життєвому стражданню, і віра в те, що життя може стати світлішим, теплішим та кращим, — це внутрішні

---

17 Там само, ст. 381.

18 “Русские подвижники XVIII вѣка”, Спб. 1905 р. ст. 35.

вартості Святителя письменника. Потім, — блискуча освіта, живий і ясний виклад, мальовничість, новина та оригінальність зворотів, надзвичайна сила слова, — це зовнішня вартість його творів. А все це відводить для Святителя Дмитрія одне з перших місць серед осіб, які служили Батьківщині пером, серед осіб, пером яких говорила їх чуйна й велика, сильно любляча рідний народ душа”.

“Святитель Дмитрій — це найсвітліша особа в церковному світі XVIII віку”.¹⁹

8. УКРАЇНА ПРО СВЯТИТЕЛЯ.

В Україні Ігумена Дмитра Туптала, тихого ідеаліста й ясного релігійного поета, глибоко шанували. Глибокоосвічений Архимандрит Печерський, пізніше Митрополит Київський Варлаам Ясинський року 1689-го зве о. Дмитра “вправним і благородним проповідником Слова Божого”.

Козацький літописець Величко під 1700 роком записав, що вийшов III том “Житій Святих”, уложених “працею Богонатхненого мужа Ієромонаха Дмитрія Савича Тупталенка”.

Підкреслимо це, — про вихід праці о. Тупталенка записується до Літо-

---

19 Там само, ст. 52.

пису, як про історичну подію в житті України.

Уже згадуваний російський учений Є. Поселянин пише про “Життя Святих”, що це було “найбільше діло всього життя Димитрія, це був подвиг, яким з роду в рід, поки житиме Православіє, буде славне ім'я Димитрія”²⁰

І може й сам о. Туптало чув своєю душею, і писав свої “Життя Святих” так, щоб їх розуміли всі слов'янські народи!

Святитель Димитрій був і пізніше став всеукраїнським учителем, — багато осіб виховувались на його “Життях Святих” чи Мінеях. Ці Життя любила й шанувала вся Україна, залюбки читала їх, і на них виховувалась, і на них трималася й зростала чеснотність всеукраїнська. “Мінея” давала безконечне число великих прикладів та зразків життя по Бозі в світі.

Знаємо, що багато-пребагато видатних українців перебували під сильним впливом “Міней” Святителя Тупталенка, і під їхнім впливом творили свій світогляд. Так виростав, скажемо, наш Тарас Шевченко.

Проф. Павло Зайців пише про молодече виховання Тараса: “Глибока вразливість і добра пам'ять відкривали Шевченкові інший, таємничий

---

20 Русские подвижники, ст. 36.

світ яскравих, небуденних образів і подій, щодалі ширший і різноманітніший. Батько Тарасів Григорій був людина розумна й письменна. По Святих, особливо зимовими місяцями, він читав уголос “Мінею”. Книга ця була серед письменних людей в Україні дуже популярна. Для вразливого Тараса слухання писаних урочистою церковною мовою оповідань про Святих Мучеників, що, не вагаючись, віддавали життя своє за Христову Віру, про Євангельські події, розцвічені повними живої поезії народними апокрифічними молитвами, відкривало давній світ, світ далекий, але повний жахливих подій і чудес та зворушливих, осяяних моральною красою образів, — світ героїчних змагань”.²¹

Другий Шевченків мемуарист також оповідає, що Тарас “по вечорах повторював Псалми і “Життя Святих”, — була ще знову або “Мінея”, або “Київський Патерик”.²²

Таких свідчень про глибокий вплив “Міней” Святителя Димитрія можна б подати тут про багатьох видатних українських осіб, — на “Мінеях” зростала духовість України.

І це було аж до наших часів. Напр.

---

21 “Життя Тараса Шевченка”. Мюнхен, 1955 р. ст. 12.

22 Там само, ст. 26.

молодого Івана Огієнка сильно тягли до себе 12 грубих книжок “Життя Святих” Св. Димитрія, що лежали в бібліотеці міністерської чотирикласової школи в м. Брусиліві й лякали учнів. Я довго не відважувався їх брати. Але нарешті взяв, — і читав їх з небувалим тремтінням і захопленням... Мені відкрився зовсім інший світ, світ ясний та блискучий, і саме буденне життя моє стало іншим... Я ходив, як заморожений... “Очманів хлопець!” скаржилась моя мати... Але я ясно відчув, що з того часу я зрозумів по іншому цілий світ і всі свої обов'язки в ньому. У мене виросла воля й розум, і вся бідна наша хатинка перетворилася на Небесну Палату, і я виразно відчув в собі душу, що незалежна ані від убогости, ані від бідних обставин...

І я зрозумів велику мудрість моєї мами, що завжди обривала мене, коли я скаржився їй на нашу разячу бідність:

— Чорт бідний, бо душі не має! А ми маємо душу...

“Життя Святих” Димитрія Туптала перетворили бідного хлопця на свідому людину й вказали йому на його безцінну основу, — на душу живу і безсмертну!

9. ЦЕРКВА ПРО СВЯТИТЕЛЯ.

Як ми розповіли вже вище, Канонізація Святителя Димитрія офіційно відбулася 1-го квітня 1757-го року. І зараз же тодішній Митрополит Ростовський Арсен Мацієвич (родом волиняк), з участю Архимандрита Бонифатія Борецького (галичанин), склали Службу Св. Димитрію, яка 1758-го року увійшла в життя з Благословення Синоду.

У цій Службі складений був Тропар і Кондак Святителю, в якому Церква висловила свій погляд на його значення та заслуги. Ось ці Тропар і Кондак.

Тропар, на голос 1-ий:

“Православія поборнику і розкола викорінителю, Ростовський Зцілителю і новий до Бога Молітвенику, — Ти своїми писаннями безумних до повного розуму навернув.

Сопілко духовная, Блаженний Димитріє, благай Христа Бога, щоб спаслися страждєнна земля наша²³ і благочестиві²⁴ люди її!”

Кондак, на голос 1-ий:

“Ти наша Зоря, що від Києва засяяла, і через Новгород Сіверський

---

23 В оригіналі: Російська.

24 “Благочестиві” — православні.

Ростова досягла, що всю землю цю науками й чудами осяяла.

Прославмо ж золотословного учителя Димитрія, бо він усім усе написав для навчання, щоб усіх привести, як Павел, до Христа, і спасти Правовір'ям душі наші!”

Як бачимо, Церква зве Святителя “Поборником Православія”, — бож він усе життя своє звеличував його, та “викорінителем розкола”, — це вже боротьба Святителя з розколом і розкольниками в Ростовській Єпархії. Про розкольників свідчить і речення Тропаря: “Ти своїми писаннями безумних до повного розуму на-вернув”.

Друге, на що звертає увагу автор Тропаря, сучасник Митрополит Арсеній Мацієвич, це “Сопілко духовная”, — це прославлення Святителя як поета. На жаль, поетичні твори Митрополита в більшості загинули.

Кондак починається знаменитим “Ти руська Зоря, що від Києва засяяла”, — автор волиняк виявив тут свій національний патріотизм.

“Зоря, що всю цю землю (Росію) науками й чудами осяяла”, — показує величезне значення Святителя не тільки для Ростовської Митрополії, але й для всієї Росії, тоді зовсім темної.

Кондак зве Святителя “Золотословним учителем”, — це визнання вели-

кої слави Митрополита, як проповідника.

Кінчається Кондак порівнянням Святителя Димитрія з Апостолом Павлом, — найвища оцінка Церкви, якої вона нікому ще не давала.

Тропар і Кондак написані 1717-го року, поблагословлені 1718-го року, — вони показують Святителя, як славу Росії, що зорею засяяла з Києва. Про заслуги Митрополита Димитрія перед Україною зовсім промовчано, бо про ще не вільно було тоді говорити. Цебто, в Тропар і Кондак таки занесена й політика...

10. ВСЕСЛОВ'ЯНСЬКА СЛАВА СВ. ДИМИТРІЯ.

Твори Святителя Димитрія Тупталенка були такого характеру, що рано розійшлися по всьому слов'янському православному світі. Серед слов'янських народів нема православно-го монастиря, який не мав би в своїй бібліотеці творів Митрополита Димитрія, а особливо його “Житій Святих”.

Святитель Димитрій глибоко шанувався і за кордонами України. Великий старець, родом з Полтави, Архимандрит Паїсій Величковський (12. XII. 1722 - 15. XI. 1794) провадив у Молдавії великим Нямецьким монастирем, і кожного року 21-го вересня, — день відкриття Мощів Святителя

Димитрія, — в Нямці правилась вродиста Служба Святителеві Архимандрит Паісій Величковський у своїх писаннях часто підкреслює, що він “родимець малоросійський”, святкував у своєму славному монастирі оцих українських Святих: Антонія і Феодосія Печерських, Димитрія Ростовського, княгині Ольги і князя Володимира.²⁵ Половина ченців Нямецького монастиря були українці та росіяни, половина — молдавани, і вони святкували пам'ять Св. Димитрія Туптала. Видно, праці Святителя Архимандрит Паісій добре знав і розумів значення Великого й Святого Димитрія.

11. УКРАЇНСЬКІ СВЯТІ.

Господь покликав до Свого хору Святих найвірнішого сина України, і він щиро молиться за її долю перед Ним. Він укрит нев'янучою віковичною славою і Українську Церкву, і український народ, і українську богословську науку, і українську культуру.

Українська Церква має численний хор своїх Святих, які ніколи не переводилися й не переведуться. Року 1651-го упокоївся в Бозі славний во-

---

25 Прот. С. Четвериковъ: Молдавскій старець Паісій Величковскій, Естонія, 1938 р. ст. 121.

линський молільник Ігумен Почаївський Іов Залізо,²⁶ і того ж року під Києвом народився новий всеукраїнський, більше того — всеслов'янський Святитель Дмитро Тупталенко. І навіть одного дня — 28-го жовтня — вони й упокоїлися в Бозі.

Бо Господь не зменшує, а все збільшує хор українських Святих!

І зовсім невідповідно робить Російська Церква, звучи українських Святих російськими.

2. II. 1959.

---

26 † Іларіон: Преподобний Іов Почаївський. Вінніпег, 1957 рік.

XXI.

ЛІТЕРАТУРА ПРО СВЯТИТЕЛЯ ДИМИТРІЯ.

Література про Святителя Димитрія Тупталенка дуже велика, — я тут подаю тільки головніше. Багато з цієї літератури вже подано вище в самому тексті цієї монографії, і їх я тут не повторюю.

Праці подаю в хронологічному порядку їх виходу в світ.

Митрополитъ Евгеній (Болховитинов): Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина Греко-россійской Церкви. Спб. 1827 р. вид. 2 т. I ст. 116-137.

Макарій (Булгаков): Догматическое учение Св. Димитрія Ростовскаго, “Христ. Чтеніе” 1842 р.

Свящ. В. Нечаевъ: Св. Димитрій Ростовський, Москва, 1849 р. Дає докладний аналіз джерел “Житій Святих”.

С. М. Соловьевъ: Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ. Появилася в 29 томахъ 1851-1879 рр. Тут цитуємо за виданням “Общественная Польза” в Петербурзі в шести книгах. Див. кн. III ст. 1365-1366, а кн. IV ст. 22-25.

Филаретъ (Гумилевський), Архієпископъ Черниговскій: “Русские Святые”, 1865 р.

Див. і “Житія Святихъ” вид. 3, 1903 р., жовтень, ст. 279-292.

Закревскій Николай: Описаніе Кіева. Москва, 1868 р., 950 сторінок. Про Дмитрія Тупталенка див. особливо сторінки 197, 352-353, 389, 581, 883 і ін. Про дім Сави Туптала на Подолі ст. 581, про його портрети ст. 581.

“Ярославскія Епархіальныя Вѣдомости” за 1872 р. подає багато цінних матеріалів.

Костомаровъ Н.: Ростовскій Митрополитъ Дмитрій Туптало. Див.: “Русская Исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей”. Спб. 1886 рік, видання третє, том II ст. 519-536.

С. Ф. Платоновъ: Взгляды Св. Дмитрія, “Библиографъ” 1888 р. ч. 1.

Проф. И. А. Шляпкинъ: Святыиъ Дмитрій Ростовскій и его время. 1651-1709. Записки историко-филологическаго факультета Спб. университета” том 24, Спб. 1891 р. Рецензія А. Незеленова в “Журн. М. Н. Пр.” том 275. Це єдина головна монографія, написана на оригінальних матеріалах. Святитель вивчається з підкресленням його українського духа.

Проф. Н. Сумцовъ: Дмитрій Туптало. “Энцикл. Словарь” Брокгауза, півтом 20, ст. 608-609. 1893 р.

А. А. Титовъ: Св. Дмитрій, Митрополитъ Ростовскій. “Архивъ” Барсова 1895 р. кн. 8.

Архиеп. Варфоломей: О пастырскомъ характере творений Святителя Дмитрія, Митрополита Ростовскаго. “Журн. Моск. Патр.” 1949 р. кн. 1.

Проф. Е. Голубинскій: Исторія канонизаціи Святыхъ въ Русской Церкви. М., вид. 2, 1903 р., ст. 170-174, 475-484. Дуже цінна праця.

Д.: Димитрій Св. Митрополит Ростовскій. "Православная богословская энциклопедія", Спб. 1903 р. т. IV ст. 1038-1050.

П. Смирновъ: Св. Димитрій Ростовскій, какъ борець противъ раскола. "Прав. богосл. энц.", Спб. 1903 р. т. IV ст. 1045-1050.

Засѣданіе Черниговской губернской ученой Архивной Коммисіи, посвященное памяти Святителя Димитрія, Митрополита Ростовскаго. Тут реферати: В. Круковського, А. Верзилова, П. Дорошенка, М. Добрагаева й А. Єфимова. "Труды Черн. АК." том VIII.

Е. Поселянинъ: Святитель Димитрій Ростовскій, "Русскіе подвижники XVIII вѣка", Спб. 1905 р., ст. 35-52.

Акад. А. Н. Пыпинъ: Св. Димитрій Ростовскій. "Исторія русской литературы", вид. 3, Спб. 1907 р. т. II ст. 380-397, 403.

А. Никольскій: Нѣсколько словъ о житіи и сочиненіяхъ Св. Димитрія Ростовскаго. "Извѣстія Отд. А. Наук" 1909 р. кн. 1.

М. Поповъ: Святитель Димитрій Ростовскій и его труды, Спб. 1910 р.

И. Огієнко: "Руно Орошенное" Св. Димитрія Ростовскаго, "Кіев. Унив. Извѣстія" 1912 р.

Н. Костомаровъ: Ростовскій Митрополитъ Димитрій Туптало, "Русская исторія въ жизнеописаніяхъ", Спб. 1886 р., вид. 3.

Н. Василенко: Димитрій Ростовскій и

его литературная діяльність, “Чтенія Об. Н. Лѣт.”, Київ, 1912 р. кн. 3.

Проф. Ів. Огієнко: “Руно Орошенное Св. Димитрія Ростовскаго. “Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”, 1920 р., т. I ст. 71-76.

М. Возняк: Дмитро Тупталенко. “Історія української літератури”, Львів, 1921 р., т. II ст. 342-355.

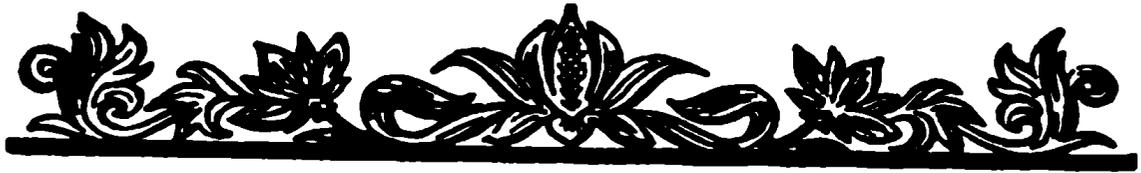
Прот. Гр. Шутак: Святитель Димитрій Ростовскій Чудотворец. Сан Франциско, 1952 рік, 12 стор. Слабеньке писання, повне помилок.

М. Іларіон: Димитрій Тупталенко. “Українська Церква за час Руїни”, Вінніпег, 1956 р., ст. 323-326.

Свящ. П. Викторов: Святитель Димитрій Ростовскій, “Журнал Моск. Патр.”, 1959 р. кн. 2 ст. 64-73.

М. Іларіон: “На чужині”. Упокоєння в Бозі Святителя Димитрія Туптала. Драматична поема на сім сцен. Дієв. “Вікові наші рани” 1960 р. ст. 89-143.

ЗМІСТ МОНОГРАФІЇ:

I. Час праці Дмитрія Туптала. 1. Політичний стан України за Руїни 8. — 2. Стан Української Церкви за Руїни 9. — 3. Під Московського Патріярха не підемо 11. — 4. Утікання Духовенства до Москви 15.

II. Молоді роки Данила Тупталенка. 1. Родина сотника С. Туптала 19. — 2. Перша освіта Данила Тупталенка 22.

III. Початки духовної праці. 1. Молодий Тупталенко приймає монашество 24. — 2. Висвячення на Диякона 26. — 3. Висвячення на Іерея 28.

IV. Дмитрій Тупталенко — проповідник і Ігумен. 1. Перша письменницька праця о. Д. Тупталенка 30. — 2. Чернігівський культурний центр 33. — 3. Виїзд о. Іеромонаха на Білорусію 36. — 4. Ігумен Д. Тупталенко стає гетьманським проповідником 39. — 5. Перероблення “Чуд” на “Руно Орошенное” 40. — 6. Ігумен Максаківський 41.

V. Дмитрій Тупталенко в Києві. 1. Ігумен Дмитрій почав складати “Життя Святих” 44. — 2. Українська Церква перейшла під московського Патріярха 45.

VI. Знову в столиці Батурині. 1. Тяжкий час у Батурині 49. — 2. Поїздка в Москву

при гетьмані Мазепі 52. — 3. Збільшення праці за Патріярха Адріана 54.

VII. Мандрювання по монастирях. 1. У Глухові 59. — 2. Ігумен Дмитрій став Архимандритом 60.

VIII. Дмитрій Тупталенко, як проповідник. 1. Проповідь в Україні 62. — 2. Проповідь о. Д. Тупталенка 63. — 3. Проповіді проти царя Петра 65. — 4. Проповіді соціального змісту 68. — 5. Де подітись Царству Божому на землі 69.

IX. Всежиттєва праця над “Життями Святих”. 1. Намагання Української Церкви мати “Життя Святих” 72. — 2. Початок складання “Життя Святих” 75. — 3. Джерела “Житій Святих” 76. — 4. Праця над “Життями Святих” 78. — 5. Допомога й перешкоди в великій праці 80. — 6. Велика радість сприводу (виходу праці 82. — 7. Всеслов'янське значення праці 84. — 8. Мова “Житій Святих” 87.—9. Скорочені “Життя Святих” 88.

X. Десятилітня війна Печерської Лаври з Св. Синодом за мову “Житій Святих”. 1. Початкові видання “Житій” 90. — 2. Наказ виправити мову “Житій” на російську 91.— 3. Мову “Житій” таки виправили на російську 93.

XI. Митрополит Ростовський. 1. Обрання Архимандрита Дмитрія на Митрополита 95. — 2. Ростовська Митрополія 99. — 3. Стан Ростовського Духовенства й вірних 100. — 4. Послання Митрополита 104. — 5. Праця Ростовського Митрополита 107. — 6. Ростовська Школа 109.

XII. “Розиск про Бринську Віру” 113.

XIII. Літературна праця Дмитрія Тупталенка. 1. Поетичні твори Д. Тупталенка 116. — 2. Драми Дмитрія Тупталенка 120.

XIV. Наближення кінця. 1. Муки незноси-мі. 124. — 2. Полтавська трагедія 130.

XV. Упокоєння в Бозі. 1. Зникання на силах 134. — 2. Останній вечір 135. — 3. Духовне Завіщання Святителя 138. — 4. Похорон 141. — 5. Шукання маєтків 145.

XVI. Характер Святителя Дмитрія 146

XVII. Канонізація Дмитрія Ростовського. 1. Відкриття Мощів Св. Дмитрія 156. — 2. Канонізація Святого Дмитрія 158. — 3. Перекладення Мощів у нову труну 160. — 4. Служба Св. Дмитрію й Життя його 160.

XVIII. Життєвий дорібок Святителя Дмитрія. 1. “Життя Святих” 165. — 2. Праці богословські 167. — 3. Праці моральні 169. — 4. Проповіді 170. — 5. Праці історичні 171. 6. Збір творів Святителя 174.

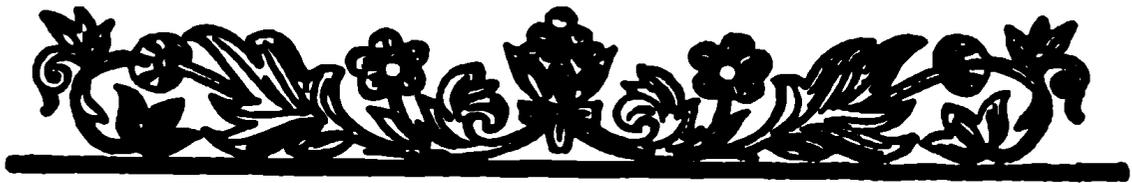
XIX. Мова творів Святителя Дмитрія. 1. Святитель Дмитрій писав рідною літературною мовою 176. — 2. Наука про три стилі 178. — 3. Тогочасна літературна мова 179. — 4. Високий стиль Святителя Дмитрія 183. — 5. Виправлення мови Святителя на російську 185. — 6. Письменницька трагедія Святителя Дмитрія 187.

XX. Значення Святителя Дмитрія в Українській Церкві і в українській культурі. 1. Великий Син України 189. — 2. Наукова гли-

бина Дмитрія Тупталенка 193. — 3. Святитель Дмитрій як філософ 195. — 4. Трагедія великого українця 197. — 5. Святитель мусів покинути Україну не з волі своєї 199. — 6. Академік А. Пипін про Святителя 202. — 7. Історик Є. Поселянин про Святителя 203. — 8. Україна про Святителя 204. — 9. Церква про Святителя 208. — 10. Всеслов'янська слава Св. Дмитрія 210. — 11. Українські Святі 211.

XXI. Література про Святителя Дмитрія 213

ПРАЦІ Й ВИДАННЯ МИТРОПОЛИТА ІПАРІОНА.

1. **Легенди світу**, 1946 р., 93 ст., ціна 75 центів, люксове видання. Париж.

2. **Марія Єгиптянка**, поема, 1947 р., ст. 86, люксове видання. Ціна 75 центів. Париж.

3. **На Голготі**, поема, 75 ц., 90 ст., 1947 р., люксове видання. Париж.

4. **Туми**, поема, 1947 р., 16 ст., люксове видання. Ціна 20 центів. Париж.

5. **Прометей**, поема, 1948 р., 68 ст. Ціна 30 центів. Як люди досягли першої культури.

6. **Народження Людини**, філософська містерія на п'ять дій. 1948 р., 122 ст. Ціна 50 ц.

7. **Слово про Ігорів похід**, велична пам'ятка української літератури XII віку, 1949 р., 200 ст. Ціна 1 дол. Опис, дослід і сам текст з перекладом.

8. **Історія української літературної мови**, 2 дол., 384 ст. 1950 р. З багатьма малюнками.

9. **Українська літературна мова. Граматичні основи літературної мови**, Саскатун 347 ст. 1951 р. Ціна 3 дол., в оправі — 4 дол.

10. **Український літературний наголос**. Мовознавча монографія. 304 ст. 1952 р. 3 дол.

11. **Жертва Вечірня** (Ісус і Варавва), поема, 48 ст. Ціна 10 ц.

12. **Князь Володимир прийняв Православ'я, а не Католицизм.** 1951 р. 32 ст. 10 цент.

13. **Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її.** Історично-канонічна монографія. 1953 р., 348 ст. Ціна 1.50 д.

14. **Іконоборство.** Історично-догматична монографія. 1954 р. 240 ст. Ціна 1.50 дол.

15. **Хресне знамення.** Богословсько-історична студія. Ціна 30 ц., 152 ст., 1955 р.

16. **Книга нашого буття на чужині.** Бережімо все своє рідне! 1956 р. 164 ст., 50 ц.

17. **Обоження Людини.** Ціль людського життя. Богословська студія. 96 ст., 25 ц.

18. **“Слово Істини”,** місячник духової культури й рідної мови. Чотири річники (за 1947-1951 роки). Повно цінних статей з богослов'я та історії Церкви. Ціна 10 дол.: по 2.50 дол. за річник.

19. **“Наша Культура”,** науково-популярний місячник української культури. Два річники (за 1951-1953 роки). Багато цінних статей з Богослов'я, історії Церкви та з історії української культури. Ціна 2.50 дол. за річник.

20. **“Віра й Культура”,** місячник української богословської думки й культури, орган “Українського Наукового Богословського Товариства”. Видається з листопада 1953-го року. Передплата річна 4 дол., піврічна 2 дол., чвертьрічна 1 дол.

21. **Євхологійон або требник, цебто Чини Святих Таїнств, Благословення, Освячення та інші Церковні Моління на різні потреби.** Частина I. Вінніпег, 1954 р., 340 ст. Ціна в оправі 6.50 дол., без оправі 5 дол.

22. **Як правити Святу Літургію.** Практичні

вказівки Священикам при Богослуженні. 1954 р., 48 ст. Ціна 2 дол.

23. Покаянний Великий Канон Св. Андрея Критського. Переклад з грецької мови. Вінніпег, 1953 р., 68 ст. Ціна 1 дол.

24. Архиерейська Літургія й Архиерейська Візитація. Вінніпег, 1954 р., 80 ст. Ціна 1 д.

25. Священна Книга Апостол. Апостоли на неділі й Свята цілого року та на всякі потреби. Вінніпег, 1953 р., 232 ст. Ціна в оправі 5 дол., без оправі 4 дол.

26. Д-р Проф. В. Антонович: Що принесла Україні Унія. Вінніпег, 1952 р., 110 ст. Ст. Ціна 50 центів.

27. Українська Церква за час Богдана Хмельницького. Монографія. 1956 р., 180 ст. Ціна 75 ц.

28. Українська Церква за час Руїни. Монографія, 564 ст. 1956 р. Ціна 3 дол.

29. Октіох. В оправі 5 дол.

30. Богослуження Православної Церкви. Підручник для Недільних Шкіл. Склад о. С. Герус. Вінніпег, 1956 р., ст. 64. Ціна 50 центів.

31. Таїнство Хрещення Православної Церкви. Богословсько-історична студія. Вінніпег, 1956 р., ст. 128. Ціна 50 центів.

32. Як жити на світі. Соборне Послання Святого Апостола Якова. З післясловом Митрополита Іларіона. Вінніпег, 1957 р., ст. 30. Ціна 10 центів.

33. Господь моя втіха та поміч. Молитовник для болящих та для засумованих. Вінніпег, 1957 р., ст. 49. Ціна 10 центів.

34. **Преподобний Іов Почаївський.** Вінніпег, 1957 р., ст. 64. Ціна 25 центів.

35. **Православна Віра.** Послання Східніх Патріархів. З Передмовою Митрополита Іларіона. Вінніпег, 1957 р., ст. 200. Ціна 50 ц.

36. **Твори, том перший: Філософські містериї.** Вінніпег, 1957 р., ст. 336. Ціна 2 долари.

37. **Твори, том другий: Вікові наші рани.** Драматичні поеми (п'ять драм). Вінніпег, 1960 р., ст. 272. Ціна 2.00 долари.

38. **Князь Костянтин Острозький і його культурна праця.** Історична монографія. Вінпег, 1958 р., ст. 216. Ціна 75 центів.

39. **Ювілейна Книга на пошану Митрополита Іларіона.** Вінніпег, 1958 р., ст. 318. Ціна 2.00 долари.

40. **Наша літературна мова.** Як писати й говорити по-літературному. Вінніпег, 1959 р., ст. 424. Ціна 2.00 долари.

41. **Святий Димитрій Туптало.** Його життя й праця. Історично-літературна монографія. Вінніпег, 1960 р., ст. 224. Ціна 1.00 дол.

Цей Каталог висилається кожному безплатно на замовлення.

Книжки висилаються в день одержання замовлення. Книгарням і кольполтерам — знижка.

Набувати ці видання по такій адресі:

**"FAITH and CULTURE", 101 Cathedral Ave.,
Winnipeg 4. Man., Canada.**

Printed by
The Christian Press, Ltd., Winnipeg, Canada